

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Katedra obecné antropologie

Bc. Kiryl Stsezhkin

**Etnografie současného protestního hnutí v
Bělorusku**

Diplomová práce

Vedoucí práce: **Mgr. Yasar Abu Ghosh, Ph.D.**

Praha 2013

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v repozitáři Univerzity Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem.

V Praze dne 28. června 2013

.....
Kiryl Stsezhkin

Poděkování

Rád bych na tomto místě poděkoval vedoucímu práce, doktoru Yasaru Abu Ghoshovi za konzultace a připomínky při psaní textu práce. Dále bych chtěl poděkovat magistru Lukášovi Voborskému za pomoc s editací a jazykovou korekturou.

Souhrn

Práce „Etnografie současného protestního hnutí v Bělorusku“ vsazuje výsledky terénního výzkumu aktivistů opozice a občanské společnosti v Bělorusku do kontextu současných teoretických přístupů ke zkoumání protestních hnutí. V práci je tematizována povaha režimu dominance v Bělorusku a některé rysy současného běloruského politického systému, který depolitizuje společnost a vytlačuje opozici na okraj společenského a politického života. Teoretické ukotvení nachází práce v sociologii Pierra Bourdieu a její aplikaci na výzkum protestních hnutí v podání Nicka Crossley. Práce sleduje aktivismus v podmínkách autoritářského režimu, sleduje jak se jedinci zapojují do protestního hnutí, a také zachycuje některé rysy aktivistického životního stylu v Bělorusku. Dále se pokouší o rekonstrukci aktivistického habitu, který je spjat jednak s individuální životní trajektorií jedince (vzdělání, rodina, známosti, další významné osoby apod.), a zároveň je úzce propojen s historickými událostmi, které se odehrály v Bělorusku ale i v širším sociálním a politickém kontextu během posledních 25 let.

Klíčová slova: Bělorusko, protestní hnutí, aktivisté, opozice

Abstract

The thesis "Ethnography of the current protest movement in Belarus" puts results of field research of opposition activists and civil society in Belarus into context of contemporary protest movement theories. The thesis deals with the regime of dominance in Belarus and some features of the current Belarusian political system that depoliticizes society and pushes the opposition to the edges of social and political life. The thesis aims to follow the main concepts of Pierre Bourdieu's sociology and their application to protest movement research in Nick Crossley's interpretation. The thesis deals with problems of activism under conditions of an authoritarian regime of power and of how individuals get involved with protest movements, as well as captures some of the features of activist lifestyle in Belarus. The thesis attempts to reconstruct the activist habitus, which is associated with individual life trajectories of individuals (education, family, acquaintances, significant others, etc.), and is closely linked to certain historical events that have taken place in Belarus, as well as in wider social and political context, during the last 25 years.

Keywords: Belarus, protest movement, activists, opposition

Obsah

1. Úvod.....	6
2. Běloruské protestní hnutí jako objekt výzkumu	8
2.1. <i>Antropologie resistance a vymezení vlastního výzkumného projektu.....</i>	<i>8</i>
2.2. <i>Cesta do terénu a proč právě etnografie? .....</i>	<i>14</i>
2.3. <i>Zdroje dat pro etnografický výzkum.....</i>	<i>20</i>
2.4. <i>Moje pozice etnografu a etické otázky spojené s etnografickým výzkumem.....</i>	<i>22</i>
3. Teoretické ukotvení práce.....	26
3.1. <i>Použitelnost „klasických“ teorií protestních/sociálních hnutí pro výzkum aktivismu v Bělorusku .....</i>	<i>26</i>
3.2. <i>Sociologický projekt P. Bourdieu a jeho uplatnění pro výzkum protestních hnutí.....</i>	<i>30</i>
4. Etnografie běloruských aktivistů	35
4.1. <i>„Opoziční ghetto“.....</i>	<i>35</i>
4.1.1. <i>Předehra vzniku opozičního hnutí v Bělorusku .....</i>	<i>35</i>
4.1.2. <i>Korporativní povaha běloruské opozice.....</i>	<i>41</i>
4.1.3. <i>Povaha panství.....</i>	<i>46</i>
4.1.4. <i>„Boj“ s režimem jako projev běloruského aktivismu?.....</i>	<i>56</i>
4.1.5. <i>Běloruština jako jazyk běloruského protestu.....</i>	<i>62</i>
4.2. <i>Habitus běloruských aktivistů .....</i>	<i>70</i>
4.2.1. <i>Na cestě k aktivismu aneb jak vzniká aktivistický habitus v Bělorusku.....</i>	<i>70</i>
4.2.2. <i>Aktivismus jako životní styl.....</i>	<i>79</i>
5. Závěr.....	88
6. Použitá literatura	91

1. Úvod

Předkládaná práce se pokouší o etnografickou sondu do běloruského aktivistického prostředí za účelem tematizace konceptu resistance v podmínkách autoritářského režimu. Jedním z cílů této diplomové práce je pokusit se o ukotvení vlastního etnografického výzkumu protestních hnutí v Bělorusku do koncepce habitu a obecné teorie protestních hnutí.

Předmětem etnografického výzkumu budou představitelé občanských iniciativ a opoziční aktivisté z běloruských regionů a hlavního města Minsk. Rád bych hned v úvodu poznamenal, že mé aktivní kontakty s běloruským demokratickým hnutím začaly v době, kdy jsem začal pracovat v jedné z českých neziskových organizací, která se věnuje podpoře občanské společnosti v Bělorusku, kde jsem působil jako projektový koordinátor. To mě zpřístupnilo můj výzkumný terén.

Hlavní výzkumná otázka, kterou řeší tato diplomová práce zní: co znamená být aktivistou v Bělorusku za autoritářského režimu? Zároveň práce řeší celou řadu specifických výzkumných otázek jako například: Jak se vytváří politická identita u běloruských aktivistů? Které praktiky tuto identitu vytváří? Mohou být zkoumaní aktivisté řazeni k odporu proti autoritářskému režimu v Bělorusku? Dalším tématem je racionalita odporu v Bělorusku, či jinak: důraz na hodnoty aktivistů. Jde o životní styl založený na hodnotách, nebo čirý utilitarismus (víceméně pohodlný život financované skrze zahraniční granty)? Jak se běloruští aktivisté vyrovnávají s mocenským diskurzem běloruského politického režimu? Jak se lidé dostávají k aktivismu v Bělorusku? V práci se budu zabývat i otázkami, které jsou spojené s povahou panství a režimu dominance v soudobém Bělorusku (v tomto smyslu budu slovo panství také významově fixovat). Zároveň se budu pokoušet o kontextualizaci současného běloruského protestního hnutí a budu usilovat o zachycení temporality jeho vývoje. Rovněž budu v práci sledovat to, jak aktivisté sami sebe vymezují ze široké společnosti a jak ji vnímají. V práci se pokusím o rekonstrukci habitu občanského aktivismu v Bělorusku, jež je konstruovaný každodenními praktikami občanských agentů. Pokusím se ukázat, že habitus běloruských aktivistů nelze redukovat na politickou činnost (v konvenčním významu politiky jako boje o moc), respektive, že habitus občanských aktivistů není konstruován pouze jako protest proti autoritářskému režimu.

Nyní načrtnu základní strukturu práce. Diplomová práce je rozdělena do tří hlavních částí. V první kapitole se budu zabývat vymezením vlastního výzkumného projektu na základě rozboru dosavadních tematizací resistance v antropologické literatuře. Budu se

věnovat základním charakteristikám výzkumného terénu a etickým otázkám spojeným s mým výzkumem.

V další části práce se budu zabývat teoretickým ukotvením mého výzkumu. Zaměřím se na různé sociologické teorie (teorie kolektivního jednání, teorie mobilizace zdrojů, teorie politického procesu, politických příležitostí, nových sociálních hnutí apod.), které problematizují otázku protestních hnutí, a rozeberu možnosti aplikování těchto teorií na protestní hnutí v Bělorusku. Rozeberu vybrané etnografické práce, věnované protestním hnutím (Graeber, 2009; Juris, 2005; Williams, 2008), abych mohl zpřesnit zaměření vlastního výzkumu. Budu se věnovat sociologickým konceptům pole, habitu a kapitál Pierra Bourdieu a jejich rozpracování pro účely výzkumu protestních hnutí v podání Nicka Crossley.

Poslední kapitola představuje etnografickou komponentu práce. Zaměřím se zde na analýzu toho, jak vzniklo současné protestní hnutí, rozeberu jeho korporativní povahu (takto budu dále popisovat charakter hnutí, který spočívá především v uzavřenosti hnutí do sebe, vymezování se vůči širší společnosti a neochotě přijímat nové členy) a pokusím se vystihnout povahu panství v Bělorusku. V této kapitole se budu věnovat některým praktikám běloruských aktivistů a tomu, jak se jedinec dostává k aktivismu v Bělorusku. Pokusím se také načrtnout základní charakteristiky životního stylu běloruských aktivistů.

Jedním z významných podnětů k napsání etnografie o běloruských aktivistech je fakt, že sám sebe považuji za aktivistu protestního hnutí. Doufám, že tato práce poslouží k lepšímu pochopení života a postupů běloruských aktivistů a bude dobrým podkladem pro vypracování promyšlenější strategie vývoje běloruského protestního hnutí v budoucnu.

Dalším podnětem k napsání této práci je to, že běloruský protest nikdy nebyl předmětem antropologického výzkumu. Většina literatury věnované běloruským aktivistům nahlíží běloruské protestní hnutí optikou politologických a makro-sociologických teorií a opírá se o kvantitativní výzkum.

Nakonec bych rád uvedl několik poznámek k formální stránce práce. V citacích a při parafrázování používám v závorkách pouze příjmení autorů, rok vydání a číslo stránky, podrobné bibliografické údaje jsou k nalezení v bibliografii na konci textu. Co se týká odkazů na internetové stránky, budou uváděny v bibliografii společně s datem, kdy byla informace na internetu nalezena. U článků ze sborníků budu uvádět jména editorů, rok vydání a číslo stránky v bibliografii na konci textu. Všechny překlady cizojazyčné literatury v následujícím textu jsou mé vlastní stejně tak jako překlady vybraných pasáží z přepisů rozhovorů s aktivisty.

2. Běloruské protestní hnutí jako objekt výzkumu

2.1. *Antropologie resistance a vymezení vlastního výzkumného projektu*

Než přejdu k vymezení pojmu „běloruský protest“ jako objektu mého výzkumu v této práci, rád bych udělal několik poznámek k tomu, jak je samotný pojem protest, neboli resistance, tematizován v antropologické literatuře. Děláním to proto, abych hned na začátku práce mohl specifikovat, na co se zaměřuje a která témata spojená s výzkumem resistance naopak ponechávám stranou. Záměrem je vyhnout se v práci zbytečnému rozptýlení, které by mohlo vést k poklesu hodnoty práce a neodpovědnosti výzkumného záměru, jak byl deklarován v úvodu.

Na první pohled se pojem protest zdá být neproblematický. Je to vyjádření nespokojenosti se *status quo*. Je často spojován s nonkonformními praktikami kultury, s pohybem navzdory obecně přijatelným rámcům jednání, etablovaným sociálním praktikám a diskurzům. Jeden běloruský filosof a průkopník postkoloniálních studií v běloruském kontextu, Ihar Babkou, charakterizuje protest následujícím způsobem: „Protest předpokládá vnějšího nepřítele a opírá se o kolektivní jednání. Během dvacátého století se protest etabloval jako obrana menšiny proti většině, intelektuálů proti vládě, elitní kultury proti masové kultuře, malé kultury proti velké kolonizátorské kultuře. Je ve své podstatě ochranou unikátního proti univerzálnímu, lokálního proti globálnímu.“ (Бабокoў, 2000) Jelikož jsem si zvolil etnografickou perspektivu zkoumání běloruského protestního hnutí, takto vymezený pojem protest je příliš obecný a je metodologicky nedostačující. Proto se dále věnuji rozpracování pojmů resistance a protestu v antropologii a kritickým úvahám spojeným s antropologickým výzkumem protestu, abych mohl specifikovat svůj výzkumný záměr.

Resistance a protest jsou oblíbená témata antropologického, sociologického, genderového a kulturologického výzkumu. Avšak samotný pojem resistance a protestu většinou nebývá podroben hlubšímu vysvětlení a vymezení. Často antropologové a sociologové mluví o protestu a resistenci, avšak konkrétní význam těchto pojmů se může zásadním způsobem lišit od výzkumu k výzkumu. Na to poukazují třeba Hollander and Einwohner, kteří prozkoumali napříč společenskovedními obory publikace věnované resistenci, které byly vydané v období od roku 1994 do roku 2004. Dospěli k závěru, že: „Mnozí autoři dávají koncept resistance buď do názvu, nebo do úvodu, avšak pak se jim

nedaří vymezit tento pojem a systematicky ho používat ve zbytku práce.“ (Hollander and Einwohner, 2004: 534).

Je nutno poznamenat, že v mnoha ohledech v základu antropologického výzkumu resistance a mocenských vztahů stojí dílo Michelle Foucaulta, který upozornil na všepřonikající povahu moci. Rozebírá to třeba ve svém díle „Dohlížet a trestat“. Poukazuje na to, že totální kontrola nad společností je tím cílem, který se skrývá za snahou humanizace trestání v moderní době. Humanizace trestu ve Foucaultově podání je diskurzem moci, který ve hlubině svých výpovědí skrývá mechanismy a taktiky moci, skrze které se moc prosazuje v životě každého člověka. Totalita moci znamená, že moc, která dřív byla koncentrovaná na několika rozptýlených privilegovaných místech, teď proniká do nejjemnějšího zrnka sociálního tělesa (Foucault, 2000: 129). Jde o to, čemu Foucault ve mnohých svých interview říká „mikrofyzika moci“, čili že moc je přítomna i tam, kde stěží možné si ji představit – je neviditelná (Фыко, 2002: 96). Toto Foucaultovo poselství výrazně ovlivnilo i antropologický výzkum. Antropologové hledají mocenské vztahy v každodennosti, respektive hledají projevy dominance a resistance v každodenním životě lidí.

Na antropologické zpracování pojmu resistance můžeme narazit třeba v díle antropologa Jamesa C. Scotta, který rozebírá mocenské vztahy mezi vládnoucími a jim podřízenými sociálními skupinami. Scott poukazuje na to, že tyto vztahy, neboli projevy politického diskurzu, mezi podřízenými a dominujícími mohou mít čtyři různé podoby a používá k označení těchto vztahů pojem přepis: veřejný přepis, skrytý přepis, přepis, který se odehrává na hranici mezi veřejným a skrytým přepisem a vstup skrytého přepisu do veřejného přepisu (Scott, 1990).

Veřejný přepis je způsobem otevřené interakce mezi vládnoucími a podřízenými skupinami a jedinci. Důležité je to, že je to způsob interakce, který ospravedlňuje, a svým způsobem upevňuje dominující skupinu v tom obrazu, který ona sama o sobě má. „Veřejný přepis, pokud se pokoušíme o hrubé vymezení tohoto pojmu, je sebe-portrétem dominující elity, který by si ona sama přála vidět.“ (Scott, 1990: 18) Ve veřejném přepisu podřízení předstírají to chování, které se od nich očekává ze strany dominantní skupiny.

Poznat, že podřízení jenom předstírají, můžeme díky tomu, že se seznámíme se skrytým přepisem. Tímto pojmem Scott označuje způsob chování podřízených a dominujících v soukromí. Výpovědi a chování jsou ve skrytém přepisu určeny výhradně buď pro podřízené, nebo pro dominující, odehrávají se tedy v nepřítomnosti těch, ke kterým jsou vztaheny. „...skrytý přepis je produkován pro jiné publikum a probíhá za jiného mocenského uspořádání, než veřejný přepis. Díky vyhodnocení rozporů mezi skrytým přepisem a

veřejným přepisem, můžeme usoudit jaký dopad má dominující skupina na veřejný diskurz.“ (Scott, 1990: 5) Důležitým rysem skrytého přepisu je to, že se nejedná jenom o jazykové projevy třeba nesouhlasu v případě dominovaných, ale zahrnuje i různé praktiky jako třeba pytláčení, drobné krádeže, daňové úniky, záměrně pomalejší vykonávání práce a podobně. (Scott, 1990: 14)

Třetí druh přepisu je umístěn na hranici mezi veřejným a skrytým přepisem. Tento přepis, který se odehrává na veřejnosti, je zaměřen proti vládnoucí skupině a je často anonymní. Patří k němu pomluvy, fámy, lidová vyprávění, vtipy, písně, rituály, či eufemismy, které kolují mezi lidmi, kteří patří k podřízené skupině. De facto se jedná o podstatnou část lidové kultury podřízené skupiny. Právě tento druh vztahů a praktik je terčem Scottových úvah o moci a resistenci, protože je snadno zachytitelný, na rozdíl třeba od skrytého přepisu. (Scott, 1990: 19)

Posledním typem politického diskurzu, který Scott vymezuje, je rozkol mezi veřejným přepisem a skrytým přepisem. Jedná se o jednoznačný projev protestu a odporu proti dominujícím. Muže to být demonstrace, veřejná deklarace nesouhlasu atd. (Scott 1990:18-19)

Scottův výzkum, stejně jako četné množství dalších antropologických výzkumů (viz Hollander and Einwohner, 2004), poukazují na to, že určité vztahy dominance a resistance tak můžeme najít skoro ve všech lidských interakcích. Avšak v devadesátých letech dvacátého století se začaly ozývat kritické hlasy vůči privilegovanému postavení resistance v antropologickém výzkumu. Tak třeba Michael F. Brown ve svém článku „On Resisting Resistance“ mluví o tom, že výzkum odporu získal dominující postavení ve společenskovědním výzkumu. Varuje před tím, že se ocitáme v situaci „teoretické hegemonie resistance“, kde už skoro není prostor pro výzkum solidarity a koheze (Brown, 1996).

Ještě jedním výrazným a propracovaným hlasem proti hegemonii resistance v antropologii je Ortnerová esej „Resistance and the Problem of Ethnographic Refusal“. Ortnerová poukazuje na to, že etnografie se musí zakládat na tom, co Clifford Geertz trefně pojmenoval „zhuštěnost“. Zhuštěnost znamená nejenom vyčerpávající popis zkoumaného fenoménu, ale i holistický přístup k tomuto fenoménu, tedy jeho kontextualizace. Ortnerová zároveň mluví o tom, že etnografie resistance trpí nedostatečnou podložeností a kontextualizací. (Ortner, 1995)

Její kritika výzkumu resistance má několik základních bodů. Prvním je to, že výzkum odporu je příliš soustředěn na vztahy mezi vládnoucími a podřízenými skupinami, a tak ponechává stranou otázku spojené se vztahy a konflikty uvnitř skupin samotných, kde může vznikat napětí a konflikt mezi pohlavími, generacemi, náboženskými přesvědčeními atd.

Jednostranná interpretace vztahů hegemonie a odporu mezi dominujícími a dominovanými skupinami, bez ohledů na interní konflikty a napětí, pak vede k romantizaci výzkumu protestu. (Ortner 1995: 176-177)

Další problémem je to, čemu Ortnerová říká řídící kultura (*thinning culture*). Tím má na mysli, že při výzkumu resistance je kultura utlačovaných nahlížena jako reakce na útlak, nikoliv jako autentická kultura. „Podobně jako utlačovaní mají autentické vztahy a nikoliv pouze vztahy reaktivní, tak musíme vidět i to, že mají autentickou kulturu a ne jenom kulturu reaktivní (tedy kulturu, která vzniká pouze jako reakce na útlak).“ (Ortner 1995:180)

Dalším problematickým bodem výzkumu resistance, který spatřuje Ortnerová, je „rozpuštění/rozplynutí subjektu“. To znamená, že práce o resistenci tendují k tomu, že radikalizují myšlenku individua jako ideologického, sociálního a historického konstruktů a zdůrazňují jeho situovanost na úkor svobodného jednání/*agency*.¹ Ortnerová uznává, že svobodně rozhodující individuum je konstruktem. Nicméně, poukazuje na to, že je potřeba jaksí překonat tuto situovanost a podmíněnost a ponechat prostor pro subjekt, který eticky hodnotí vlastní situaci, a formuluje vlastní projekty, které pak implementuje. Neznamena to však, že máme opustit myšlenku, že *agency* je něco, co existuje odděleno od kulturní konstrukce. Každá kultura, každá subkultura, každý okamžik historie konstruuje vlastní formy *agency*, vlastní způsoby sebereflexe. (Ortner 1995:183)

Poslední problém výzkumu resistance, který Ortnerová rozebírá, spočívá v kritice nemožnosti etnografie. Ortnerová nepřipouští, že by nebyla možná etnografie jako praxe (třeba to, že utlačovaní k nám nemohou promlouvat skrze etnografické texty a etnografie je pouhou literární fikcí), ve které usilujeme o pochopení lidí a jejich jednání, a to obzvláště těch lidí, kteří se nenachází ve vládnoucích pozicích. Pro Ortnerovou je etnografie vždy možná, protože, podle jejího názoru, lidé odporují hegemonii textů. „Připadá mi groteskní trvat na tom, že text je tvořen čímkoliv jiným, než žitou realitou těch lidí, o kterých text vypráví.“ (Ortner 1995:188)

Jak je patrně z předchozích úvah, tematizace resistance v antropologii je spojená s odhalením působení mocenských vztahů dominance a odporu v každodenních interakcích lidí. Antropologové se tedy zaměřují na konkrétní praktiky lidí, ve kterých se projevuje odpor vůči etablovanému systému, diskurzům, nebo proti dominující skupině. Avšak jak si máme počínat v situaci, kde odpor nepotřebuje odhalení a je otevřeně deklarován, jeho projevy však nemají povahu revoluce, demonstrace, nýbrž spíše povahu konstruování pozitivní alternativní

---

¹ Jedná se o svobodné jednání ve smyslu sociologického pojmu *agency* v kontextu dualismu *agency* x *structure*.

vize společenského vývoje a vlastní identity? Jak můžeme antropologicky zkoumat situaci, ve které skrytý přepis vstupuje do prostoru veřejného přepisu, nehledě na to, že dominance je represivním státním aparátem autoritářského režimu opřena o ideologii?

Pokud budeme aplikovat pojem protest na běloruský kontext musíme se ptát: protest koho (kdo jsou aktéři), proti čemu/komu, jaká je motivace, na čem se zakládá, co vede k protestu, v čem spočívá specifikum praktik protestu? Tuto analýzu je třeba provést, byť se odpovědi na některé z těchto otázek zdají být samozřejmé: jde o protest proti existujícímu autoritářskému režimu, který uskutečňujeme my – aktivisté, když se po každém ohlášení výsledků prezidentských voleb sejdem na hlavním náměstí v Minsku a, než na nás zaútočí policejní jednotky, budeme mávat bílo-červeno-bílou vlajkou a vykřikovat hesla typu „Chceme svobodu a změnu“, „Ne diktatuře“, „Bělorusko je součástí Evropy“ apod.

Je však nutné si všimnout, že neexistuje něco takového jako jednotně protestní hnutí v Bělorusku. Jedná se spíše o početné množství aktivistických, neboli disidentských komunit, sledujících různé agendy: ekologickou; politickou, ve smyslu získání politické moci; anarchistickou; agendu zaměřenou na řešení lokálních problémů, respektive grassroot hnutí; obrozeneckou ve smyslu podpory a hledání alternativních historických tradic a rozvoje běloruštiny a mnohé další specifické organizované uskupení lidí, kteří se mobilizují a solidarizují, ale zároveň mohou soupeřit navzájem o lidské, materiální a symbolické zdroje. Běloruské protestní hnutí tak nemůže být určeno v singuláru, protože se vždy jedná o různá občanská sdružení, politická hnutí a aktivistické skupiny, které sledují vlastní cíle.

V této souvislosti se rýsuje několik možných etnografických projektů výzkumu běloruského protestu. Jedním je výzkum konkrétní aktivistické komunity za účelem etnografického uchopení mocenských vztahů jak uvnitř skupiny samotné, tak i těch vztahů, které mají povahu odporu vůči politickému režimu, oficiálnímu ideologickému diskurzu, nebo třeba i proti globalizaci a kapitalismu. Tento přístup by pak zůstal poplatný tomu typu etnografie resistance, které nalézáme u Jamese S. Scotta.

Dalším výzkumným projektem, který by mohl vyvstat, je výzkum ne tolik protestu jako takového, nýbrž aktivismu a jeho specifík v běloruském kontextu. Jde tedy o to se pokusit pomocí výzkumu běloruských aktivistů, zapojených do různých institucionalizovaných struktur, neformálních uskupení, tematizovat otázku po tom, co je aktivismus v podmínkách autoritářského režimu, jak se jedinec k němu dostává, jaké praktiky uplatňuje a jak sám hodnotí, co je aktivismus a protest v Bělorusku.

V této práci se pokouším o rozpracování druhého projektu. Přikláním se k tematizacím běloruského protestu jako vývoje protestních, nebo jak jsou často označovány v sociologické

literatuře, sociálních hnutí. Jde mi o zachycení světa běloruských aktivistů jako sociálního a kulturního fenoménu a o rekonstrukci habitu aktivismu v podmínkách autoritářského režimu. To znamená, že pomocí etnografie a s přihlédnutím k teoriím Pierra Bourdieu a Nicka Crossley zkoumám pole běloruského protestu, které má vlastní logiku, strukturu pozic a dispozic, distribuci různých druhů kapitálu a praktik aktérů zapojených do protestu.

2.2. Cesta do terénu a proč právě etnografie?

Do styku s běloruskou opozicí a občanskými sdružení jsem přišel díky projektům jedné nejmenované české neziskové organizace, která se profiluje na podporu demokracie a hájení lidských práv v Bělorusku. Do této organizace jsem nastoupil jako projektový koordinátor na jaře roku 2009. V rámci své pracovní pozice jsem se zabýval organizací vzdělávacích zájezdů pro představitele běloruských politických stran a aktivistů občanské společnosti do České republiky, zastával jsem roli tlumočnicka a organizátora různých školení a jednal jsem s českými aktivisty, bývalými disidenty a politiky. Na jaře 2011 nastaly určité změny v organizaci, které byly podnícené externí evaluací stávajících projektů. Na základě evaluační zprávy bylo rozhodnuto změnit modus operandi organizace a zaměřit se na práci přímo v Bělorusku. To znamenalo soustředit se na aktivní vyhledávání občanských iniciativ v Běloruských regionech a hlavním městě Minsk.

Nový přístup se zakládal na vyhodnocení potřeb identifikovaných skupin a aktivistů na místě, tedy přímo tam, kde působí, a poskytnutí náležitě pomoci, aby se mohli vyvinout od ad hoc grassroot skupin do nevládních organizací, majících pevnou strukturu, mechanismy rozhodování, uvědomující si vlastní cíle a misi a mající skutečnou podporu ve svých komunitách. Pro uskutečnění tohoto plánu bylo rozhodnuto, že projektový koordinátor musí trávit pokud možno co nejvíc času v Bělorusku. Fakt, že jsem běloruský občan a že jsem neměl problém s pobýváním v Bělorusku po delší dobu, přispěl k tomu, že jsem byl jmenován koordinátorem tohoto projektu. S ohledem na to, že jsem měl určité povinnosti (třeba i studijní) v České republice, jsem nemohl být v Bělorusku natrvalo, proto jsem tam cestoval během posledních dvou let skoro každý druhý měsíc. Celkem jsem výše popsanou práci strávil v Bělorusku čtrnáct měsíců.

Záměr studovat lidi, se kterými jsem pracoval v rámci projektu, nevznikl hned. K tomuto nápadu jsem se dostával poměrně dlouho, a to na dlouhodobých cestách do Běloruska, kde jsem se účastnil různých setkání, plánovacích jednání, školení a seminářů, doprovázel aktivisty z Běloruska do Polska, Litvy a České republiky. Jelikož mojí pracovní naplní bylo vyhledávání aktivistických skupin, seznámení s nimi, zjištění jejích potřeb a vypracování akčních plánů, cestoval jsem často do Běloruských regionů (tím mám na mysli oblastní města jako je Vitebsk, Brest, Gomel, Mogilev, Grodno, malé městečka a občas i vesnice). Za víc jak dva roky jsem se potkal s desítkami různých aktivistických skupin, které měly různá zaměření: některé usilovaly o řešení lokálních problémů, jako třeba rozbité chodníky, dostupnost zdravotní péče, rozvoj dopravní infrastruktury a podobně, jiné se

snažily řešit ekologické otázky – kampaně proti kácení stromů, vyčištění parku, rozvoj cyklistického hnutí, další skupiny se zabývaly otázkami rozvoje kultury, běloruštiny a popularizací běloruské historie – organizovaly vlastivědné semináře, usilovaly o zachování historických památek, vyráběly a distribuovaly různé promoční materiály o běloruské historii a běloruštině.

Často jsem na cestách do běloruských regionů narážel na představitele politické opozice, kteří nicméně fungovali spíš jako grassroot skupiny a zabývali se stejnými otázkami jako aktivisté, kteří se ale neidentifikovali jako politici. Lze říci, že v běloruském aktivistickém prostředí je častou praxí to, že jeden aktivista je politikem, ekologem, lokálním aktivistou a obhájcem lidských práv.

Celkově lze říci, že aktivisty, které jsem potkával v Bělorusku, lze rozdělit do dvou skupin, i když toto rozdělení je nepřesné a uvádím ho tady spíš pro lepší znázornění terénu, ve kterém jsem prováděl svůj výzkum. První jsou „romantikové“. Používám tento pojem, protože většina takto označených aktivistů je orientovaná na rozvoj běloruské historie, běloruštiny a naplnění demokratických ideálů. Během výzkumu otevřeně hovořili o tom, že jsou v konfliktu s autoritářským politickým režimem, podporují politickou opozici, často sami bývají členy opozičních politických stran. Typickým rysem pro tyto aktivisty je, že jsou často velice nekompromisní a ve většině případů jsou špatně organizovaní.

Druhou skupinou jsou „pragmatikové“. Jsou to aktivisté, kteří odmítají otevřenou konfrontaci s režimem a hledají možnosti, jak dosahovat nějakých výsledků svojí činností v rámci toho politického systému, který se vyvinul v zemi během posledních dvaceti let. Je však nutné poznamenat, že i „pragmatikové“ uznávají nutnost podpory běloruské historie, běloruštiny, ale zároveň jsou velice kriticky naladěni vůči politickým opozičním strukturám.

V této souvislosti je nutné také zmínit, že běloruské nevládní organizace a politická opozice hodně čerpají finanční a morální podporu od zahraničních donorů a neziskových organizací, které sledují vlastní cíle jako třeba rozvoj demokracie, hájení lidských práv, ale nejvýznamnější prioritou zůstává změna současného politického režimu v Bělorusku. Prostředky k dosažení těchto cílů bývají různé: snaha o „mind shift“ prostřednictvím různých vzdělávacích akcí, finanční podpora aktivních lidí, podpora vydavatelské činnosti ale třeba i přímá organizační a finanční podpora protestních politických akcí a volebních kampaní od lokálních až po presidentské volby. Nehledě na to, že zahraniční podpora pro běloruské organizace a politické hnutí a strany je velice důležitá, často dochází k určitému nepochopení mezi cizinci angažovanými v řešení „běloruské otázky“ a běloruskými aktivisty, ohledně toho, co a jak se má dělat, a toho, které projekty jsou zapotřebí pro rozvoj protestního hnutí a

občanské společnosti v Bělorusku. Vzniká systém, ve kterém aktivisté často de facto reagují na donorskou zakázku a snaží se korigovat svoje cíle s prioritami a projekty zahraničních donorů a implementátorů. V mnoha ohledech je to jeden z významných důvodů, proč běloruští aktivisté často vykonávají mnoho různých rolí, například obhájce lidských práv se zároveň zabývá ekologií a je redaktorem lokálního zpravodajského webu. Je nutné zmínit i to, že tento přístup ze strany donorů často vede k formování klientského systému a rozvoji korupce v běloruských organizacích občanské společnosti (navíc, když vezmeme v potaz slabost a často nemožnost finančních kontrol ze strany donorů kvůli bezpečnostním rizikům pro běloruské organizace spojených s vedením transparentního účetnictví).

Finanční podporu od zahraničních donorů získávají jak „romantické,“ tak i „pragmatikové“. Autor této práce měl díky různým konferencím, kterých se účastnil, a osobním jednáním možnost poznat společenství donorů a implementátorů pracujících v Bělorusku. Lze říci, že donoři sdílí pragmatický přístup k rozvoji občanské společnosti v Bělorusku. Nechtějí však nechávat bez podpory „romantické“ struktury kvůli etickým důvodům. To pak může působit dojmem, že práce zahraničních donorských a implementačních struktur není dobře koordinovaná a že nemají jednotnou strategii intervence v Bělorusku, což je částečně pravdou.

Faktem je to, že bez ohledu na veškerou podporu, Bělorusko zůstává zemí s velice slabou tradicí občanské participace na veřejném životě a nízkou úrovní politické kultury (ve smyslu participace občanů na politice). Obecně platí, že podřízení občana státu je normou a princip lhostejnosti vůči veřejnému či politickému životu dominuje ve všech sférách. Nehledě na poměrně početné množství politických stran, nestátních organizací nebo nezávislých médií, mají tyto struktury velice slabý dopad a netěší se nijak výrazné podpoře mezi obyvatelstvem. Částečně za to může i fakt, že všechny tyto struktury jsou v oficiálním ideologizovaném diskurzu pejorativně stigmatizované jako běloruská opozice (pata kolona, takzvaná opozice apod.) bez ohledu na cíle, které sledují.

Předehtou tohoto stavu byly události, které následovaly po zhroucení Sovětského svazu. Tehdy byly započaté reformy a byly vytvořeny poměrně příznivé předpoklady pro rozvoj občanské společnosti v Bělorusku. Nicméně po nástupu autoritářského režimu presidenta Lukašenka ve druhé polovině devadesátých let dvacátého století se situace zásadním způsobem změnila. Mnohé organizace občanské společnosti se dostaly pod přísnou kontrolu běloruských tajných služeb, odešly do ilegality (tedy existují jenom de facto, nikoliv de jure).

Dnešní situace, ve které se ocitá běloruská občanská společnost, je v mnohém problematická jednak kvůli represím ze strany autoritářského režimu a za druhé kvůli nepopularitě samotné myšlenky občanské společnosti mezi obyvateli. Dá se říci, že dnešní běloruská občanská společnost je společenstvím v mnohém uzavřeným a orientovaným samo na sebe bez ohledu na většinovou společnost. Je to „opoziční ghetto,“ jak tvrdí o sobě sami aktivisté. Korporativní povaze opozičního ghetta věnuji v práci jednu kapitolu.

Rád bych na tomto místě poznamenal že, když jsem nastoupil jako koordinátor projektu, tak jsem neměl v úmyslu psát etnografii o běloruských aktivistech, šlo mi spíše o to, abych pomohl občanským iniciativám v Bělorusku dosáhnout lépe svých cílů a zlepšovat image struktur občanské společnosti mezi lidmi. Nicméně, po nějaké době jsem si uvědomil, že podobný výzkum by mohl určitým způsobem přispět k lepšímu porozumění běloruského protestního hnutí, protože poskytuje poněkud jiný pohled na život běloruských aktivistů, než je znám z politologických a kvantitativních sociologických výzkumů a studií. Podnětem k napsání etnografie o běloruských občanských aktivistech je tedy moje osobní zainteresovanost na tématu a naděje, že výstupy a závěry předkládané práce přispějí k lepšímu pochopení života a motivaci běloruských aktivistů, což by pak mohlo pomoci vybudovat lépe promyšlenou strategii rozvoje běloruského protestního hnutí, na kterém by se aktivně podíleli i sami běloruské aktivisté. Dalším motivem, který mně vedl k provedení etnografického výzkumu je dosavadní vědecké zpracování tématu, které je velice omezené, a to nejen v českém, ale i běloruským vědeckém prostředí.

Protestní hnutí v Bělorusku nikdy nebylo cíleným předmětem odborného antropologického výzkumu a etnografie na toto téma vůbec neexistuje. Zahraniční odborná literatura o Bělorusku obsahuje velké množství textů věnovaných zahraničním vztahům, podpoře politické opozice, politickým procesům, které se odehrávaly v zemi během posledních 20 let. Existují také historické a filologické studie, které se zabývají běloruskou identitou, dějinami Běloruska a běloruštinou. Lze najít i řadu politologických studií, které nahlíží problematiku opozičního hnutí v Bělorusku buď jako klasickou rivalitu mezi politickou opozicí a vládnoucím autoritářským režimem, nebo jako disentské hnutí, který nemá žádné možnosti ovlivňovat politické a sociální dění v zemi. Politologické studie o Bělorusku se pokouší o určení podstaty běloruského režimu a hledají vhodné politologické teorie (např. autoritarismus, řízená demokracie, sultanismus a jiné), které by se daly aplikovat na běloruskou situaci (viz Danilovich, 2002; Marples, 2005; Ioffe, 2003, 2004; Eke, Kuzio, 2000). Většina těchto studií nahlíží běloruské protestní hnutí optikou politologických a makro-sociologických teorií a opírá se o kvantitativní výzkum.

Pokud budeme hovořit o tematizaci protestních hnutí v běloruském intelektuálním prostředí, tak je třeba poznamenat, že situace je zde poněkud specifická. Toto specifikum spočívá v tom, že běloruský intelektuální terén je velice heterogenní. Dá se říci, že existuje již „tradiční“ rozdělení na oficiální (ideologizovaný) vědecký intelektuální diskurz a nezávislý a/nebo opoziční vědecký diskurz. Nelze však říci, že i v mezích těchto dvou diskurzů panuje absolutní koherence ohledně otázky protestních hnutí. Poněkud jednotně vypadá oficiální diskurz, pro který je příznačná tabuizace tématu protestních hnutí v Bělorusku, stejně jako i sociální kritiky jako takové. Jakékoliv protestní hnutí v Bělorusku, ve vzácných případech tematizace této otázky, jsou prezentované jako projev extremismu. Významným příkladem v této souvislosti je vědeckopopulární časopis „Беларуская думка“ (vydavatelem je Administrace Prezidenta Běloruské republiky), různé učebnice ideologie pro běloruské vysoké školy a příručky pro ideologické pracovníky.

V opozičním diskurzu lze vyčlenit následující přístupy k tematizaci protestních hnutí: politologický (především zastoupen na stránkách časopisu „Палітычная сфера“), historický (časopis „Arche“ a „Беларускі гістарычны агляд“), filosofická-antropologický a makrosociologický (zastoupen na stránkách časopisu "ТОПОС" a „Перекрыткі“). Nelze opomenout i vydávané v zahraničí velké politologické a historické studie o současném Bělorusku jako například Булгакаў, 2006; Повдо, 2009.

Výběr etnografie jako metody výzkumu a způsobu pojednání o běloruských aktivistech byl mimo jiné dán tím, že jsem studoval antropologii na Fakultě humanitních studií, kde jsem měl možnost seznámit se se specifiky etnografické metody. Vycházel jsem z toho, že etnografie umožňuje ponořit se do zkoumaného fenoménu či společnosti, zachytit význam vybraných činů a praktik v daném kontextu a sledovat, jak tento význam vzniká, co ho utváří. Jak poukazuje Sherry B. Ortner: „Dobrá etnografie poskytuje možnost uchopení jak významů nějaké události, tak i toho jak tento význam vzniká“ (Ortner, 1995:189).

Etnografie jako metoda zkoumání sociálních fenoménů se již od dob Bronislawa Malinowského, nehledě na všechny krizové období a transformace v oboru (viz Ortner, 2004), opírá o několik základních předpokladů pro uskutečnění etnografického výzkumu: musí to být „face to face“ interakce se zkoumanými lidmi, etnograf musí žít a přebírat postupy těch lidí, které zkoumá, respektive jedná se o dlouhodobý pobyt v terénu a zúčastněné pozorování (Madden, 2010:16). Rád bych ještě doplnil, že důležitou roli často hraje výborná znalost jazyka lidí, které chceme zkoumat. Tyto předpoklady jsem splňoval, avšak moje pozice koordinátora a fakt, že jsem běloruského původu měl celou řadu jak výhod, tak i nevýhod pro etnografický výzkum. Představa, že se výzkumník může zbavit

svých osobních postojů a názorů a subjektivních hodnocení a provádět výzkum jako v laboratoři je omylná. Tím víc se to týká výzkumu protestních hnutí, kde zůstat nezaujatým skoro není možné (Graeber, 2009). Nicméně, etnograf si musí být vědom svého „předporozumění“ (Gadamer, 1994) a snažit se ho neustále reflektovat jak během pobytu v terénu, tak i při psaní etnografie. Podrobněji o mé roli etnografa a otázce reflexivity výzkumu protestních hnutí se věnují v kapitole 2.4. níže.

2.3. Zdroje dat pro etnografický výzkum

V rámci výzkumu jsem provedl 9 polo-strukturovaných rozhovorů s aktivisty z Minsku a z regionů Běloruska, napsal stovky stran formálních a neformálních záznamů z jednání s aktivisty a z různých akcí v Bělorusku.

V etnografii tedy budu primárně vycházet z analýzy provedených rozhovorů a poznámek, které jsem si dělal během pracovních a neformálních jednání s aktivisty. Na tomto místě bych rád poznamenal, že jsem nepsal „klasický“ terénní deník etnografa. Důvodů k tomu je několik. Když jsem začal jezdit do Běloruska na služební cesty v rámci projektu, tak jsem ještě neměl v úmyslu psát etnografie vyloženě na toto téma. Navíc v terénním deníku bych nemohl dělat poznámky kontinuálně, což je dáno určitou fragmentárností mého terénu. Za aktivisty jsem přijížděl jen na měsíc, a pak vždy na nějakou dobu (většinou také na měsíc nebo dva) odjížděl zpět do Prahy. Když jsem byl v Bělorusku, tak jsem bydlel v hlavním městě a nemohl jsem fyzicky strávit delší dobu s aktivisty v Grodně, Svetlagorsku, Mogileve a dalších běloruských městech a městečkách, do kterých jsem dojížděl za účelem školení, plánovacích schůzek, brainstormingových sezení, nebo vypracování koceptu pro lokální miniprojekty. Po těchto pracovních jednáních občas následovalo nějaké neformální posezení buď někde v hospodě, nebo častěji v bytě, který jsem si pronajímal v případě, že jsem měl v plánu tam přespat. Záznamy z takových setkání jsem vedl jak ve formální podobě pro budoucí použití při sepsání průběžných a závěrečných zpráv pro donory, tak i v neformální, kde jsem si poznamenával různé postřehy o běloruských aktivistech. Vycházel jsem z toho, že etnografický výzkum nevyhrazuje nějakou metodu sběru dat jako hlavní a vždy se jedná o kombinace těchto metod, což uplatňuji i v předkládané práci.

Jak jsem již zmínil, hlavním zdrojem dat, ze kterých těžím v této práci, jsou přepisy polo-strukturovaných rozhovorů s devíti běloruskými aktivisty. Rád bych na tomto místě poznamenal, že samotná metoda rozhovoru poskytuje celou řadu výhod pro výzkumníka. Tak například některé věci, které jsou směrodatné pro výzkum, se dají těžko pozorovat, například zkušenosti jedince v různých etapách jeho života (jak ten či onen člověk přišel k aktivistické činnosti), vnáší delší časovou perspektivu do výzkumu, ve které se dají sledovat změny a role, které vykonával jedinec v tom, či onom období. Technika rozhovoru umožňuje rekonstruovat sled událostí, které jsou spojené s aktivismem zkoumaných jedinců a kterým oni přisuzují význam. Tak například to umožňuje rekonstrukci nejenom aktivistických činů, na které je kladen největší důraz při výzkumu protestních hnutí, ale i těch událostí, které na první pohled nejsou přímo spojené s aktivistickou činností jedince a které by bylo během

pozorování možné nechat stranou jako „bezvýznamné“. V rozhovorech jsou aktivisté nuceni provádět reflexi na své jednání a jejich vypovědi slouží jako dobrý podklad pro generování analytických kategorií v následných analýzách, které provádí etnograf.

Všechny rozhovory s aktivisty jsem prováděl v období prosinec 2012 – březen 2013. Než jsem začal dělat rozhovory, vytvořil jsem si takzvaný „guide list“, tedy základní kostru otázek a témat, které jsem chtěl pokrýt během rozhovorů. Všechny respondenti byli předem informovaní o účelu mého výzkumu a poskytli mi ústní souhlas, s tím že rozhovory budou nahrávané na diktafon a přepsané. Zveřejnění přepisů mi bylo odsouhlaseno s tím, že identita respondentů nemůže být odhalena. Samotné rozhovory probíhaly ve dvou jazycích: část rozhovorů v ruštině, část rozhovorů v běloruštině. Přepis rozhovorů byl pak proveden v ruštině a běloruštině s použitím transkripčních kódů, které vypracovala Alicija Leix pro účely společenskovedního výzkumu, do kterého jsou zahrnuté rozhovory (Leix A. 2003).

Můj výzkumný vzorek má několik základních charakteristik. Věk informátorů se pohybuje od 25 do 35 let. Šest z nich je zapojeno do stávajících projektů české nevládní organizace, ve které jsem pracoval. Další tři jsou obecně uznávaní představitelé běloruského protestního hnutí, se kterými autor práce navázal kontakty během služebních cest do Běloruska a konzultování různých projektů, které vznikaly během posledních několika let. S jedním z nich autor práce prožil tragické dny masových protestů a brutálních represí po presidentských volbách v roce 2010 v Bělorusku.

2.4. Moje pozice etnografa a etické otázky spojené s etnografickým výzkumem

Jak poukazují Hammersley a Atkinson, účelem etnografie musí být určitá znalost o jiném, nikoliv třeba profesní rozvoj, nebo sledování politických cílů (Hammersley, Atkinson, 2007). I zde však existují výjimky, tedy v některých případech to může být ospravedlněno. V mém případě jsem si díky shodě okolností výzkumný terén nevybral sám. Byl jsem vržen do prostředí běloruských opozičních aktivistů díky projektu, kterého jsem byl manažere; zároveň sám sebe považuji za aktivistu a účast na projektu byla jediná z možností, jak udržovat vztah s domovem, poté co jsem již několik let žil v České republice. Nechal jsem se vést terénem, abych mohl formulovat svůj výzkumný projekt a diskutoval jsem to přímo s aktivisty, se kterými jsem v Bělorusku buď pracoval, nebo udržoval přátelské vztahy (což v mnohých případech byli titíž lidé). Vycházel jsem nicméně z předpokladu, že cílem výzkumu v sociálních vědách vždy zůstává pravda, respektive pravdivé pojednání o zkoumaném sociálním fenoménu a proto jsem se snažil neustále reflektovat moji mnohočetnou roli coby etnografa, aktivisty a koordinátora projektu.

Než přejdu ke konkrétnímu pojednání ohledně reflexe, kterou jsem se snažil provádět, rád bych zmínil několik etických otázek, které jsem musel řešit ve svém výzkumu. Především jsem se musel zamýšlet nad dopady pro zkoumané lidi, který můj výzkum může přinést. Podobně jako i jiné formy lidského jednání, etnografický výzkum je spojen s etickými otázkami.

S ohledem na povahu etnografické praxe, výzkumník musí držet na zřeteli 5 hlavních bodů, týkajících se etiky výzkumu: informovaný souhlas, soukromí zkoumaných lidí, možné škody, které mohou nastat pro lidi v důsledku výzkumu a publikace závěrů, možné vykořisťování zkoumaných a důsledky pro budoucí výzkum (Hammersley, Atkinson, 2007: 262-263).

Informovaný souhlas předpokládá to, že zkoumaní vědí o výzkumu a identita etnografa je odhalena. Jak jsem již zmínil v předchozí kapitole, od všech informátorů jsem získal ústní souhlas na provedení výzkumu a zpracování jeho výsledků do podoby diplomové práce. Během pozorování, tedy na různých pracovních a neformálních schůzkách, jsem často mluvil s aktivisty o mém výzkumném záměru, který oni podporovali a měli zájem se se závěry mého výzkumu později také seznámit. Na to jsem reagoval tak, že sice diplomová práce bude v češtině, mohl bych však posléze zkusit sestavit článek o běloruských aktivistech

z antropologické perspektivy, který by byl přístupný na webu Běloruského společenství intelektuálů, případně by byl publikován v odborném časopisu v Bělorusku.

Další etická otázka se týká faktu, že etnografický výzkum může často zasahovat do soukromí zkoumaných lidí, to znamená, že výzkumník může získat a nakládat s daty, které zkoumaní vnímají jako soukromé věci a že jejich zveřejnění může mít nějaké závažné důsledky. Při výzkumu běloruských aktivistů jsem měl možnost získat také celou řadu dat soukromého charakteru (finanční situovanost, soukromý život nebo dokonce napojení na běloruské tajné služby), zveřejnění těchto informací by mohlo mít negativní důsledky pro ty lidi, se kterými jsem pracoval a zkoumal. Tyto zdroje proto nepoužívám v etnografické části práce. Výjimku tvoří části, u kterých mi bylo použití schváleno za podmínky zachování anonymity.

Ve svém výzkumu jsem se snažil vyvarovat toho, abych způsobil jakoukoli škodu zkoumaným aktivistům. Škodou mám na mysli např. zveřejnění informací, které by v důsledku mohlo vést k trestnímu stíhání zkoumaných aktivistů. V práci nepoužívám názvy organizací, ve kterých jsou aktivisté angažováni; stejně tak nepoužívám jejich pravá jména.

Antropologický výzkum docela často může být zaměřen na lidi, kteří jsou „slabší“, než výzkumník, a jsou vykořisťováni v procesu výzkumu (výzkumník získá další akademický titul a pak už se nikdy nevrátí do terénu, který zkoumal) (Hammersley, Atkinson, 2007: 273). V mém výzkumu jsem se snažil vyhnout tomu, abych tak působil na zkoumané aktivisty. V mém případě hrálo významnou roli ne tolik, to že jsem student pražské univerzity, který mimo jiné přijel zkoumat běloruský protest, nýbrž to, že jsem byl koordinátorem české organizace, která má určité zázemí a expertní, materiální a symbolické prostředky, které oni mohli potřebovat a chtít po mně zpřístupnit. V Bělorusku jsem tím pádem musel řešit několik zásadních metodologických otázek: 1) že sám sebe považuji za běloruského aktivistu, 2) moji roli jako koordinátora projektu a tím pádem svým způsobem „nadržitého“ vůči aktivistům v Bělorusku, a 3) samotnou roli etnografa. Dále se pokusím každou z těchto metodologických otázek reflektovat, abych ukázal na výhody a nevýhody, spojené s mojí identitou, se kterými jsem se setkával v průběhu výzkumu a psaní etnografie.

Jak jsem již zmínil, fakt, že jsem běloruského původu měl celou řadu výhod. Za prvé jsem měl možnost cestovat do Běloruska a pobývat tam delší dobu, což zdaleka není samozřejmost pro cizince, který navíc chce trávit čas s běloruskými aktivisty. Další nepochybnou výhodou je to, že mám dva mateřské jazyky (ruština a běloruština), což umožnilo bez jakýchkoliv problémů zvládnout provedení a přepis rozhovorů a navázání a udržování kontaktů s běloruskými aktivisty.

Největší metodologickou potíží při výzkumu a psaní etnografie byla moje role koordinátora projektu a fakt, že sám sebe považuji za aktivistu. Tento problém jsem se snažil řešit jednak soustavnou reflexi vlastní pozice, nebo, lépe řečeno, vlastních pozic, a za druhé důkladným teoretickým rozpracováním a ukotvením výzkumu v teoriích protestních hnutí a sociologie Pierra Bourdieu. Pokusem o překonání mojí role koordinátora projektu může být i to, že jsem dělal rozhovory nejenom s lidmi, se kterými jsem pracoval, ale i s aktivisty, kteří se mnou vůbec nespolupracovali. Totéž lze říct i o pozorování – snažil jsem se pozorovat nejenom aktivisty v rámci mého projektu, ale i mnohé další, když jsem se účastnil různých setkání, seminářů a neformálních posezení. Fakt, že se mi s mnohými aktivisty podařilo navázat velice přátelské a důvěrné vztahy měl jistě výhodu pro sbírání dat. Avšak když se mi můj antropologický výzkum začal rýsovat, tak jsem musel zaujmout určitý odstup a provádět reflexi svojí pozice, tedy brát v úvahu to, že výpovědi a chování zkoumaných aktivistů nejsou tou „etnografickou pravdou“, kterou hledám, ale spíše tvoří diskurs běloruských aktivistů, respektive běloruského protestu, nikoliv však diskurs antropologický. Wacquant tvrdí, že ponořit se do účasti je možné jedině za předpokladu dobré teoretické a metodologické vyzbrojenosti: „Go ahead, go native, but come back a sociologist!“ (Wacquant, 2004) To předpokládá, že pokud výzkumník chce v určitém smyslu prožít habitus na „vlastní kůži“, tak musí být dobře obeznámen s problematikou, kterou chce zkoumat, musí zvážit vlastní kapacitu k reflexi a hlavně se nesmí nechat pohltit terénem. Nesmí místo objektivizace zkušenosti a konstruování objektu, začít být formován objektem.

Fakt, že jsem běloruský aktivista má také určité výhody a nevýhody. Na jednu stranu, umožňuje, abych sebe sama zahrnul do výzkumu a zaznamenával vlastní prožitky a reflexi života běloruských aktivistů. Na druhou stranu to může vést k formulování banálních tezí, zatímco bude unikat množství etnograficky bohatého materiálu, který může být brán jako samozřejmý. Tuto potíž se snažím překonávat tím, že 1) kladu důraz na identitu antropologa, který sleduje vlastní projekt a snaží se zaujmout určitý odstup od zkoumaných lidí, a 2) můj aktivismus je spojen s poněkud specifickou činností (získávání finančních prostředků na realizaci projektů a koordinaci činnosti různorodých grassroot skupin v Bělorusku), a proto nemůže být jednoznačně ztotožněn s tím, co dělají aktivisté v terénu.

Dalším tématem souvisejícím s touto problematikou je otázka prezentace výsledků výzkumu, nebo otázka psaní samotné etnografie. V 80tých letech minulého století dochází k postmodernímu obratu v antropologii. Toto období se nazývá krize reprezentací a charakterizuje se celou řadou paradigmatických změn v antropologii, změn pravidel a přijetí

nových řešení a kompromisů. Významným přínosem tohoto období pro antropologii je nastolení otázky reflexivního psaní etnografie (Ortner, 2004).

Již od dob Bronislawa Malinowského je etnograf hlavním zdrojem informace o zkoumaných „jiných“. Avšak sama pozice etnografa v terénu není podrobována soustavné reflexi a jeho empatické prožitky a angažovanost, nemají co dělat s „objektivním“ záznamem zkoumané kultury. Etnograf pak je ten kdo píše etnografii jako reprezentaci skutečné reality toho či jiného kulturního/sociálního fenoménu. (Clifford, Marcus, 1986: 10-14)

V období krize reprezentací se samotný styl etnografického psaní stává předmětem reflexe. Tyto úvahy vedou k závěrům o literární povaze etnografických textů, tedy o etnografii jako o možném literárním žánru. Tím pádem se etnografie stává jedním z možných podání zkoumané skutečnosti. To souvisí s obecným obratem k reflexivní antropologii (který začal ještě v 60tých letech minulého století), kde se sám výzkumník (jeho prožitky, pozice, zázemí a nesnáze, se kterým se potkával v terénu apod.) stává zdrojem etnograficky relevantních dat a je zahrnut do prezentace výsledků výzkumu – do etnografie (Clifford, Marcus, 1986: 14).

I v této práci se proto pokouším o reflexivní psaní, nikoliv o vyčerpávající výklad života běloruských aktivistů, který se navíc výrazně mění během času. Jedná se spíše o etnografickou sondu do současného světa běloruských aktivistů, se kterými mne svedly dohromady okolnosti mého života během několika posledních let. Mluvím v práci v první osobě, protože neaspiruji na objektivní záznam skutečnosti.

Na závěr bych se rád zmínil ještě o jednom etickém problému, se kterým se občas potýkají etnografové – důsledky aktuálního výzkumu pro budoucí výzkum. Jedná se především o možnost zpřístupnění zkoumaného terénu v budoucnu (Hammersley, Atkinson, 2007: 275). Těžko mohu usoudit, jak budou reagovat lidé v Bělorusku na můj výzkum. Domnívám se však, že v případě řádného dodržení etických zásad, které jsem rozebíral výše, je s velkou mírou pravděpodobnosti zajištěno, že by neměli vznikat problémy s výzkumem běloruské opozice v budoucnu. Nevyklučuji však, že závěry z výzkumu nebudou jednoznačně dobře přijaté, což nebudu vnímat jako negativum, nýbrž jako podnět pro další diskuze a výzkum.

3. Teoretické ukotvení práce

3.1. Použitelnost „klasických“ teorií protestních/sociálních hnutí pro výzkum aktivismu v Bělorusku

Sociální/protestní hnutí jsou velice rozšířeným fenoménem v současném světě. Ve většině případů, když zaslechneme slovní spojení sociální hnutí, tak s největší pravděpodobností si představíme dav rozhořčených lidí, kteří vyřikávají hesla a mávají vlajky a transparenty. Slovní obrat sociální hnutí je součástí každodenního jazyka a je poněkud triviální, zároveň však odkazuje na nepochybné významný a komplexní společenský fenomén, který můžeme tematizovat antropologický, sociologický a z pozic jiných společenskovědních oborů. Jak poukazuje Nick Crossley, sociální hnutí, podobně jako i mnoho dalších sociálních fenoménů, se těžko podléhají nějaké obecně platné definici. (Crossley, 2002: 2) Můžeme však uvést řadu příkladů: feministické hnutí, fašistické hnutí, zelené hnutí, hnutí na ochranu zvířat, polská „Solidarnosc“ a mnoho dalších. Nebudu se zde pokoušet o nějaké obecné terminologické vymezení pojmu sociálních hnutí, protože se přikláním k názoru, že samotné slovní spojení, sociální hnutí, nabývá svůj konkrétní význam ve specifických kontextech použití tohoto slovního spojení. To, co je významné pro definici toho či onoho hnutí nemusí být platné pro jiné. (Crossley, 2002: 2)

Význam sociální hnutí pro společnost těžko můžeme nadhodnotit. Sociální hnutí, nebo vymoženosti činnosti sociálních hnutí jako je například třídění odpadu, nebo pozastavení se v určitých situacích nad otázkou genderových rolí, demonstruje to, že sociální hnutí jsou jedním z konstitutivních elementů světa, který my snažíme se antropologický, nebo sociologický zkoumat a vysvětlovat. „Společenský vědy a sociální vztahy již nemohou nechávat stranou výzkum hnutí podobně jako rodinu, ekonomie, nebo stát“. (Crossley, 2002: 8) Výzkum sociálních hnutí je tedy jedním z oborů společenskovědního bádání, mající vlastní historie a tradice a paradigmata. Zájem společenských věd o výzkum sociálních hnutí má své kořeny v tom, že sociální hnutí jsou nahlížena, jako jedná z hnacích sil změn, ke kterým dochází ve společnostech. Tím však se nemyslí jenom revoluční společenské změny, ale i změny lokální. (Crossley, 2002:8). Dalším důvodem zájmu společenských věd o fenomén sociálních hnutí je to, že: „Hnutí problematizují způsob lidského života a volají po změnách v našich zvycích přemýšlet, jednat a interpretovat. Jsou sami o sobě manifestací sociální změny. Společnosti nejsou statické a stabilní. Jsou podobné proudu. Sociální hnutí jsou klíčovými toky v tomto proudu. Není to však tak, že změny jsou vždycky zamyšlené. Činnost

sociálních hnutí spouští řetěz událostí, které nemůžeme vždy předvídat, nebo kontrolovat a občas provokují silný odpor a jiné nezamyšlené reakci.“(Crossley, 2002: 9).

Díky výzkumu sociálních hnutí tedy problematizujeme otázku po společenské změně, respektive otázku po těch změnách, který přenáší sociální agenti do strukturálních dimenzí svého života. Zároveň problematizujeme otázku po formách a způsobech distribuci moci ve společnosti a mezích demokracie. Sociální hnutí jsou přirozeným experimentem využití moci, legitimacy a demokracie. Jejich existence, úspěchy a nezdary a obecně jejich dynamika nehledě na to, že jsou velice náročně pro pochopení a interpretaci, umožňují nám hodnotit fungování širších politických struktur naší společnosti. (Crossley, 2002: 9)

Jak je patrně z předchozích úvah výzkum sociálních hnutí umožňuje tematizovat i širší společenské fenomény počínaje fungováním demokracie v moderních společnostech, končí lidským jednáním. Vyvstává však otázka – jakým způsobem můžeme nějaké sociální hnutí zkoumat? Existují různé přístupy k výzkumu sociálních hnutí. Nick Crossley vymezuje dva základní směry ve výzkumu sociálních hnutí: evropský a americký. Americký směr je zastoupen teorie kolektivního jednání, teorie mobilizace zdrojů, teorie politického procesu a vzniklými na základě těchto přístupů teorie síťování a politických příležitosti. V evropském prostoru sociální hnutí jsou tematizována na základě teorie tak zvaných nových sociálních hnutí (viz. Znebežánek, 1997; N. Crossley, 2002; Эрык Нёвё, 2010).

Nechci zde rozebírat specifika těchto teorií, jenom je nutně zmínit, že tematizují sociální hnutí jako široký sociální fenomén a kladou větší důraz na strukturální podmínky vzniku a průběhu sociálních hnutí. Zároveň však často redukují činný a svobodně rozhodující subjekt na funkci ve společenském systému, kterou vykonává, nebo na pouze racionálně uvažující subjekt, bez ohledu na specifika společenských struktur, ve kterých hnutí vzniká, kulturu ty či oné společnosti a individuální trajektorie lidského života, která mohou vest k různým motivacím a praktikám participace na hnutí. Je to bez pochybnosti poněkud povrchní a zjednodušené zhodnocení různých přístupů k tematizaci sociálních hnutí, nicméně, jak poukazuje i Nick Crossley, všechny tyto teorie snaží se v ty či oné podobě se vyrovnat s tradiční dichotomie společenských věd, tedy vztahu mezi společenskými strukturami a svobodně rozhodujícím subjektem, kterým je znám jako problém agency a struktury. Právě otázka po agency a struktuře leží v základu dosavadních teorie sociálních hnutí, ve kterých klade se větší důraz jenom na jedno, přičemž často na úkor druhého. (Crossley, 2002: 16) Neznamená to však, že tyto teorie sociálních hnutí jsou nepodnětné. Tak třeba Nick Crossley usiluje o formulování teorie protestní hnutí, která se zakládá na teorie jednání Pierra Bourdieu, jež překonává problém dichotomie struktury a agency, a zahrnuje

nejpřínosnější koncepce a přístupy teorie mobilizace zdrojů, kolektivního jednání, nových sociálních hnutí a politických příležitostí a síťování. (Crossley, 2002: 168-191)

Jelikož v práci usilují o etnograficky výzkum běloruského protestního je nutně zmínit, že tento typ výzkumu protestních hnutí do nedávného času byl poměrně vzácným jevem, nehledě na to že, jak jsem již poznamenal, existuje obrovské množství odborné literatury věnované teorie vzniku a průběhu protestních hnutí. Většina těchto teorie sice vychází z neetnografického způsobu pojednání o protestních hnutích a nahlíží je z pozic politologie a neetnografické sociologie udávají však určitý rámec toho, jak protestní hnutí můžeme tematizovat. Vývoj teorie nových sociálních hnutí a mobilizaci zdrojů, politického procesu a jejich hlubší specializace souběžně se samotným vývojem sociálních hnutí (například síťování sociálních hnutí v globálním světě, institucionalizace a profesionalizace sociálních hnutí, rozvoj nových medií a další) přispěl k objevení v nedávné době řady etnografických prací věnovaných protestním hnutím.

Tak třeba americký antropolog a aktivista David Graeber napsal etnografie o aktivistech, zapojených do protestu proti summitu Amerik v kanadském Québecu v roce 2001. Ve své výzkumu následoval aktivisty při rozhovorech v kavárnách, na velkých plánovacích setkáních bezprostředně v ulicích a během protestních akcí (Graeber, 2009). Tato etnografie je zajímavá ve mnohá ohledech, ale především tím, že sám etnograf je aktivistou a otevřeně deklaruje svoji pozici, která je na straně protestujících aktivistů. Neznamená to však, že etnograf se stává obhájcem určitého teoretického stanoviska, což vyjadřuje i samotná povaha Graeberového etnografického projektu: „Psaním etnografie rozumím takovou, která usiluje popsat obrysy sociálního a konceptuálního univerza a to takovým způsobem, že je teoretický podložená, avšak sama o sobě nemá za cíl zastávat vyhrazenou teorie, nebo argument“. (Graeber, 2009: vii)

Ještě jedním relativně nedávným pokusem o etnografické zpracování protestního hnutí je Jurisová etnografie, ve které zkoumá vztahy mezi performativním násilím a mediálním obrazem násilí během protestu proti summitu G8 v Janově v roce 2001. Pomocí etnografického výzkumu Juris poukazuje, že performativní násilí ze strany aktivistů je jednou z taktik protestu, která je symbolickým rituálem konfrontaci ustalujícím radikální identitu aktivistů. Tato interpretace násilí v ulicích Janova je konfrontována s mediálním obrazem protestu, ve kterém násilí je prezentováno jako nesmyslné. (Juris, 2005)

Dalším příkladem etnografického výzkumu protestního hnutí je Williamsová etnografie o alterglobalizačním hnutí, kterou napsal na základě terénního výzkumu, který prováděl v horní plošině Larzac na jihu Francie. Pomocí etnografie, Williams zkoumá různé formy

protestu aktivistů, to jakým způsobem aktivisté snaží se o uplatnění aktivistických ideálů v každodenním životě, reflektují konvenční představy o politice, demokracie a globalizaci. (Williams, 2008)

Společným rysem pro tyto etnografické texty o protestních hnutích, jak na to poukazuje Bohuslav Kuřík, je to, že se hodně soustředí na samotné protestní události a nahlíží na aktivisté jako na demonstranty během veřejných akcí, nebo jak na účastníky protestního hnutí a tím pádem mohou vynechávat určité okolnosti života zkoumaných lidí, které mohou být významné pro pochopení jejich motivace a chování při samotných aktivistických činech. (Kuřík, výzkumný projekt) Můj vlastní výzkum usiluje o rozpracování etnografické perspektivy zkoumání běloruského protestního hnutí, ve kterém se pokouším o určitou míru kontextualizace aktivismu jednak v každodennosti běloruských aktivistů a tematizace povahy panství běloruského politického režimu. Opírám se přitom o generativní sociologie Pierra Bourdieu a pokouším se o aplikace jeho konceptu habitu a pole na výzkum běloruského protestního hnutí.

3.2. Sociologický projekt P. Bourdieu a jeho uplatnění pro výzkum protestních hnutí

Nehledě na to, že Pierre Bourdieu se nevěnoval protestním hnutím, jeho teorie jednání, kterou rozvinul ve svém sociologickém dílu, může být použita pro výzkum a analýzu těchto hnutí. Bourdieuho teorie jednání a koncepty habitu, pole a kapitálu mohou výrazně obohatit teorie protestních hnutí, poskytují možnost hlubšího uchopení života aktivistů a aktivismu samotného. Nicméně je nutně poznamenat, že pokusy o interpretaci sociálních hnutí z pozic teorie jednání jsou spíše výjimkou, než pravidlem. O aplikaci Bourdieuho teorie se pokoušeli například Klaus Eder (1985) a již zmiňované Nick Crossley (2002, 2003) a také jeho žák Yousaf Ibrahim (2011). V této podkapitole pokusím se ukotvit svůj vlastní výzkum běloruských aktivistů v teorii jednání Pierra Bourdieu a zaměřím se na to, jak může být uplatněna pro výzkum protestních hnutí (nejsystematičtější rozpracování tohoto přístupu nalezneme u Nicka Crossley (2002, 2003). Zároveň se budu věnovat pojmu radikální habitus (Crossley, 2003).

Klíčovými pojmy Bourdieuho teorie jednání jsou habitus, kapitál, pole a samotné jednání. Pokusím se zde rozebrat tyto pojmy a pak propojit teorie jednání s výzkumem protestních hnutí.

V „Distinction“ Bourdieu nabízí schematickou rovnici, která je povolána vysvětlit jeho teorie jednání: $[(\text{habitus} \times \text{capital})] + \text{field} = \text{practice}$ (Bourdieu 1984:101, citováno podle Crossley, 2002). To však neznamená, že vztahy mezi konstituujícími elementy praxe mají matematickou povahu. „Bourdieu tvrdí, že sociální praxe je generována v interakcích mezi agenty, kteří různě umístěné a mají nerovné zdroje, uvnitř specifických sítí, které mají strukturu podobnou té, co má hra, která vnucuje sociálním agentům určité ohraničení“. (Crossley, 2002: 171).

Samotný pojem habitus je starým filosofickým pojmem, který má svůj původ v Aristotelově pojmu *hexis*, který znamenal získané (vzděláním, zkušeností), a pevně zakotvené rysy jedince, který rozhoduje a jedná v souladu s nimi. Později pojem habitus se objevuje ve středověké scholastice v díle Tomaše Akvinského a nabývá další význam – možnost modifikace skrz jednání. Nejsystematičtější propracování pojmu habitus však najdeme v díle Pierra Bourdieu.(Wacquant, 2004b). Uvedením pojmu habitus do analýzy lidského jednání Bourdieu usiluje o překonání opozice mezi objektivismem a subjektivismem ve společenských vědách a kritizuje náhled, že lidské jednání je jen mechanickým vykonáváním společenských norem. Pojem habitus je tematizován jako neuvědomovaná

schémata jednání jedinců, která jsou však osvojovaná působením konkrétních sociálních podmínek, platných pro danou pozici v sociálním prostoru. Pro každého jednotlivce habitus má určitou individuální podobu, zahrnující individuální zkušenost (biografický příběh jedince), jsou tam však i společné strukturální rysy, které jsou patrné pro celou skupinu jednotlivců umístěných v určité části sociálního prostoru. (Wacquant, 2002)

Habitus je princip, který jednak strukturuje lidské vnímání a jednání, zároveň však je strukturován. Strukturuje v tom smyslu, že dává konkrétní podobu lidskému jednání, je „nevybraným principem všech rozhodnutí“ (Bourdieu 1990, citováno podle Wacquant, 2004a), který funguje nevědomě v reakci na vnější podmínky. Avšak zároveň habitus směřuje jedince v jeho tvořivých odpovědích na omezení a výzvy vnějšího prostředí: „Habitus je improvizace, není to soubor předurčených pravidel“. (Layton, 1997: 204) Habitus je strukturován, protože je neustále konfrontován s okolním prostředím. Jednání jedinců je tedy „produktem dialektického vztahu mezi situací a habitem, pojatým jako systém trvalých a přenosných dispozic, který v každý okamžik integruje veškeré minulé zkušenosti do matice vnímání, hodnocení a činnosti, a umožňuje provedení nekonečného počtu diferenciovaných úkonů díky přenosu analogických schémat“. (Bourdieu, 1977 citováno podle Wacquant, 2004b).

Jednání jedinců probíhá v sociálním prostoru, který Bourdieu vymezuje jako prostor ve kterém aktéři, neboli skupiny aktérů rozmístění podle pozic na základě dvou principů diferenciací. První je kapitál ekonomický a druhý kapitál kulturní. Různé aktéři, neboli skupiny aktérů zaujímají různé pozice v sociálním prostoru, podle toho jaký mají podíl na celkovém kapitálu a také dle míry podílu na symbolickém a ekonomickém kapitálu. Různé pozice aktérů odpovídají různým postojům, neboli vlastnostem, praktickým činnostem a vlastněným statkům aktérů. Dá se říct, že jedince umístěné daleko od sebe v sociálním prostoru budou mít méně habituálních podobností, než jedince, kteří jsou k sobě blíže: „...aktéři mají tím víc společného, čím blíže k sobě mají v těchto dvou dimenzích, a tím méně, čím jsou od sebe vzdálenější.“ (Bourdieu, 1998: 13) V určitých částech sociálního prostoru mohou hrát významnou roli další dva druhy kapitálu, které vymezuje Bourdieu: symbolický (status a reputace jedince) a sociální (známosti a napojení na některé lidi, instituce, kteří mají významnou pozici v sociálním prostoru). Sociální prostor není statický a mechanický model sociální skutečnosti, protože struktura rozdělení forem moci a druhů kapitálu se liší jak geografické tak i historické. (Bourdieu, 1998: 38).

Sociální prostor je diferencován a dá se v něm vymezit různá do určité míry diskrétní části, nebo poli, jak jím říká Bourdieu (například pole politiky, umění, vzdělávání apod.).

V každém pole probíhají směny různého druhu kapitálu, občas se jedná o velice specifické druhy kapitálu, tedy ty, co mají největší hodnotu pro to či oné pole. Poli jsou strukturované podobně jako i sociální prostor na základě principu rozdělení kapitálů a míry podílu jedinců na těchto kapitálech. (Crossley, 2002: 178) Bourdieu charakterizuje pojem pole takto: „... pole sil, jejichž tlaku jsou nutně vystavení aktéři v onom poli zaangažovaní, a zároveň pole bojové, na němž se aktéři různými prostředky a za různými cíli – podle toho, jaké postavení ve struktuře silového pole zaujímají, - střetají a tím přispívají k jeho uchování či změně“. (Bourdieu, 1998: 38)

Pokud budeme hovořit o uplatnění Bourdieueho teorie jednání pro výzkum protestních hnutí, tak jak jsem již zmínil, nejsystematičtější rozpracování najdeme u Nicka Crossley. Crossley vymezuje čtyři sféry, kde můžeme propojit teorie jednání a sociální hnutí. První je důležitost individuálních a skupinových žitých světů (lifeworlds) pro tvarování lidského jednání. Abychom mohli pochopit lidské jednání, musíme rozumět tomu, jak jedince vnímají a hodnotí ten svět, ve kterém žijí, přičemž jak kolektivně, tak i individuálně a zároveň musíme umět dopátrat se těch intersubjektivních zájmů, které povzbuzují jedince k jednání. (Crossley, 2002: 173) Druhým aspektem, který je propojen s předchozím argumentem, je to jak jedince interpretují rozhořčení (grievance interpretation). To znamená, že politický agenti, nebo ty, co usilují o vznik hnutí a rozšíření jeho základny, musí interpretovat nespokojenost, která vede ke vzniku hnutí tak, aby lidi (potenciální aktivisté) tomu rozuměli stejným způsobem. To znamená, že musí buď sdělovat, nebo aspoň chtít sdělovat habituální predispozice potenciálních aktivistů, aby se mohli zapojit do protestu. (Crossley, 2002: 174) Dalším významným přínosem teorie jednání pro výzkum sociálních hnutí je to že umožňuje pomoci pojmů habitus, kapitál a umístění v sociálním prostoru interpretovat zapojení určitých vrstev společnosti do protestních hnutí (jedná se především o teoretické ukotvení toho empirického faktu, že představitelé středních vrstev mají větší predispozice zapojovat se do sociálních hnutí a jsou obecně aktivnější ve veřejné sféře). Pojem habitus zároveň umožňuje lépe uchopit predispozice pro aktivní participaci na veřejném a politickém životě, která je zakořeněná v biografie jedinců, které již byli kdysi zapojené do nějakých protestních hnutí. (Crossley, 2002: 175)

Tento poslední bod Crossley používá, aby mohl rozvinout svůj koncept radikálního habitus, pomocí kterého se snaží vysvětlit predispozice některých aktivistů dlouhodobě se angažovat v činnosti protestních hnutí a obecně aktivně participovat na veřejném a politickém životě. Crossley podrobuje analýze bibliografická data o aktivistech, nasbíraná americkým sociologem MacAdamem, který zkoumal, nakolik jsou po dvaceti letech politické aktivní lidi,

kteří byli zapojené do kampaně za občanská práva „Freedom Summer“ v roce 1964. Dospívá k závěru, že díky účasti na aktivitách nějakého hnutí vytváří se trvalá dispozice se aktivně angažovat i nadále v protestních hnutích a že ty, co byli zapojené do „Freedom Summer“ byli mnohem aktivnější i po dvaceti letech, než ty, co se toho nezúčastnili. (Crossley, 2003: 50)

Významným důvodem proč Crossley vychází z Bourdieueho pojmu habitu pro interpretaci aktivity jedinců je to, že sám aktivismus (tedy být aktivní) je získanou dispozicí – dispozicí, která inklinuje k určitému typu praxe a je tvarována skrze participace na tomto typu praxe. Zdůrazňuje, že habitus aktivistů je strukturován skrz jejich zapojení do protestního hnutí, je tedy strukturou strukturovanou. Zároveň však ten samý habitus vede aktivisté k tomu aby byli aktivní a tak přispívá k trvání aktivismu jako určité sociální praxi. Crossley, na základě řady sociologických výzkumů, doplňuje svoji téze a poukazuje na to, že radikální habitus je také úzce spjat jednak s individuální životní trajektorie jedince (vzdělání, rodina, známosti, významné jiné apod.) a zadruhé souvisí s širšími historickými událostmi a kontextem. (Crossley, 2003: 51)

Pojem radikální habitus se jeví jako přínosný teoretický nástroj pro zkoumání aktivismu, je však příliš obecný pro účely konkrétního výzkumu. Na to poukazuje Yousaf Ibrahim, který pomocí etnografických metod rozhovorů a pozorování rozebírá destinkce v britském antikapitalistickém hnutí. Vychází z toho, že sice existuje jednotný habitus pro politické aktivity, tedy radikální habitus, avšak v každém případě máme co dočinění s množstvím habitů, které nezbytně mají ideologickou předponu. Například můžeme uvažovat o anarchistickém, nebo socialistickém habitů. Ibrahim uvádí toto rozlišení protože v závislosti na úrovni politické socializaci a míry zapojení, ideologická předpona nabízí hlubší pochopení politických vizi, cílů a praktik aktivistů (Ibrahim, 2011: 320)

Bob Kuřík také kritizuje Crossleyho pojem radikální habitus na základě vlastního výzkumu německých aktivistů, zapojených do globálního protestního hnutí. Poukazuje na, to že radikální habitus je tematizován, jako trvala predispozice účastnit se protestu, která se zakládá výjimečně na zkušenosti se zapojením do nějakého hnutí, což není dostačující pro pochopení motivace a praktik aktivistů. Navrhuje přejmenovat pojem radikální habitus a používat pojem aktivistický habitus, který by zahrnoval nejenom bezprostřední účast na protestních akcích a samotné aktivistické činnosti, ale i to jak aktivisté komunikují se staršími aktivisty, knihy které čtou, letáky, dokumenty, které sledují, kam cestují, sporty, které praktikují, oblíbené profesori, rodiče a mnohé další významně podněty pro aktivizmus. (Kuřík, výzkumný projekt)

Než přejdu k vlastní tematizaci pojmu radikální habitus v běloruském kontextu, rád bych zmínil ještě jeden významný Bourdieueho koncept, který používá Nick Crossley pro analýzu sociálních hnutí – pole. Crossley navrhuje, že máme uvažovat o protestních hnutích jako o polích sporu, (fields of contention), ve kterých probíhají ideologické spory a konflikty mezi různými skupinami, zapojenými do protestu. Pole sporu není však polem autonomním, protože aktivisté, kromě toho, že jsou zapojené do pole protestu vstupují do jiných polí - mediálního, politického legislativního a mnohá dalších – aby mohli pak třeba prosadit nějakou významnou společenskou změnu. Tyto polí Crossley pojmenovává jako polí snažení („fields of struggle“). (Crossley, 2003: 60)

V běloruském kontextu máme co dočinění s polem protestu, které zahrnuje politickou opozici, institucionalizované a neformální uskupení lidí, kteří vymezují sebe jako aktivisté občanské společnosti. Patří k tomu také alternativní umění a různé kulturní spolky a v neposlední řadě i pole běloruských intelektuálů. Je nutně však poznamenat, že zdaleka ne všechny tyto sub polí běloruského protestu sami sebe uznávají jako protestní ve smyslu politické opozice. Vytváří však určité praktiky resistance, které jsou zaměřené na podryvání politického režimu a budování alternativní, nemainstreamové vize vývoje společnosti a běloruské identity. Jsou určitou formou nepolitické politiky a odporu vůči panujícímu autoritářskému režimu.

Ve svém výzkumu se chci soustředit jednak na běloruské pole protestu jako takové a jeho základní charakteristiky a na aktivisté, kteří sice jsou součástí demokratického odporu proti panujícímu autoritářskému režimu, ne vždy však reflektují svoji činnost jako odpor vůči režimu. Pokouším se tedy o rekonstrukci aktivistického habitus v Bělorusku, respektive habitus aktivistů, kteří jsou jednak zapojené do pole protestu a zadruhé vstupují do jiných polí snažení – politika, umění, ideologie a další. Snažím se pomocí analýzy rozhovorů vystihnout to, jak se vytváří politická identita běloruských aktivistů a nakolik samotný problém nevyrušenosti otázky po běloruské identitě ovlivňuje habitus aktivistů a tedy i jejich jednání jak v pole protestu, tak i v polích snažení. Pokouším se o kontextualizaci běloruského aktivismu. Zkoumám to, jaké biografické události přispěli k tomu, že jsou zapojené do pole protestu. Zároveň snažím se tematizovat otázku po racionalitě odporu běloruských aktivistů a vystihnout ideologické předpoklady aktivismu v Bělorusku. V etnografii pokouším se o to, abych vystihl povahu panství v Bělorusku, která udává kontext běloruského protestu a má významný vliv na habitus aktivistů a taktiky protestu.

4. Etnografie běloruských aktivistů

4.1. „Opoziční ghetto“

4.1.1. Předehra vzniku opozičního hnutí v Bělorusku

V Bělorusku podobně jako i ve mnohých dalších bývalých sovětských státech asociované zájmové skupiny prošli dvěma hlavními etapy svého rozvoje. Po pádu Sovětského svazu a vzniku nezávislých států se objevilo velké množství asociací, jež aspirovali na formulaci zájmů velice různých sociálních skupin. Od půlky devadesátých let minulého století začal zpětný proces, který se charakterizoval tím, že stát snažil se obnovit ztracený během období tranzice vliv na společnost a kontrolu nad různého druhu občanskými sdružení a jinými subjekty občanské společnosti, do které bych v Bělorusku zařadil i politické strany. To pak vedlo k tomu, že v Bělorusku vznikaly dva typy sdružení. První je představen politickými stranami, organizace občanské společnosti, grassroot skupinami a občanskými iniciativami, které aspirují na reprezentaci zájmů svých členů, o získání určitého vlivu na tyto procesy, které se odehrávají v běloruské společnosti, na stát a jsou do jisté míry nezávislé na státu. Druhý typ sdružení je představen různými organizacemi, které jsou de jure nezávislé, avšak jejich zřizovatelem je běloruský stát. Usilují o podporu vládní politiky ve všech sférách a od roku 2003, kdy odstartoval vládní projekt ideologie běloruské statnosti, jsou významným šířitelem ideologie běloruského státu. Běloruský politický režim podporuje druhý typ sdružení na úkor prvního a vytlačuje na periferie společenského života první (Ровдо, 2009: 234-240).

Kořeny těchto procesů nalezneme v období „perestrojky“, které bylo ve mnohá ohledech významným pro etablování občanské společnosti v Bělorusku. Politika liberalizace a glasnosti umožnila vznik poměrně velkého množství neformálních iniciativ. Ve většině případů to byly sdružení mládeže, kteří se zabývali kulturně-osvěcenskou činností, restaurací historických památek, ekologickými otázkami, pořádali literární setkání, výlety a archeologické expedice. Nejznámější z těchto sdružení byly „Talaka“, „Tutejšyja“, „Štuka“, „Kasiner“, „Svitanak“. Priority činnosti těchto neformálních organizací byly formulovány na valném shromáždění jejich zástupců v roce 1987: přiznání běloruštině postavení státního jazyka, zkoumání běloruských dějin a kultury a jejich popularizace. Klíčovým problémem, o řešení kterého usilovali aktivisté těchto sdružení, bylo seznámení běloruského národa s bohatstvím vlastní kultury a historie, která, dle představ aktivistů, byla vytlačena a zaměněná v povědomí lidí během sovětského období. Právě proto období perestrojky a první

půlka devadesátých let minulého století v Bělorusku je často nazýváno obdobím druhého obrození. (Ровдо, 2009: 240-242)

Již na konci osmdesátých let minulého století kulturně-osvícenské hnutí se začalo rychle politizovat a vznikla první politická síla, Běloruská Lidová Fronta, základnou které byly právě aktivisté různých kulturních, historických, etnografických a literárních spolků, které vznikaly ve velkém množství v tomto období. Významným způsobem k politizaci obrozeneckého hnutí přispěla publikace o stalinských represích na území Běloruska, odhalení nových informací o důsledcích výbuchu v Černobyli a potlačení mírné demonstrace na památku obětí stalinských represí 30. října 1988. Proces politizace obrozeneckých struktur byl spojen s uvědoměním poměrně triviální skutečnosti, že výrazných změn v kultuře, řešení ekologické situace lze dosáhnout jedině prostřednictvím aktivního angažování v politice. Bezpochyby k tomu významně přispělo zhroucení Sovětského svazu a získání Běloruském nezávislosti v roce 1991. (Ровдо, 2009: 241)

Začátek 90. let představoval období, kdy perspektiva demokracie a pokračování v rozvoji občanské společnosti byla docela reálná. V tomto období se odehrával proces legislativní úpravy politického systému nově vzniklého státu. Ústředním dokumentem se stala ústava přijatá v březnu roku 1994. Politický systém země se zakládal na participaci občanů na formování státních orgánů, místní správy a samosprávy, byl přijat zákon, na základě kterého byl zaveden ohlašovací princip založení nevládních organizací. Bělorusko bylo zemí přecházející do demokratického uspořádání. (Ровдо, 2009: 242)

V tomto období vznikalo velké množství nevládních organizací, grassroot struktur, postkomunistických organizací (existovali ještě v Sovětském svazu a zachovaly se i v nezávislém Bělorusku, třeba Běloruský Svaz Mládeže, který byl dědicem komsomolu, sdružení válečných veteránů, sdružení postižených lidí a podobně). Vznikaly i takzvané DONGO (organizace zřízené mezinárodními donorskými strukturami), které byly buď pobočkami mezinárodních organizací a nadace na území Běloruska, nebo to byly sdružení, které byly zřizované za účelem šíření myšlenek demokracie, liberalismu a občanské společnosti. Příkladem byla třeba Běloruská Sorošova Nadace, která v první polovině devadesátých let financovala většinu projektů nevládních organizací v Bělorusku.

Nastup populistického autoritářského režimu presidenta Lukašenko, ve druhé polovině devadesátých let, poznamenal novou fází ve vývoji běloruské občanské společnosti. Dá se říct, že ta se transformovala do protestního hnutí proti režimu. Nicméně i před tím to byl nejdříve protest proti hegemonii Sovětského svazu a po jeho pádu protest proti „komunistickému dědictví“. Založené občanské sdružení, organizace, DONGO se dostali do

velice těžké situaci, protože samotný pojem nevládní organizace v mocenském diskurzu běloruského režimu začal být spojován s pojmem „protivládní“ a to nikoliv protože tyto organizace se zabývají podvratnou činností. Je to spíše dáno samotnou povahou politického režimu a protidemokratickou ideologií, kterou vnucuje běloruský režim společnosti. Tato ideologie ponechává jen málo místa pro pluralismus a autonomní existenci jakýchkoliv dobrovolných asociací občanů. Podrobněji rozebírám povahu panství běloruského režimu a ideologie v dalších kapitolách.

Běloruský režim usiloval a usiluje i dneska o devalvací významu nezávislé občanské společnosti, přičemž se to týká jak politických stran a hnutí, tak i různých nevládních organizací a sdružení, které sledují „nepolitickou“² agendu. Režim ji omezuje ve věci dosahování výsledků a možnosti reprezentace různých sociálních skupin běloruské společnosti. Používá k tomu třeba přímé represe vůči aktivistům, administrativní útlak (delegalizace činnosti nevládních struktur a grassroots sdružení). Vytváří pseudonevládní organizace, takzvané GONGO, které jsou financované ze státního rozpočtu. Organizace typu Běloruský Republikový Svaz Mládeže a občanské sdružení „Bílé Rusko“ („Belaja Rus“) monopolizují reprezentaci zájmů různých vrstev běloruské společnosti a jsou povolány prosazovat ideologie běloruské státnosti.

To všechno vyžadovalo po nezávislých organizacích běloruské občanské společnosti adaptovat vlastní cíle, mise a aktivity na nové podmínky a kontext fungování. Není cílem tyto práci hodnotit to, nakolik se jim to povedlo, ale faktem je, že ani organizace občanské společnosti ani politické strany nebyly schopné výrazně oslovit běloruskou společnost. Nicméně je nutně poznamenat, že nejmenší podpoře se těší opoziční politické struktury, které otevřeně kritizují stávající politický systém jako nedemokratický a prosazují myšlenky hospodářského liberalismu a evropského směřování v budoucím geopolitickém vývoji Běloruska. Běloruská občanská společnost, která je často pojmenovávána „opozice“, slovo, které v běloruském kontextu má poněkud pejorativní význam, je dost nepřesný termín a skrývá v Bělorusku řadu specifík. Především se to týká toho, že to není jednotné hnutí založené na jednotné ideologii, nýbrž je určitým směřováním k žádoucím společenským změnám, kterým současný režim překáží. Toto směřování však je určováno docela abstraktně:

---

² Používám u slova „nepolitickou“ uvozovky, protože v Bělorusku, z pohledu antropologa, nikoliv z pohledu samých aktivistů, veškeré nezávislé aktivity stávají se výsostně politickými tématy, jakmile nejsou v souladu s ideologií a nejsou schválené ideologickými úřady, které jsou významnou součástí mocenské vertikály. Týká se to třeba nezávislých výstav, promítání filmů, sbírání podpisů za vyřešení problémů s rozbitými chodníky, nebo večerního osvětlení, pořádání cyklojízdy, vydávání zakázaných knih a podobně.

demokracie, osobní svoboda, svoboda slova a asociaci, evropské hodnoty, efektivní občanská společnost a podobně. Tato hesla jsou součástí rétoriky politických hnutí a jsou v pozadí činnosti organizací občanské společnosti, nejsou však součástí každodenního slovníku depolitizované běloruské veřejnosti. Ta z větší části naslouchá běloruskému režimu, který zdůrazňuje role státu jako jediného možného garantu blahobytu a stability běloruské společnosti.

Běloruska opozice jako kolektivní subjekt je problémový pojem. Když používám slovo opozice v tyto práci, tak tím míním jak politické aktivisté tak i občanské aktivisté, respektive ty, co jsou angažované buď v institucionalizovaných organizacích občanské společnosti, nebo v grassroot strukturách. Je nutně však poznamenat, že v Bělorusku slovo opozice je spíše spojováno s politickou opozicí, respektive s opozičními politickými strany (jako třeba Sjednocená občanská strana, Běloruska Lidová Fronta, Běloruská křesťanská demokracie, Spravedlivý svět, což je přejmenována komunistická strana a jiné) a politickými hnutí, které formálně jsou občanskými sdružení („Hnutí za Svobodu“, „Říkej pravdu“ jsou nejvýraznějšími představiteli těchto skupin).

Organizace občanské společnosti jako třeba lidskoprávní organizace „Vjasna“, „Běloruská asociace novinářů“, „Běloruský helsinský výbor“, sdružení ekologických iniciativ „Zelená síť“ a mnohé další, které zdá se nesledují politickou agendu, nicméně jsou také součástí opozičního hnutí. Totéž platí i pro různé lokální grassroot iniciativy a nezávislá media. Specifikem všech těchto různých organizací je to, že ne nutně deklarují, že jsou v opozici vůči současnému politickému režimu, nýbrž sledují vlastní specifickou agendu, jako třeba ekologie, porušování lidských prav, rozvoj nezávislých a nových medií a podobně. Toto distancování od politiky v konvenčním slova smyslu jako boje o politickou moc umožňuje jim získávat dílčí výsledky svoji práce v Bělorusku (veřejnost může podpořit tyto organizace, když řeší lokální problémy, které se týkají konkrétních problémů, jako třeba rozbité chodníky, zlepšení dopravní infrastruktury, otázky spojené s dostupností zdravotní péče, noční osvětlení, nebo třeba problém potulných zvířat, lidi rádi se účastní i různých kulturních projektů, které nemají žádnou „politickou agendu“, aspoň tedy na úrovni jejich vnímání toho, co dělají aktivisté). Jakákoliv iniciativa, která je na úrovni lidí vnímána jako vyloženě politická může je odradit, protože lidi mají strach z toho, že nějaké aktivní zapojení do protestu třeba proti výstavbě jaderné elektrárny ve městečku Astrovec, může mít velice negativní konsekvenci pro jejich budoucí život (neprodloužení pracovní smlouvy, výslechy u KGB, vyloučení ze studia na vysoké škole a podobně). Ekonomie strachu, kultivována režim je tak významnou překážkou pro zapojení do protestu většího množství lidí v Bělorusku.

Avšak strach z možných represí není jediným faktorem. Veřejnost nemůže vždy podpořit opoziční hnutí, ačkoliv různé sociální skupiny mají příčiny být nespokojené se současným politickým režimem (jako příklady se dá uvést pracovní právo, podle kterého zaměstnanci jsou povinni prodlužovat pracovní smlouvu každý rok, nebo systém povinného zaměstnání absolventů vysokých škol, kterého se nedá zbavit, jedině tím že proplatit škole, respektive státu, veškeré náklady spojené s výukou, drobné podnikatele, které jsou nespokojené s často neúnosnou administrativní a daňovou zátěží spojenou s podnikáním v Bělorusku). Důvodem k tomu je to, že jednak lidé mají co ztráct, na rozdíl od mnohých aktivistů, život kterých do určité míry není odkázán na svévůli administrativních a represivních orgánů režimu. Zadruhé, vzniká určitý bludný kruh, kdy politická opozice, nebo organizace občanské společnosti snaží se angažovat v řešení těchto otázek, avšak nemají žádné hmatatelné výsledky, protože lidé nepodporují opozice, a lidé nepodporují opozice, protože nemůže ničeho dosáhnout. To vede k určitému uzavírání aktivistů do takzvaného „demokratického ghetta“, kteří přesto, že usilují o širší podporu veřejnosti, ale zároveň často žijí v poněkud jiném sociálním a ekonomickém světě než většina běloruské společnosti. Ve světě, který je více odkázán na zahraniční podporu, než na aktuální život a možné „benefity“ a nešvary současné běloruské společnosti. Aktivisty mají jiný životní styl, než většina běloruské společnosti, což rozebírám v jedné z dalších kapitol. To je ještě jeden z důvodů proč jejich aktivity nevedou k žádným výrazným změnám v běloruské společnosti, která ve mnohá ohledech ani nevšímá vlastní občanskou společnost.

Příkladem, který je povolán podpořit předchozí teze mohou být nedávné události z roku 2011, kdy Bělorusko zasáhla ekonomická krize (více jak třístá procentní devalvace národní měny). Tato krize se zdá poskytovala běloruské opozice významné výhody. Nezávislé sociologické centra registrovali poprvé od roku 1994 pokles popularity presidenta Lukašenko a tím pádem i režimu jako takového. Logický by bylo předpokládat, že pokles popularity presidenta by měl mít za následek růst popularity opozice. Avšak sociologické výzkumu nezaregistrovali žádný významný růst podpory opozice i na pozadí ekonomické krize. Akce protestu, které probíhaly v Minsku, v létě roku 2011, kterých jsem se aktivně účastnil, protože v ty době zrovna byl na služebně cestě v Bělorusku, neměly nic společného s již etablovanými opozičními struktury. Byly to takzvané „tleskácké akce“, nebo akce mlčenlivého protestu, kdy lidé vycházeli v určitý den a čas do ulic běloruských měst a pouze tleskali, přitom nevykřikovali žádná politická hesla. Všechny tyto akce byly organizované pomocí sociálních sítí a potrvaly několik měsíců. Akce protestu působily jako spontánní, nicméně měli koordináční centrum ve Varšavě, který tvořili běloruští studenti, které utekly do Polska

kvůli represím, které se rozjeli po protestech 19. prosince roku 2010 a byly spojené s výsledky presidentských voleb, které proběhly v ten den. Je však nutně poznamenat, že akce „mlčelivého protestu“ nebyly pořádané zástupce takzvané „titulní opozice“ a právě proto byly do určité míry úspěšné, protože umožnili zapojení do protestu velkého množství lidí a to nejenom v Minsku ale i ve mnohých dalších běloruských městech. Jejích ustup byl však spojen s efektivní prací milice a KGB, které začaly prostě zatykat všech, koho šlo chytout a blokovat hlavní ulice a náměstí běloruských měst. Přispěla k tomu i stabilizace ekonomické situace v Bělorusku na podzim roku 2011.

Jedním z významných důvodů, proč lidi nechtějí se zapojovat do otevřeného protestu skrz již existující opoziční struktury, bych viděl v sociální organizace a korporativní povaze běloruské opozice. Rozebírám to o něco podrobněji v další kapitole.

4.1.2. Korporativní povaha běloruské opozice

V sektoru demokratických organizací v Bělorusku ještě na začátku minulé dekády zvítězily korporativní tendence, které se projevovali v nerovném přístupu k informacím a materiálním zdrojům, vzniku klientských sítí a vzájemné závislosti organizací a jiných struktur občanské společnosti na poměrně úzkém kole jejich lídrů a zahraničních donorských organizacích. Organizace začaly konkurovat mezi sebou a to nikoliv o podporu ze strany veřejnosti, nýbrž o materiální a symbolické zdroje, které jim nabízely zahraniční organizace, mající za cíl prosazování demokracie a rozvoj občanské společnosti v Bělorusku. To mělo za důsledek určitou míru izolace běloruského třetího sektoru od většinové společnosti. Organice běloruského třetího sektoru, opoziční politické strany a hnutí začaly být vnímané jako struktury, které „nic nedělají“ a jenom „válčí“ mezi sebou o zahraniční podporu. To byl jeden z významných faktorů, které přispěl k budování negativního obrazu běloruských nevládních organizací a opozičních struktur v očích většinové společnosti a odvrátil lidi od zapojení do protestu proti autoritářskému režimu skrz již existující struktury.

Je nutně poznamenat, že demokratické nevládní organizace se těší pouze omezené soudržnosti v soudobém Bělorusku, míra solidarity mezi opozičními strukturami je relativně mála, což je důsledkem pokračující konkurence za velice omezené materiální, lidské a organizační zdroje. Lídři a malá skupina jejich stoupenců obvykle formulují mise a cíle pro organizaci. Možnosti řádových aktivistů ovlivňovat rozhodnutí v těchto strukturách jsou omezené a mají často jenom formální povahu. Ve mnoha ohledech vnitřní konflikty a boj o distribuce zdrojů jsou významnou součástí života mnohých opozičních struktur v současném Bělorusku.

Běloruské demokratické síly, které jsou zastoupené neregistrovanými politickými stranami a hnutími pořád řeší problém nedostatku legitimacy a to nejenom v očích většinové společnosti ale i uvnitř „demokratického ghetta“, což dělá prakticky nemožné s právního hlediska plnocennou účast v politickém životě běloruské společnosti. Mnohé opoziční organizace a obzvláště jejich vedení směřují ke srozumitelnému pro ně modelu centralizované organizace s přesně vymezenou vertikálou subordinací. Tak například lídr „Hnutí za svobodu“ Aljaksandar Milinkevič, který na kongresu demokratických sil v roce 2005, byl obrany jednotným kandidátem od opozice pro účast v presidentských volbách v roce 2006, prohlásil že, pro opozice „Je nutně vybudovat jasnou demokratickou vertikálu, v čele které bude jednotný kandidát se svým volebním štábem, tato vertikála musí být lépe postavená, než

Lukašenkova mocenská vertikála, protože jinak demokratické síly nemají šanci zvítězit“³ (Накануне, 2005). Prosazování myšlenky jednotného lídra běloruské opozice však nikdy neuspělo, protože naráželo na problémy zdrojů a legitimacy těch „lídrů“, kteří se nabízeli. Jednotné lídry vždy byli jenom dočasným fenoménem a vždy se jednalo o jedince, který měl zastupovat opozice v presidentských volbách (například, Uladzimir Hancharyk v presidentských volbách v roce 2001 a pak Aljaksandar Milinkevič v roce 2006). Poněkud jiná byla situace na presidentských volbách v roce 2010, kdy od opozice kandidovalo až devět kandidátů.

Běloruský režim neustále sleduje a kontroluje činnost opozičních subjektů, zároveň běloruská opozice sama sebe ohrazuje od všech těch, kdo nemá dostačující pravomoci účastnit se „velké politiky“. Zde zase narážím na problém legitimacy „lídrů“ opozice a jejích projektů. V současně době běloruská opozice nemá žádného lídra, který by byl uznáván jako takový uvnitř „demokratického ghetta“, nemluvě o uznávanosti a podpoře ze strany běloruské společnosti. Má to povahu symbolického vyloučení, kdy opozice ohrazuje sebe od těch, kdo deklaruje, že je subjektem běloruské politiky avšak nemá dostačující symbolický kapitál uvnitř opozice, aby mohl být uznán za takového. Na druhou stranu běloruská opozice si ráda přebírá symbolický kapitál všech těch, kdo už něco dokázal. Jako příklad se dá uvést již zmíněné akce „mlčelivého protestu“ z roku 2011, nebo ještě dřívější příklad – pořádání nesystematických a nestrukturovaných protestních akcí, takzvaných „flash moby“, které byly velice populární po presidentských volbách v roce 2006.

Organizátoři „flash mobu“ nepotřebovali žádnou registraci, nemuseli získávat povolení na provedení akce, neměli vlastní organizační strukturu. Akce předpokládali anonymitu účastníků. Formát „Flash mobu“ umožňoval tedy vyhnout se politické subjektivitě, které represivní složky režimu by mohli použít pro identifikaci, stigmatizaci a vytlačení z politického pole.

Formát „flash mobu“ byl docela úspěšný ze začátku, o čemž svědčila neschopnost milice těmto akcím překážet, když nevěděli jak se májí chovat vůči lidem, kteří spontánně se schází, aby pustili balonky, ochutnali zmrzlinu, četli knihy, nebo začali tancovat. Později však byl přijat zákon o masových akcích, který umožňoval spolupracovníkům milice zatykat účastníky „flash mobů“.

---

³ Podobné tendence ve vývoje běloruského demokratického hnutí mohou vest ke ztrátě hlavní výhody opozičního hnutí před autoritářským režimem – demokratické alternativy.

Na druhé straně, „titulní opozice“ (institucionalizované subjekty politické opozice) se neváhala přivlastnit si symbolický kapitál organizátorů „flash mobů“. Tak v květnu roku 2006 politické „Hnutí za svobodu“ prohlásilo o zřízení koordinačního centra akcí mírného protestu – „flash mobů“ (TUT.BY, 2006). Tento centrum byl povolán koordinovat činnost iniciátorů a účastníků „flash mobů“, které v ty době probíhali převážně v hlavním městě. Ochota politického hnutí podporovat spontánní protestní akce byla zdůvodněna péčí o účastníky a organizátory, protože koordinační centrum by měl poskytovat právní posudek každé plánované akce, jestli odpovídá běloruské legislativě.

Na tomto příkladu je vidět, že v běloruském protestním pole je velice těžké, nikoliv však nemožné, si vybudovat nějakou „třetí cestu“, která by byla spojená s odmítnutím politické subjektivity, kdy protest probíhá ani podle pravidel hry, které vnucuje režim ani podle pravidel hry vnucovaných politickou opozicí.

Jak jsem již poznamenal, opoziční hnutí v Bělorusku má výraznou korporativní povahu a je hodně uzavřeno na sebe samo. Pojem „opoziční ghetto“, nebo „demokratické ghetto“ jsem na svých cestách do Běloruska slyšel víckrát od samých aktivistů. Aktivisté sami vnímají opoziční prostředí jako do jisté míry uzavřený sociální univerzum, oddělený od většinové společnosti v Bělorusku. Jedná z aktivistek, se kterou jsem dělal rozhovor, to popsala takto:

Dagmar: „Dobře sám víš, že některé lidi používají slovo ghetto vůči nám jako negativní...ale u mě toto slovo nevyvolává negativní asociace, velice trefně vystihuje tě podmínky, tu skutečnost, ve které žijeme...v určitém období mně bylo velice útulně v tomto ghettu, s lidmi, které mně rozuměli, kdy u nás byly svojí místa, kam jsme chodili, všichni se znali navzájem...je to svého druhu společnost ve společnosti...je to rezervace, kde dřívě hlavním odlišením bylo použití běloruštiny, což dneska již neplatí...plus je to ghetto internacionální, protože dokonce i když jedeš do zahraničí, tak se setkáváš s lidmi, kteří se všichni dobře znají...je to jakýsi prostředí tvého komfortního existování...“

Období, o kterém zmiňuje Dagmar ve svojí vypovědi, bylo obdobím po protestních akcích v březnu roku 2006, spojených s presidentskými volbami, kdy běloruská opozice zažila významnou porážku, ale morálně „vyhrála“. Pokračování odporu bylo naplňováno novými protestními praktiky, jako třeba, již zmíněné, „flash moby“. Těsně před volbami Dagmar se vrátila ze zahraničí, kde několik let pracovala. Komfort a útulnost opozičního ghetta zde vystupují jako „ostrůvek evropského životního stylu“, který prožívala aktivistka

v Evropě, a který je ve výrazném rozporu s životním stylem většinové běloruské společnosti, jež v představách aktivistů, žije podle principu „panák a škvarky“, respektive žije jenom obstaráváním materiálního blahobytu a nevšímá si veřejných problémů.

Během dalšího rozhovoru se mi podařilo zaznamenat jinou reflexi na téma opozičního ghetta:

Marek: *„Ne, nu opoziční ghetto je opoziční ghetto, tady je všechno jasně. Je to šablona, kterou navěsili na nás, protože tak či jinak všichni kdo tak či jinak je spojen s aktivní občanskou pozicí, politickou, jsou všichni pohromadě. Všichni plují na jedné lodi, komunisti liberály, ekology...a co se týká subkultury, to je pravda, existuje mládežnická část, to založili aktivisté „Mladé Fronty“, když nosíš na sobě odznaky, nosíš vlastní symboliku. Zásobuješ touto symbolikou všech ostatních. Byly časy, když jsem byl ve čtvrtí aku, tak jsem chodil na fakultu jako válečný veterán. Měl jsem na sobě svetr „Za svobodu“, šálu „Za svobodu“, na batohu byla spousta různých odznaků...Kdyby tenkrát byly kalhotky „Za svobodu“ tak bych je určitě měl na sobě taký.“*

Pojem ghetto je spojován s projevy protestu proti politickému režimu (jako příklad, účast na opozičních protestních akcích), s performativním vyjádřením nesouhlasu (symbolika protestu, nebo používáním běloruštiny v každodenních komunikacích), a paradoxně uzamykáním do určitého prostoru sociálního a kulturního komfortu, kde lidi se, ve většině případů dobře znají a do určité míry podporují se navzájem. Tento alternativní symbolický a společenský univerzum je jakýmsi prostorem kam se dá schovat od aktuálního života společnosti, když konkrétní politické a společenské změny nepřipadají jako možné v nějaké dohledné době

Dagmar: *„Tím víc na pozadí evidentního přetváření běloruské společnosti v „dobytek“, toto ghetto začíná být pro tebe opravdovým spasením. Protože hodně lidí odjíždí. Ty, co mohli by být třídou městských mladých profesionálů. Tedy lidi, kteří sice nepatří do politiky, ale pracují. Mají nějaké kulturní potřeby i tak dále, tato městská mládež odjíždí a proto velice dobře je cítit změny ve společnosti a proto čas od času, chceš se schovat v tomto ghettu a nikám z něho nevyhází, je docela komfortní.“*

To naznačuje, že opoziční ghetto vyvstává jako kulturní a sociální univerzum, který má jisté hranice a je označován jako společnost ve společnosti. Podle mě, jedná se o pole

běloruského protestu, nebo svérázný sociální a kulturní svět, který má hierarchickou strukturu, způsob distribuce různého druhu kapitálu, obsahuje aktéry, nebo hráče, kteří usilují o získávání kapitálu, aby mohli zlepšit vlastní pozici. Je to pole konkurence a konfliktu mezi aktéry, respektive je to pole rozepří, kde různé hráči svádí boj za zdroje a prosazení vlastní alternativní vize vývoje Běloruska, po údajném pádu stávajícího politického režimu, nebo bez ohledu na tento režim a jeho charakteristiky. Tyto vize jsou však definovány příliš vágně například jako změny pro změny, belorusizace, naplňování evropských hodnot, demokracie, liberalismus. Je nutně poznamenat, že běloruská opozice jako kolektivní subjekt aktuálně nemá žádnou jednotnou vize a strategie transformace běloruské společnosti.

Nechci tím však říct, že běloruské protestní hnutí je úplně odtrženo od většinové společnosti v Bělorusku. Právě naopak, není to nějaká kulturní rezervace, jak o tom mluví někteří aktivisté, nýbrž komplexní sociální fenomén, který nevznikl ve vakuu ale v tom, čemu se často říká „specifický běloruský kontext“. Specifika tohoto kontextu spočívá ve zvláštní povaze panství a systému dominance, která se etablovala v Bělorusku po nástupu v roce 1994 do prezidentského úřadu pana Lukašenko.

4.1.3. Povaha panství

Běloruský režim je v mnoha ohledech podobný tomu, co existoval v Sovětském svazu, a proto je často vnímán jako stabilní a neměnný, což je v opozičních kruzích vyjadřováno metaforou „běloruské bažiny“. „Bažina“ je symbolem běloruské současnosti, která referuje k neměnnosti a stabilitě ne tolik běloruského režimu, ale především k depolitizované běloruské společnosti, která sice má zájem na sociálně-ekonomických a politických změnách, avšak není ochotná se vzdát částečné sociálně-ekonomické stability, kterou režim zajišťuje, ve jménu abstraktních pojmů jako je demokracie, lidská práva, evropské hodnoty, jež jsou součástí opoziční rétoriky. Typickým argumentem v této souvislosti je, že jakékoliv zásadní změny, obzvláště ty, co nabízí opozice, mohou vést k výraznému poklesu blahobytu lidí. Stejný způsob uvažování kultivuje i oficiální běloruská propaganda, pro kterou „stabilita“ je jedním z klíčových argumentů před jakýmkoliv nabízenými projekty reformem.

Rád bych poznamenal, že přes jisté podobnosti běloruského režimu dominance tomu, co existoval v Sovětském svazu, lze sledovat i celou řadu odlišných rysů. Mezi ně například patří to, že na rozdíl od Sovětského svazu, v současném Bělorusku jsou určité formalizované formy odporu v podobě politických stran, hnutí a řady registrovaných a neregistrovaných nevládních organizací, velkého množství různých ad hoc skupin a grassroot iniciativ. Opozice je schopná pořádat poměrně velké protestní akce přímo v ulicích běloruských měst (i když tyto akce jsou svázané s protesty proti výsledkům presidentských voleb v letech 2006 a 2010), nevládní organizace vstupují do komunikace s orgány státní moci a občas získávají i dílčí výsledky. Dalším významným rysem je to, že běloruští aktivisté mají možnost svobodně cestovat za hranice Běloruska a pobírat solidní finanční a morální podporu od různých nadací, nevládních organizací a zahraničních státních úřadů (je to činnost, která je nelegální, ale špatně kontrolovatelná ze strany státu). Míra represe je sice vysoká, ale to nejde porovnávat s mírou represe, kterou zažívali disidenti v Sovětském svazu. Tím však nechci říci, že běloruský systém nemůže za utrpení mnoha reálných lidí, potlačování individuality a omezování různých svobod. Tato fakta jsou dobře známa z různých lidskoprávních přehledových a situačních zpráv, novinových článků a video reportáží.

Podobně jak tomu bylo v případě Sovětského svazu, samotný běloruský režim je terčem kritiky mnohých politologických studií, které často chybují tím, že ztotožňují vlastní kritiku systému s tím, jak je vnímána Bělorusky, kteří žijí v Bělorusku, tedy s tím, že systém je špatný a amorální a že budoucí ztroskotání systému je předurčeno právě negativními postoji Bělorusů vůči režimu. To je často označováno v odborné literatuře věnované Bělorusku, jako

protestní potenciál běloruské společnosti. Nicméně, jak jsem to již rozebral v předchozích kapitolách, opozice není tím společenským fenoménem, do kterého lidé vkládají „naděje“ na možné společenské a politické změny a preferují spíše postupnou transformaci režimu, především ve směru liberalizace hospodářství a zvýšení sociálních garancí státu vůči společnosti.

Rétorika, používána k popisu života v Bělorusku, se projevuje v určitých formulacích, které se staly součástí publicistického politologického diskurzu (občas tato rétorika proniká i do odborných publikací) o Bělorusku. Jedná se, například, o používání slovního spojení běloruský režim, diktatura, autoritářský režim, poslední diktatura v Evropě. Všechny tyto formulace jsou spojované se současnou podobou běloruské státnosti a osobou presidenta A.G. Lukašenka a mají negativní konotaci. To pak vede k tomu, že veškeré projevy sociálního a kulturního života včetně „opozičního ghetta“ jsou v Bělorusku často interpretovány přes optiku státního násilí a resistance vůči státní dominanci. Podobně jako i v případě Sovětského svazu běloruská skutečnost je často popisovaná pomocí binárních opozic: dominance – resistance, kultura – kontra-kultura, autoritářský režim – opozice.

Současný diskurz běloruského panství se dá charakterizovat jako etablovaný jednak v projektu ideologie běloruské státnosti a druhak v samotných praktikách dominance (legislativní, přímá represe vůči nesouhlasným; odmítnutí a stigmatizace kritiky jako protistátní činnosti, což je ztotožňováno s činností proti běloruskému národu, pojímanému jako esenciální subjekt běloruského politického pole; v neposlední roli stojí i monopol na veřejnou reprezentaci). Režim je si dobře vědom, že pro něj nestačí mít moc útlaku (represivní aparát). Potřebuje určitý monopol na symbolické násilí, prostředkem kterého je ideologie běloruského státu, která shrnuje klíčové symboly dominantního diskurzu a prostřednictvím médií a disciplinárních institucí usiluje o „programování“ lidí, aby přijímali tento diskurs jako „autentický“ a svůj.

Nicméně tento diskurs v povědomí lidí není interpretován doslova. Tím chci říci, že nefunguje jako ideologie, tedy jako jakési popsání skutečnosti, která je vnímaná jako nepochybná a pravdivá. Funkce oficiálního diskursu je de facto redukována na reprodukci pocitu stability a neměnnosti směru vývoje (jak jsem již poznamenal, stabilita je zde klíčovým pojmem, který umožňuje sociální a politickou „smlouvu“ mezi režimem a běloruskou společností) a samotného fungování diskursu dominance, respektive oficiálního diskursu se zaměřuje na to, aby samotné státní složky měly určitý ideologický základ fungování a byly loajální režimu a prezidentovi.

Ideologie běloruské státnosti je poměrně diferenciovaným fenoménem. Má několik verzí a odkazuje se k různým tradicím (viz Мельник, 2004; Яскевич, 2003; Канашевич, 2003; Борушко, 2004). Státní ideologie na různých úrovních i v různých společenských polích může mít odlišné podoby. Může odlišně vypadat v ideologických projevech presidenta, propagandistických filmech, v podání televizních moderátorů, nebo vysokoškolských profesorů, kteří učí ideologii běloruské státnosti (povinný předmět pro všechny obory na běloruských vysokých školách). Tato diferenciaci je natolik vysoká, že samotný pojem ideologie běloruské státnosti je potřeba vnímat jako pojem, který nabývá svého určitého významu v tom společenském a kulturním prostoru, ve kterém je používán. Pjotr Rudkouski poukazuje na tuto mnohovýznamnost, když rozebírá jeden paradox spojený s tematizací náboženství v běloruské ideologii: „...ředitel jedné lokální knihovny zakazuje, ve jménu věrnosti ideologii, umístit na výstavě knihy mající náboženský obsah přesto, že v oficiálních učebnicích ideologie je křesťanství jedním ze základů běloruské státní ideologie. Pro mnohé veřejné osoby, které mentálně ještě zůstávají *homo sovieticus*, je samo slovo ideologie spojováno s materialistickou ateistickou komunistickou doktrínou.“ (Рудкоўскі, 2007:23-24) Ještě jedním příkladem může být to, jak je vnímána ideologie třeba na vysokých školách. Často jsem slyšel od učitelů a studentů, že se tak sice pojmenovává předmět, tedy ideologie běloruské státnosti, ale to, co se ve skutečnosti rozebírá na hodinách, je jakýmsi úvodem do populární politologie, a hodnotová a interpretační předpojatost výkladu je věcí osobní volby přednášejícího. To však neplatí třeba pro Běloruskou armádu, kde ideologická výchova je kultivovaná jako oddanost státu a osobně presidentovi, který představuje jakési „ztělesnění“ Běloruska.

Nicméně i přes tuto různorodost lze vymezit několik specifíků, které jsou z antropologického hlediska zajímavá a udávají určitý kontext, ve kterém funguje opoziční diskurs, který se snažím zde sledovat. Zajímám se tedy spíše o sociální funkci ideologie běloruského státu, než o samotný obsah. K podrobnému rozboru obsahu ideologie běloruské státnosti na základě učebnic a příruček vydaných během posledních deseti let (viz Рудкоўскі, 2007).

Běloruská státní ideologie je projektem tlačeným shora, tedy projektem, který byl vyvinut a autoritativně uveden v praxi v roce 2003. Jak poukazuje běloruský politolog Valentin Pikulik: „V případě Běloruska se nezdá adekvátní mluvit o ideologii podobné té, co třeba dominovala v Sovětském svazu. Mnohem vhodnější by bylo používat slovní spojení ideologický diskurs, který monopolizuje reprezentaci celé společnosti.“ (Пікулік, 2012)

Hlavním rysem tohoto diskurzu je autoritativnost, jak jí tematizuje ruský antropolog Alexei Yurchak. Není to tedy pravá ideologie, se kterou se lidé ochotně ztotožňují, nýbrž řád autority, který jednak vyvolává strach, a druhak umožňuje fungování a reprodukování sebe sama, zároveň však ponechává více sociálních a kulturních polí, kam tento autoritativní diskurs nemůže vždy dosáhnout (Юрчак, 2007). Těmito sociálními prostory, které jsou oproštěné od autority ideologického diskursu, jsou soukromí a pole běloruského protestu.

Na cestách do Běloruska jsem se nikdy nesešel s tím, že by lidé opravdu věřili a přijímali za svou běloruskou státní ideologii; zároveň však často mluvili o tom, že Bělorusko potřebuje ideologii. Jeden známý, absolvent presidentské Akademie s kvalifikací ideolog, si v soukromých rozhovorech, když jsme diskutovali otázky týkající se ideologie, vždycky dělal legraci. Jeho postoj se dá shrnout takto: hlavní funkce ideologie v Bělorusku je reprodukce sociální skutečnosti a legitimizace politického a ekonomického status quo, přičemž obsah nepředstavuje žádný zájem. Je jedno o čem to je, hlavně aby to pomáhalo udržet moc a bylo srozumitelné pro „prosté“ lidi. Funkce ideologického projektu, který v běloruských podmínkách je relativně nový, není nová a spočívá v zachování moci vládní elity, což je dosahováno pomocí artikulace tak zvaného společného zájmu běloruského národa.

Národ musí přijímat hodnotu silného státu, jehož moc je garantována charismatickou osobou prvního běloruského presidenta. Významným rysem ideologie v Bělorusku je její výrazná personifikace. Což se vyjadřuje v pojmu „baťka“ (otec), který referuje k osobě prvního běloruského presidenta a byl široce používán v Bělorusku během volební kampaně v roce 2006.

Vybudovaný systém osobního vůdcovství depolitizuje společnost a monopolizuje reprezentaci společenského konsenzu pomocí jednotného smyslu, který i reprodukuje projekt ideologie (Пикулик, 2012). President, jménem národa, hlásá „pravdu“ a může si zcela legitimně dovolit takřka cokoli, aniž by se mu něco mohlo stát. Přesto pro Bělorusko de jure platí, že zdrojem moci je běloruský národ. Avšak v současném světě národ nemůže být substanciálním subjektem nejvyššího řádu, který vládne, jak tomu bylo třeba v athénské demokracii. Jednou ze specifik běloruského politického režimu je právě substancionalizace národa jako zdroje legitimní státní moci. Národ je vnímán jako aktuální subjekt, který všechno vidí a všemu rozumí. Existuje i specifický způsob komunikace národa a presidenta. Běloruský národ promlouvá skrze presidenta. President sebe ztotožňuje s národem skoro ve všech veřejných projevech, je jediným člověkem v Bělorusku, který národu naslouchá a rozumí (Фурс, 2006: 15).

De facto současný běloruský model vládnutí a jeho reprezentace depolitizuje lidi, zbavuje je možnosti samostatně rozhodovat, protože prezident vyjadřuje vůli a očekávání běloruského národa, jedinec je „ničím“ v porovnání se zájmy národa. Celý politický proces v Bělorusku vyvstává jako jakási inscenace, kde lidé jsou jenom pasivními pozorovateli (Фыpc, 2006). Nepasivní postoj k této inscenaci, která se týká nejenom sféry konvenční politiky ale i kultury, životního stylu, vlastní historie, je aktivismem, tedy zapojením se do protestního hnutí. Není podstatné, jestli se bude aktivista angažovat v politice, v řešení kulturních, ekologických, sociálních projektů; všechno je zde politikou, protože jde o budování alternativy k etablované struktuře každodennosti a její reprezentaci pomocí ideologického diskursu.

Zde nalézáme ještě jednu podobnost se Sovětským svazem. Aleksei Yurchak poukazoval na to, že pro Sovětský svaz platila možnost „útěku“ od autoritativního diskurzu do soukromí anebo disidentství. Autoritativní diskurz byl sice reprodukován veřejně, avšak performativní prvek tohoto diskurzu umožňoval určitou míru osvobození v soukromí, které bylo pro mnohé lidi prostorem pro vytváření jiných kulturních a sociálních forem, smyslu a praxe, kterou nejde zcela jednoznačně interpretovat pomocí klasické opozice dominance-resistence; byla to jakási forma resistance, která však neměla svůj protipól, nebo, lépe řečeno, tento protipól byl často definován příliš vágně (Юрчак, 2007). V Bělorusku opozice má svůj protipól jednoznačně definován – je jím autoritářský režim. Avšak díky tomu, že je de facto vytlačena z pole konvenční politiky, usiluje spíše o formulaci alternativní vize budoucího vývoje Běloruska, vytváření nových strategií identifikace, založené na takových pojmech jako jsou evropské hodnoty, liberalismus, běloruská národnost v její obrozenecké verzi a mnohé další. Boj s režimem, když boj o moc není možný, je pak bojem s ideologií, která je povolána jednak jednoznačně říct, co je Bělorusko, kdo je Bělorus a jakým směrem se tato země bude vyvíjet v budoucnu. V ideologickém diskurzu Bělorusko je „vděčným“ dědicem Běloruské Sovětské Socialistické Republiky, Bělorus je západní mutací „bratra“ Rusa a integrace s východním sousedem je jednoznačnou perspektivou pro budoucí vývoj.

Neposlední roli v projektu ideologie hraje i budování obrazu vnějšího nepřítele – USA, Západ, který pořád vymýšlí špionské spiknutí, různé zahraniční nadace a dobročinné organizace, náboženské sekty, které na území Běloruska usilují o podvratnou činnost. Všechny tyto vyjmenované komponenty jsou zahrnuté do státní ideologie v Bělorusku se zcela jednoznačnou negativní konotací a takto jsou prezentované veřejnosti v televizi a jiných státních médiích. Například podnikatelé jsou zloději; opozice – homosexuálové, členové sekt, zrádci, špióni.

V rámci oficiálního diskurzu běloruské moci se konstruuje určitý model kolektivní identity, ve kterém klíčovou roli hrají události nedávné sovětské minulosti, nejvýznamnějším je „Velká vlastenecká válka“. Bělorusko je prezentováno jako partyzánská republika, která utrpěla obrovské lidské ztráty, ale zároveň tuto válku vyhrála. Tabuizovanými v této souvislosti jsou třeba témata spojené se zločiny partyzánů a Rudé armády na území Běloruska. V rámci oficiálního diskurzu sovětská minulost není zapomenuta, nýbrž je specificky interpretována a reprodukována třeba na úrovni zachování sovětských svátků, názvů ulic apod. Sovětské období je interpretováno jako konstitutivní období pro budování běloruské národnosti a státnosti. Vztah k minulosti je zafixován v přístupu, „vždyť to jsou naše dějiny“, což znamená nereflexivní přístup k vlastním dějinám na úrovni oficiálního diskursu, který však může být v ostrém konfliktu s individuální pamětí lidí (například vzpomínky na utrpení v GULAGu). Na základě tohoto principu se v Bělorusku zachovaly skoro všechny sochy Lenina a považuje se za veřejně schvalované ještě i dnes stavět nové sochy například F. E. Dzeržinskému.

Již vícekrát jsem se zmiňoval o tom, že běloruský protest v mnoha ohledech není protestem proti, nýbrž je protestem pro, pro alternativní vize budoucího vývoje země, kde otázka politiky v konvenčním slova smyslu jako boje o moc není otázkou klíčovou. Jedná se o alternativní způsob identifikace navzdory identifikačním rámcům, o prosazování kterých usiluje dominantní diskurs v projektu ideologie běloruského státu, tedy rámcům, které jsou oproštěné od „slavné sovětské minulosti“ a nereflexivní, „stabilní“ současnosti.

Opoziční diskurz je velice rozmanitý a opírá se o různé myšlenkové proudy (liberální, nacionalistický, levý protestní, křesťansko-konzervativní a mnohé další). Sjednocení těchto diskurzů v jednom pojmu opozičního diskurzu je poněkud umělé, protože pojem demokracie, který, zdá se, by mohl být sjednocujícím elementem, v těchto diskurzech nabývá odlišné významy, což by samo o sobě mohlo být předmětem osobního výzkumu. To, že v práci používám generalizující pojem opoziční diskurs je dáno samým umístěním tohoto diskursu v běloruském veřejném prostoru. Mám na mysli to, že je marginalizován v důsledku fungování dominantního ideologického diskurzu.

Na obecné rovině je opoziční diskurz spojován s takovými pojmy jako je: demokracie, evropské hodnoty, lidská práva, svoboda slova a sdružování apod. Je to diskurs, který poskytuje alternativní rámce identifikace v běloruském veřejném prostoru. Z mého pohledu je běloruský protest protestem pro alternativní identitu, která je však pro různé uskupení uvnitř samotného opozičního ghetta předmětem sporů a intelektuálních diskusí. Nabízí se různé

verze kolektivní identity (etnická, občanská, lingvistická, politická, sociální apod.; viz k tomu třeba Водолажская, 2010).

Teoretické debaty o běloruské identitě neřeší tuto otázku, nýbrž ji artikulují a problematizují. Způsoby řešení různí autoři vidí jinak. Lze říci, že běloruská situace je svým způsobem unikátní, protože budoucí vývoj Běloruska bude úzce propojen s hledáním nových forem kolektivní identity a současné Bělorusko je právě v procesu hledání.

Tento proces hledání nahlížím jako „diskursivní válku“. Formulováno jinak, v duchu Pierra Bourdieu, lze hovořit o boji o symbolický kapitál, nebo o boji o možnost pojmenovávat věci, vytvářet kolektivní subjekty a udávat referenční rámec identifikací. V Bělorusku jedna sociální skupina, loajální režimu, reprezentuje jiné, přičemž je ale zbavuje možnosti veřejně dát svůj hlas najevo a aspiruje na jedinou možnou reprezentaci skutečnosti.

Jak poukazuje Pierre Bourdieu, symbolická moc je určitým způsobem konstrukcí světa, moc která umožňuje tvořit věci pomocí slova. Slova konstruují sociální skutečnost ve stejné míře, nakolik ji reprezentují, a právě o to jde v politickém boji⁴ – jde tedy o konstruování legitimního způsobu nahlížení skutečnosti. „Symbolická moc je schopnost konat pomocí slov. Pouze pokud je teorie pravdivá, tj. přiměřená věcem, mohou ze slov věci vzejít. V tomto smyslu je symbolická moc schopností posvěcovat nebo znovu objevovat věci, které již existují.“ (Bourdieu, 1995: 231)

Moc vnucovat určitou vizi je politickou mocí, která umožňuje vytvářet nové sociální skupiny a manipulovat společenskými strukturami, které reálně existují. „... jako každá forma performativního diskursu i symbolická moc se nutně zakládá na vlastnictví symbolického kapitálu. Schopnost donutit ostatní, aby přijali určité staré nebo nové nazírání a sociální dělení, závisí na sociální autoritě, získané v předchozích zápasech. Symbolický kapitál je úvěr, moc poskytnutá jedincům, jimž se dostalo dosti uznání k tomu, aby byli schopni si své uznání prosadit.“ (Bourdieu, 1995: 231) Znamená to, že podmínky boje o symbolický kapitál se liší pro různé subjekty politického pole, ve kterém absolutní převahu mají zástupci dominantního diskursu, co do zdrojů a možná ne uznání, ale uznávanosti v běloruské společnosti. Například státní úředníci v Bělorusku a jiné osoby pověřené k tomu vyjadřovat oficiální pohled na věci, který je kritériem zdravého rozumu (common sense). To, co říkají ostatní, je pochybné a nedostatečně opodstatněné. „Objektivní mocenské relace mají tendenci se reprodukovat v symbolických mocenských relacích. V symbolickém zápase o

---

⁴ Bělorusky protest je vždy politikou bez ohledu na to, jestli aktéři usilují o zdánlivé nepolitické cíle jako třeba organizace volnočasových aktivit pro postižené děti, nebo pořádání historické přednášky pro veřejnost.

vytvoření obecného myšlení (*common sense*), nebo přesněji o monopol na legitimní nominace, vkládají činitelé do hry svůj symbolický kapitál, který získali v předchozích zápasech a který může mít právní garance.“ (Bourdieu, 1995: 228)

V Bělorusku je marginalizovaná kultura protestu kulturou určité sociální skupiny, která svádí boj za prostředky a způsob reprezentace, pojmenování a sociální a politické klasifikace, respektive boj s dominujícím ideologickým diskursem, který usurpuje právo pojmenovávat skutečnost a vnucuje tak obsah toho, co je zdravý smysl, a zároveň vnucuje určitou verzi historické minulosti jako jedinou možnou.

V rámci služebních cest do běloruských regionů jsem často narážel na různé grassroot skupiny, které právě usilovaly o „zachování“ historie před ideologickým tlakem a její popularizaci pomocí vzdělávacích aktivit – seminářů, přednášek, exkurzí pro veřejnost, pořádání znalostních a literárních soutěží, které byly věnované z hlediska možných interpretací kontroverzním událostem z běloruských dějin.

Pro jednu z takových skupin je klíčovou otázkou zachování historického dědictví. Usilují o zanesení historických budov, kterým hrozí demolice, na listinu státem chráněných historických památek a jejich následnou rekonstrukci. Skupina funguje ve městě Grodno, které je asi jediným z běloruských měst, ve kterém se zachovalo velké množství historických památek, avšak vztah místní samosprávy k těmto objektům je velice nejednoznačný. Mnohé budovy, které mají historickou hodnotu, jako třeba unikátní čtvrť dřevěných domů z devatenáctého století, která se jmenuje „Nový svět“, podle plánu místní správy, měla být zdemolovaná. Boj za „Nový svět“ ve stylu „direct action“, kdy aktivisté například blokovali buldozery, probíhal v letech 2006-2008. Tato taktika se ukázala jako neefektivní a řada aktivistů a místních historiků pokračovala v boji o zachování „Nového světa“ jinými prostředky. Soustředili se na zvyšování povědomí veřejnosti ohledně toho, že jde o unikátní historický areál, začali pořádat exkurze, historické semináře pro veřejnost, fotosoutěže atd. Paralelně se zabývají expertní prací a připravují právní a historické podklady k tomu, aby domy, které ještě nebyly zdemolované, byli zaneseny na listinu státem chráněných historických památek.

Účastnil jsem se několika seminářů, které pořádali aktivisté v Grodně, a byl jsem překvapen, že zde lze zaznamenat poměrně vysokou účast veřejnosti, přesto že téma zachování historických památek se nezdá být velice atraktivní pro „prosté“ Bělorusy (na každém ze seminářů bylo více jak 20 lidí). Semináře byly věnované taktikám boje za historické objekty, které v očích úředníků nepředstavují velkou historickou hodnotu; probíraly se strategie většího zapojení veřejnosti do řešení těchto otázek. Hlavním však

zůstávala otázka po interpretaci historického dědictví a přilákání veřejnosti, aby se aktivněji zapojovala.

S jednou z aktivistek této skupiny, jsem udělal rozhovor. Níže uvádím několik pasáží z našeho rozhovoru, jež tematizují otázku vzdorování oficiální ideologii a jejímu monopolu na interpretaci minulosti:

Tereza: *„To, co děláme je alternativou tý ideologie, alternativním pohledem na historii, alternativním pohledem na historické dědictví, interpretujeme to jinak (než je podáváno v oficiální ideologii). V naší organizaci často narážíme na tento konflikt v interpretaci historie, diskutujeme o tom, jak jsou prezentované ty či ony historické události v učebnicích dějepisu, které jsou používány ve školách. V těchto učebnicích je napsaná určitá historie, nechci říkat „opravdová“ ale jiná. My chceme propagovat to, aby bylo používáno více pramenů a možných interpretací historických událostí, aby lidé mohli sami analyzovat tu ideologii, kterou nám navrhuje stát a to, co nabízíme my, a dělali sami rozhodnutí. I když samozřejmě chceme, aby lidi dělali rozhodnutí v náš prospěch. Přes ideologie právě probíhá boj s režimem, jestli se to dá tak říct, přes zachování historického a kulturního dědictví, je v tom vyjádření opozice vůči státní moci, protože každá budova, nebo událost spojená s tímto domem je v rozporu s tím, jak nám to třeba prezentují státní média.“*

Kirył: *„Znamená to, že bojujete s oficiální ideologií, ale zároveň, produkuje vlastní ideologii?“*

Tereza: *„Ne, neprodukuje ideologii, nýbrž pohled, i když tento pohled může být součástí nějaké ideologie. Produkuje alternativu jiné (oficiální ideologie) ale s tím odlišením, že neaspirujeme na to, že známe absolutní pravdu. Navrhujeme různé pohledy. Neodmítáme práci historiků, antropologů, kteří pracují v ideologických ústavech, protože mohou poskytnout bohatý faktický materiál. Problém však je v tom, že nabízí jinou interpretaci, než my. Chceme poskytnout alternativu, aby lidé nebyli v ideologickém ghettu, aby nebyli jako zombie, tedy aby nepřijímali to, co jim někdo říká jako jedinou možnou pravdu. To nejde. Člověk musí přemýšlet. Příkladem může být i nedávná tendence ke snížení hodin pro humanitní obory na středních a vysokých školách. Dokonce jsem to sama zažila ve škole. Zda se, že je to spojené se snahou prosadit to, aby lidi miň přemýšleli a jenom mechanicky něco vykonávali. S tím nesouhlasíme a v cílech naší organizaci deklarujeme, že usilujeme o rozvoj člověka, rozvoj analytického vhledu, kultivování alternativních pohledů,*

aby člověk mohl sám dělat rozhodnutí a nikdo tyto rozhodnutí neovlivňoval. Je to však velice náročné... ale nějak přispět k tomu můžeme a právě o to se snažíme. Tak třeba výrazným příkladem jsou partyzáni. Říká se, že partyzáni byli hodní lidi, bojovali proti fašismu, vedli kolejní válku, ale když pracuješ s pamětníky, tak říkají: jaký partyzáni? To byli zločinci... Avšak o zločinech partyzánů se nikde nic nedozvíme...“

Projevy aktivismu a tím pádem i protestu v Bělorusku mají různé podoby. Na obecné rovině lze říci, že v procesu používání kulturních kódů se reprodukuje systém dominance; protestní hnutí však tím, že transformuje tyto kódy, je vyměňuje za jiné, vytváří jinou symbolickou realitu. Nevyhnutelnost symbolického boje je dána specifikem běloruské situace, ve které se toho nedá moc udělat, ale přeci něco dělat lze. Pokud nejde něčeho dosáhnout prostřednictvím uliční demokracie, nebo v jiných veřejných projevech nesouhlasu, zůstávají okna bytu, do kterých se dá dat zakázanou bílo-červené-bílou vlajku, auta na která je možné připevnit třeba nálepku „BT lže“ (běloruská státní televize), nebo opoziční národní symbolika, oblečení a jiné soukromé mikro-prostory, které aktivista dokáže udělat veřejnými.

Kromě těchto alternativních reprezentací, protest v Bělorusku zároveň podrývá zevnitř již existující a vnucované symbolické reprezentace, který tvoří mocenský diskurs. Příklady těchto alternativních reprezentací jsou třeba internetové projekty jako <http://multclub.org> (satrické animované filmy o Bělorusku), nebo <http://belzhaba.com> (politické karikatury). Je zde určitá ironická distance, která vyzdvihuje absurditu současné běloruské skutečnosti, díky které oficiální reprezentace vypadají nejenom směšně ale i pošetile.

4.1.4. „Boj“ s režimem jako projev běloruského aktivismu?

Jak jsem již poznamenal v předchozí kapitole, běloruský model vládnutí depolitizuje společnost. Politické rozhodování je výhradní doménou vlády. Postoj občanů je často vyjadřován jako: „politikou se nezabývám“, „politika se mně netýká“. Soukromá sféra je prostorem pro samostatné rozhodování, přičemž bezpečí a materiální zajištění soukromého života je závislé na dobrovolné politické indiferentnosti. Princip národního vládnutí (národ jako aktuální subjekt politického života) faktické převádí společnost do předpolitického stavu. Samotný politický proces nabývá rysy inscenace, kde klíčovým dějem jsou prezidentské volby. Volby jsou inscenací ne tolik ve smyslu porušování při jejích konání a zlo užívání během sčítání hlasů: opravdový, skrytý význam tohoto děje neodpovídá tomu, co se veřejně deklaruje. Není to teda volby hlavy státu, kde občané rozhodují o budoucím vývoje země pomocí demokratické procedury voleb (jak to se snaží prezentovat běloruská propaganda pomocí médií, „profylaktických“ rozhovorů ideologických pracovníků v pracovních kolektivech ve státních podnicích, vysokých a středních školách a jiných státních orgánech a institucích), nýbrž rituál, ve kterém se reprodukuje běloruská skutečnost. Vláda se legitimizuje pomocí volebního rituálu v očích mezinárodního společenství a upevňuje vlastní pozice v zemi tím, že vykonává „vůle národa“, který vyjadřuje jednoznačnou podporu režimu. Pro režim je podstatné konání volebního rituálu, protože se chce zachovávat fasádu demokratičnosti a nechce veřejně uznávat vlastní totalizující podstatu. Vláda legitimuje sebe samu a používá národ, jako alibi. Zachování demokratických procedur vytváří iluze toho, že se odehrávají události. Avšak volby v Bělorusku nemohou být událostí (ve smyslu děje, který přenáší něco nového a vymyká se etablovanému řádu), protože reprodukují již předem daný vzor, tedy národ „vyjadřuje podporu“ prezidentu a režimu jako takovému.

Vykolejením z tohoto vzoru je „plošča“ (český náměstí), tedy protesty které organizuje běloruská opozice po každých prezidentských volbách, kdy tisíce lidí se schází na hlavním náměstí v Minsku a otevřeně vyjadřují svůj nesouhlas nejenom s aktuálními volebními výsledky, ale i s celým systémem. „Plošča“ je událostí, je tedy intervence politiky do politické inscenace.

„Plošchy“, které se odehráli v novodobých dějinách Běloruska (2001, 2006, 2010) byly protestními akcemi, a projevem uliční demokracie, tedy skutečným politickým aktem, na rozdíl od samotných voleb, které z politického aktu par excellence se stali legitimačním rituálem běloruského režimu. Na „plošchy“ jsou lidé, které nejsou součástí demokratického

ghetta, které však jsou také nesouhlasné a účasti na těchto demonstracích dávají svůj hlas najevo.

V aktivistickém prostředí a u protestně naladěné části společnosti „plošča“ již začala být metaforou, do které některé aktivisté vkládají vlastní naděje na společenské a politické změny. Je metaforou protestu jak takového, která propůjčuje smysl protestnímu snažení v Bělorusku bez ohledu na volební inscenaci.

Zajímavé v této souvislosti je to, že opozice nebojkotuje volby a aktivně se jich účastní. Tak tomu bylo v rocích 2001, 2006, 2010. Opoziční kandidáty jdou do voleb, protože to je legální prostředek otevřené mobilizace protestního potenciálu běloruské společnosti. Pokud však zůstanu u uvažování o presidentských volbách jako o politickém rituálu, který uskutečňuje moc v Bělorusku, aby prošla obřadem politického očištění a legitimaci, tak mohl bych tvrdit, že účast opozice je nedílnou součástí volební inscenace. To poskytuje iluze demokratických voleb, kterou pak využívá státní propaganda, která apeluje k tomu, že přeci občané mají koho vybírat a že v žádném případě to nejsou volby s jediným možným kandidátem, čímž de facto jsou.

Mobilizace opozice v souvislosti s volbami je příkladem toho, že agency aktivistů běloruské opozice není redukovatelné jenom na resistenci vůči etablovaným sociálním normám a zahrnuje celou řadu nejednoznačných z hlediska možných intepretaci praktik, které mohou mít jak povahu resistenci, tak i přijímání, trvání a stabilizaci. Vedle zamyšlených důsledků jako jsou práce s lidmi, politický PR, vzniká jeden nezamyšlený, jímž je propůjčování vládní volební inscenace větší legitimacy a demokratičnosti z formálního hlediska. Tato nejednoznačnost ve vnímání vlastních aktivistických činů je daná tím jak sami aktivisté reflektují politiku v běloruských podmínkách. Pojetí politiky jako takové je spojováno s existencí možnosti pro vyjádření uvědomělých politických činů: účast v komunálních, parlamentních, prezidentských volbách, nebo tak zvaná „uliční demokracie“, respektive účast na různého druhů veřejných demonstracích, a pak ještě individuální veřejné projevy nesouhlasu jako jsou třeba hladovky solidarity, šíření různých letáků, obsahující politická hesla apod.

Zároveň v mezi volebních obdobích demokratičtí aktivisté se zabývají tím, čemu sami často říkají občanský aktivismus. Na cestách do Běloruska jsem měl za úkol shánět různé občanské iniciativy, které však tendují k aktivitám, které mohou být označovány za politické. Toto samotné vymezení úkolů se zdá být problematické, protože během rozhovorů a psání tyto práci jsem si uvědomil, že v Běloruském kontextu politickým projevem může být skoro všechno počínaje tím, že člověk používá běloruštinu v každodenním životě, končí účasti ve

volbách, nebo uličních protestech. Je to však často politika bez politiky v konvenčním slova smyslu. Jak jsem již zmínil, samotný politický režim není jednoznačným terčem protestu v Bělorusku, spíše je vnímán jako jakási překážka, kterou se dá odstranit tím, že buď proti němu otevřeně vystoupíš, anebo budeš, dokud to jde, ho ignorovat a dělat to, co považuješ za správné.

Během rozhovorů s aktivisty v Bělorusku jsem pokládal přímou otázku: nakolik je jejich aktivismus zaměřen proti současnému politickému režimu, panujícímu v zemi? Některé aktivisté se snažili vymezit vlastní pozice tak, že nejsou protirežimní, a že nepatří k opozici a politika je vůbec nezajímá. Mluvili o sobě jako o občanských aktivistech, kteří se snaží zlepšovat životní podmínky ve svých komunitách (zřizování cyklostezek, vyčištění zelené zóny, zanesení nějaké historické budovy na listinu státem chráněných historických památek apod.), a že nějaký protest proti režimu je záležitostí opozice, tedy politických stran a různých politických hnutí, které nejsou schopné ničeho konkrétního dosáhnout a usilují jenom o vlastní PR místo toho aby dělaly něco konkrétního.

Dá se to interpretovat tak, že v běloruském poli protestu máme co dočinění s distinkcí: rozdělení na politický a občanský aktivismus. Tato distinkce je etablována v podobě dvou vyhraněných a stojících často proti sobě diskurzů protestu: ten politický protest je ztotožňován s otevřeným protestem proti režimu, druhý je takzvaný občanský aktivismus, který je orientován na získání výsledků spíše na lokální úrovni, nebo specifické vymezeného pole třeba ekologie, ochrany památek, rozvoje kultury, řešení sociálních problémů. Avšak z moje pozice jako koordinátora běloruských projektů a etnografa píšícího o běloruském protestu, je tato činnost politikou par excellence. Jedna z dotazovaných aktivistek říká:

Jana: „*Já bych nakonec řekla tak, že moje činnost, tedy to co dělám každý den během posledních několika let, není zaměřená na boj s tímto autoritářským režimem. Moje činnost směřuje k tomu, aby se měnily, občas již dobře etablované, věci v dané společnosti, v daném systému. A protože nejsem politický aktivista, jsem občanský aktivista, přemýšlím o tom jak moje skutky mohou ovlivnit společnost, lidi se kterými žijí v tomto městě, lidi se kterými žijí v tyto zemi, lidi se kterými žijí v jednom domě, pracují v kanceláři. Přemýšlím především o lidech a zdá se mi, že v tom spočívá zásadní rozdíl...Proto ve svoje činnosti nejsem zaměřená na změnu autoritářského režimu, nebo jak tam jeho se dá ještě pojmenovat... Já bych to ještě doplnila. Kdyby ten režim byl natolik autoritářský, myslím, že bych vůbec nemohla dělat to, co dělám teď. Proto, podle mě, v některých zemích bývá o mnoho hůř. Na dnešek, pokud se člověk snaží, tak se dá ještě něco udělat. Nejsem si jistá, jak dlouho mně ještě dovolí to dělat,*

možná pul roku, možná rok, možná i dva roky – budu moct realizovat vlastní plány, ale budu se snažit to udělat. Je možné, že určitá míra distance od, nevím, politiky, od nějakých prohlášení, doufám, že mně pomůže udělat více... ne víc než mohu...ale co nejvíc. Proto jsem víc orientována na lidi. Mně je úplně jedno, prostě nevidím žádnou zářivou budoucnost po směně politické moci. “

Během rozhovorů otázky spojené s politickým režimem, opozice a protestem, často vyvolávali u aktivistů úsměv a údiv, který byl spojen s tím, že přeci je to všechno jasné a není zde na co se ptat. Přeci každý ví, že jaksi jsme v odporu vůči režimu, ale každý to pojímá po svém. Ignorování politiky u občanských aktivistů neznamená vystoupení za hranice pole politiky, což je dáno samotnou povahou panství a režimem dominance v současném Bělorusku, jež velice snadně umí zařadit jakoukoliv nezávislou aktivitu do opoziční činnosti, která má údajně jediný cíl: destabilizovat a podkopat situaci ve společnosti. Jedná z aktivistek, která sama tvrdí, že nechce mít s politikou nic společného, popisuje tuto situaci takto:

Jana: *„Já bych ještě chtěla doplnit, že u nás to vychází tak, že pokud ty sebe nezařazuješ do politiky, tak politika tebe zařazuje do sebe. To je jeden moment i zde je pravdu těžko se v tom vyznat, obzvlášť když neděláš prohlášení, ale na tebe navěšují nálepky společnost, justiční orgány, místní správa, státní media. Těchto nálepek se těžko zbavit. Těžko někoho přesvědčíš, že nejsi beran, pokud všichni ti pořád říkají, že seš.“*

Právě proto mnohé praktiky občanských aktivistů, mám na mysli především to, co oni sami považují za aktivistické činy, jsou v určitém smyslu podobné tomu, co popisuje Yurchak, když mluví o praktikách hnutí nekrorealistů, které tvrdili, že se nezajímají o politiku a zároveň sebe odlišovali od „sovětských lidí“, přičemž jak těch, co podporovali sovětský režim, tak i disidentů, které režim kritizovali. Jejich delikventní z hlediska dominantního diskurzu chování, výrazným způsobem podrývalo sovětský režim. (Yurchak, 2008) V případě běloruská však praktiky aktivistů, přesto, že sami odmítají spojení s politikou, jsou velice dobře uchopitelné pomocí jazyku resistance a opozice, na rozdíl od praktik nekrorealistů v Sovětském svazu. Tento jazyk je jednak můj, jakožto antropologa zkoumajícího běloruský protest ale zároveň je jazykem režimu dominance, který je v Bělorusku, a právě proto pokouším se zde o explikaci určitých distinkce v pole běloruského

protestu a zároveň o poskytování hlasu, nechci říkat utlačovaným, ale aktivním aktérům pole běloruského protestu.

Kiryl: „*Nakolik je tvůj aktivismus zaměřen na boj proti režimu?*“

Dagmar: „*Ano, myslím si, že je zaměřen v tom smyslu, že tento režim nemusí být. Dřív jsem to nerozuměla, nemohla pochopit, proč některé lidi přebudují svůj život tak, že oni a režim jsou nepříteli, je to jejich soukromá vendeta. Pak sám se dostáváš k tomu, když vidíš, co dělají s tvými kamarády a prostě hodnými lidmi jenom protože vyjadřují svůj nesouhlas. Začínáš vnímat režim jako svého osobního nepřítele. Nesnášíš ho. Pro mě tato část je velice významná, tedy když lidi říkají, že problém není v tom, a že když Lukašenko nebude, tak bude jenom hůř. Nechci to poslouchat, přičemž to občas říkají i lidi i z našeho ghetta.*“

K.: „*Nu dobře, mám ještě jednu otázku: nakolik je Tvoje činnost zaměřená na boj s existujícím autoritářským režimem?*“

J.: *Je zaměřená na bojování s režimem ne proto, že se mi nelíbí a mně se nelíbí. Zaměřena protože režim mně překáží dosahovat těch cílů, které jsem si vytyčil. Nikoliv sám o sobě...Jsem přemýšlel, jaký jsem byl před politickou ideologií. Jsem v Bělorusku a tady je pro mě všechno jasné – jsem anarchista. Přitom však dobře vím, že kdybych žil v Norsku, tak bych nebyl anarchistou, byl bych zcela jednoznačně socialistou. Jsou tam jiné podmínky a já nechci sebe vtisknout do jedné ideologie. Kdybych byl ve Spojených státech, tak bych stoprocentně byl bojovníkem za liberální hodnoty a práva, cítíš ten rozdíl? V Bělorusku sama činnost a okolnosti nutí k tomu, abych byl anarchistou. Je to jakoby bojování s režimem, s jeho konkrétními projevy...jsme všichni v situaci, kde bojujeme s režimem nikoliv proto, že režim je špatný, ale protože nám překáží. A mezi námi vzniká silný pocit solidarity, tato solidarita se stává doplňujícím podnětem zařadit se do boje s režimem, dejme tomu, kvůli kamarádům.*“

Nejednoznačnost ve vnímání aktivismu v pole běloruského protestu je dána individuálními životními trajektoriemi a zkušenosti s aktivismem. Podrobněji se to věnují v kapitolách o cestách k aktivismu a aktivistickém životním stylu. Je však nutně již zde poznamenat, že fenomén běloruského aktivismu jako takový není statický a má vlastní temporalitu. Tak například aktivismus období „plošcy“ 2006 je u mnohých aktivistů spojován s romantikou mládí. Období aktivismu v životě jedince je spojováno s romantikou a hledáním smyslu života.

Dagmar: *„Tím pádem je to docela intelektuální prostředí. Když koukám z jiného uhlu pohledu na svojí generaci, tak si uvědomuji, že jsem měla mláďi na rozdíl od nich, v tom smyslu, že když budu starší a budu poslouchat nějaké běloruské písničky, vzpomínat jak jsme tyto písničky zpívali z těmi hudebníky na bytových koncertech, na venkově. Jsou tedy určité věci, hudba, knihy, jazyk, které budou vyvolat vzpomínky. Nemyslím si, že ty kulturní výrobky, kterými žije většina, budou u nich vyvolávat tytéž vzpomínky. Je to tedy v něčím podobné ty nostalgie po období zástoje v Sovětském svazu...Totéž bylo i u nás, u nás bylo romantické mláďi“.*

Kiryl : *„Jedná se tedy o nějaké exkluzivní vzpomínky““?*

Dagmar: *„Ano, byla to romantika, která nás sjednocovala, pocit jednoty, pocit toho, že máš smysl života, že bojuješ za lepší ideály, byl to tedy pocit potěšení z odporu“.*

4.1.5. Běloruština jako jazyk běloruského protestu

Běloruština v současném Bělorusku má poněkud zvláštní postavení. Toto specifikum spočívá v tom, že jednak není jazykem každodenních komunikací lidí, které tam žijí, až na četné výjimky. Zadruhé, otázka po jazykové situaci v současném Bělorusku bývá často spojována s procesem formování běloruské identity, národa, běloruské suverenity a v neposlední řadě je tematizovaná v souvislosti s resistencí ze začátku vůči komunistickému dědictví, později od druhé půlky devadesátých let minulého století s odporem vůči autoritářskému politickému režimu. Národní idea, tematizovaná řadou běloruských intelektuálů, jako „svoboda“ je především svobodou mluvit vlastním jazykem.

V sovětském Bělorusku otázka národního jazyka nebyla vnímána jako problematická. Běloruština byla zachovávaná a podporována jako svědectví péči komunistické strany o národní kulturu – vycházeli oficiální noviny v běloruštině, literární díla běloruských autorů píšících v běloruštině vycházely obrovskými náklady, ale často skoncovali na zaprášených regálech veřejných knihoven a knihkupectví, protože nebyly moc populární mezi lidmi. Běloruština tak nebyla jazykem každodennosti běloruské společnosti. Jediným místem, kde se ještě zachovala běloruská mluva, byla vesnice, ale i ta ztrácela na významu v období urbanizaci, což souviselo s intenzivně probíhajícím ruskojazyčným modernizačním projektem, do kterého Bělorusko bylo vtaženo po druhé světové válce. Ruština se zaváděla jako jazyk, který poskytuje širší možnosti ve vzdělání, profesi a sociální mobilitě a také byla znakem určité kulturní vyvinutosti a patřičnosti k civilizačnímu procesu. Lidé se stěhovali do velkoměst, kde se mluvilo jazykem metropole, tedy ruštinou a ruština byla jednoznačnou podmínkou jakéhokoliv sociálního vzestupu. (Гапова, 2005)

Mnohé lidi, kteří se stěhovali z venkova do velkoměst, stávali třeba řidiči, zámečníky, nebo nižšími stranickými funkcionáři (přičemž získali moc a zdroje od současného, nikoliv budoucího politického režimu). Snažili se sice mluvit městským jazykem, tedy ruštinou, ale přitom zachovali specifickou vesnickou výslovnost. Národním jazykem první generaci těchto přestěhovalců byla trasjanka⁵ (směs sena a slamu). Když v roce 1994 k moci se dostal A.G.

---

⁵ Intelektuály, kteří pracují s koncepcí Běloruska jako postkoloniálního prostoru, považují lingvistický fenomén trasjanki za pidgin, které vzniklo v důsledku kreolizaci místního obyvatelstva. Gapova však poukazuje na to, že v Bělorusku probíhal jiný lingvistický proces: „trasjanka, na rozdíl od pidginu, vzniká ne tehdy, když sociální skupina, které nemají vlastní obecný jazyk (jako otroci, kterých dováželi na plantáže z různých míst) snaží se nějak komunikovat a společně vypracovávají určitý prostředek komunikace, ale tehdy když nižší vrstvy usilují o přijímání jazyku sociálně úspěšných vrstev. Interpretace fenoménu trasjanky jako kreolského pidginu umožňuje interpretovat nahlíženou jazykovou situaci jako výsledek lingvistického násilí: „...trasjanka –

Lukašenko, tak mluvil na trasjance, a proto mnohé lidi vnímali jeho jako „svého“, člověka z národa. Navíc státní media pojmenovali prvního presidenta Běloruska jako „národní president“. Intelektuální kola byly tenkrát šokované, protože moc ještě nikdy v dějinách nemluvila trasjankou, tedy jazykem lidí s „nízkým sociálním statusem“, a „lidmi bez kultury“. (Гапова, 2005) V roce 1995 president navrhnul referendum a vyhrál: ruština získala postavení státního jazyka vedle běloruštiny a byla změněná národní symbolika (státní vlajka a erb). Přidání ruštině statusu státního jazyka za těchto okolností znamenalo vytlačení běloruštiny z každodenního používání. Přesto, že otázky na referendu se týkali jazyka, státní vlajky a erbu, ve skutečnosti se jednalo o reflexi a zaujímání určitého postoje vůči sovětské minulosti.

Kořeny výsledků referenda z roku 1995 jsou v období perestrojky. V osmdesátých letech minulého století se objevil „nový“ zájem o běloruštinu. Obrození běloruštiny se rovnalo obrození běloruského národa po pádu Sovětského svazu a získání suverenity, což pro lídry běloruského obrození připadalo jako přirozená a jednoznačně daná skutečnost. V této době běloruština stala symbolem obrození nového národa. Jeden z lídrů období obrození Zjanon Paznjak napsal: „Hlavní hodnotová základná, na kterou se opíraly všechny národní hnutí ve východní a střední Evropě – národní jazyk a národní stát.“(Пазьняк, 2004) Podle něj, na stejném principu se mělo zakládat i národní obrození v Bělorusku. Dalším významným faktem bylo to, že otázka po běloruštině začala být otázkou po demokracii a běloruština prostředkem sociální mobilizaci. Běloruština stala antikomunistickým symbolem. Právě proto první běloruskojazyční akce opozice sbírali tisíce lidí. Téma statusu běloruštiny proniká do svědomí lidí stejným způsobem jako odhalení zločinů stalinismu. Otázka po návratu Běloruštiny stala způsobem vyjádření určitého postojů k těmto zločinům a sovětské minulosti jako takové.

Běloruské obrození však se potýkalo s jedním významným problémem, který bych mohl shrnout takto: běloruština nebyla základním jazykem současné společnosti, jazykem vědy, sociálních transakcí, jazykem každodennosti, a proto vyvolávalo jisté pochybnosti to, nakolik se dá v běloruštině vyjádřit zkušenost dvacátého století a současného světa. Projekt obrození předpokládal, že tyto potíže budou překonány a běloruština se vyvine podobně tomu, jak se vyvinula hebrejštiny ve dvacátém století, tedy pomocí tvrdých a nekompromisních nařízení.

---

sovětským monstrem, který začal vyskakovat z běloruských těl, porušených a pocuchaných sovětskými experimenty...“ (Гапова, 2005)

V této souvislosti je nutně poznamenat, že na území současného Běloruska nikdy se nemluvilo nějakým kanonickým jazykem, přesto že státním jazykem mohla být staroběloruština, polština, ruština. V procesu realizace politického projektu národního státu takový kanon etabluje úzké kolo intelektuálů, spisovatelů, lingvistů. „Návrat“ jazyku ve skutečnosti předpokládá konstruování určitého ideálního (historické zakořeněného, tedy jazyku, který kdysi existoval) národního jazyka. Ve vítězném národním projektu „národní jazyk“ (jazyk, který lidi aktuálně používají na daném území) nikdy nestává státním jazykem: jeho místo může obsadit obrozený jazyk (pokud území bylo kolonizováno), nebo „vynalezený“ literární jazyk, který se zakládá na místních dialektech. (Гапова, 2005) V projektu běloruského obrození, které probíhalo na konci osmdesátých začátku devadesátých let minulého století, národ pro imaginární budoucnost, která je stejně významná jako minulost, se musel vzdát současnosti, protože součástí obrozenecké národní mytologie byla vyhlášena triáda - „jazyk, vesnice, Vilnius“.⁶ Jazyk je zde symbolem běloruského národa, vesnice – prostorem imaginárních autentických nositelů jazyka, Vilnius – znakem evropské minulosti Běloruska a místem, kde bylo započaté první běloruské obrození na začátku dvacátého století, ze kterého vlastně vzešlo druhé obrození.

Tehdejší současnost běloruské společnosti však by mohla být charakterizovaná jinou triádou – ruština, sovětské dědictví, „Rusové jsou naši bratři“. Ruština je jazykem každodenní komunikaci a jazykem „velké“ ruské kultury, kterou každý Bělorus vstřeboval na všech úrovních vzdělávacího systému. Sovětské dědictví je symbolem toho, že jsme byly součástí velkého státu, které uměl zajistit určité sociální a ekonomické garance a stabilitu, a není zatím jasné, jestli bude zachovaná i v novém nezávislém státu. „Rusové jsou naši bratři“ je také symbolem běloruské minulosti, nebo verze běloruských dějin, která je jasná a srozumitelná pro lidi. Referendum z roku 1995 tak byl volbou kulturní současnosti.

Národní obrození apelovalo k diskurzu kolonizaci (ruština – jazyk kolonizátorů), který byl zdrojem morální legitimaci národního projektu. Zbavení lingvistických, kulturních, politických, ekonomických řetězců kolonizátorů je cestou k národnímu blahobytu. Pro většinu Bělorusů, to byly zcela nepochopitelná hesla, která nemohli přijmout za svoje. K tomu ještě vznikla alternativa, která apelovala k národnímu blahobytu ale bezprostředně, v programu prvního presidenta, kterou by se dalo shrnout jako „vše pro národ“, nehledě na to že běloruský národ zůstával a zůstává i dneska poměrně problematickým kolektivním subjektem. Narrativ „národní blahobytu“ je uzurpován systémem státní dominance, která se

---

⁶ Сергей Дубавец, citováno podle Гапова, 2005.

opírá o národ a vždy k němu apeluje. Opozice proto nucená hledat vlastní narrativ, zdroj legitimace kterého není v národu, nýbrž v mezinárodním společenství. Používání konceptu „okupace“ a „kolonizace“ umožňuje spouštět diskurz „národního utlačování“ a monopolizovat vymezení toho, co je demokracie, evropské hodnoty, lidská práva. Tedy slovníku, který je srozumitelný a obecně přijímaným mezinárodním společenstvím a opozičním ghettem ale zdaleka ne depolitizovanou běloruskou společností. (Гапова, 2005)

Proces obrození běloruštiny na konci osmdesátých, začátku devadesátých let minulého století neměl za cíl poskytnout hlas lidu, který v představách intelektuálů zapojených do národního obrozeneckého projektu byl nositelem „autentického“ běloruského jazyka, který byl zapomenutý a teď je na čase ho jenom jaksi vyvolat v lidech. Cílem byly konkrétní sociální, změny, které měli vest běloruskou společnost k demokracii, přijímání evropských hodnot a zbavení řetězů kulturní, politické a ekonomické hegemonie Ruska. Hodně mladých lidí vědomé přišli do běloruštiny v každodenních komunikacích doma i v práci: někdo jenom na několik měsíců, někdo na několik let, někdo navždy. Sám tento čin vyžaduje významného úsilí, sebekázně a identifikaci s určitým politickým cílem. Používání běloruštiny nebylo smyslem samo o sobě, ale anticipované sociální změny, které aktivní používání běloruštiny v každodenní komunikaci by mohlo vyvolat.

V dnešním Bělorusku běloruština není jazykem, který se používá v každodenních komunikacích. Když cizinec přijede do Běloruska, tak může být poněkud překvapen tím, že jen málokde se setká s běloruštinou a velice dobře se vystačí, pokud umí ruský. Ruština je jazykem současného Běloruska.

Nicméně běloruština ve většině případů zůstala jazykem opozičního ghetta, ale není již jednoznačným znakem toho, že člověk patří k opozici. Jenom tři z devíti rozhovorů, které jsem udělal v rámci výzkumu, proběhly v běloruštině. Pro běloruské aktivisty v současnosti otázka jazyka není klíčovou, navíc spousta aktivistů používají jak ruštinu, tak i běloruštinu. Není podstatné, jakým jazykem mluví, nýbrž větší význam má hodnotová orientace, životní styl a konkrétní skutky, respektive sám aktivismus, pojímaný jako aktivní zapojení do veřejných záležitostí. Běloruština jako příznak demokratičnosti, proevropské orientaci a sociální změny již není tak jednoznačně vnímána mezi aktivisty.

Na druhou stranu v povědomí lidí pořád platí to, že když člověk mluví běloruský, tak tím vyjadřuje určitou politickou pozici⁷ (demokracie, liberalismus, nacionalismus).

---

⁷ Historická paměť nedávné minulosti, spojená s projektem obrození, které je stigmatizováno autoritativním diskurzem jako období „hrozivého nacionalismu“.

Podobným způsobem reflektuje každodenní používání běloruštiny a „staré“ symboliky (biločerveno-bíle vlajky a erbu „Pahonja“) autoritativní diskurz a snaží se proti tomu bránit, bez ohledu na to, že dneska se může jednat jenom o určité estetické preferenci, nebo určitou společenskou zodpovědnost, kterou lidi cítí, aby živá běloruština byla i nadále zachována, než o symbolické vyjádření anticipovaných sociálních a politických změn. Právě proto i dneska plátí, to, že když člověk mluví běloruský v obchodě, v městské dopravě apod. je často vnímán jako „divný“ a nejspíš patřící k opozici („to je BNFovec“), tedy tomu obrozeneckému diskurzu první půlky devadesátých let minulého století. Tato poněkud paradoxní situaci, že když člověk mluví rodným jazykem u sebe doma je vyjádřením určitého politického postoje, zachycuje jednu ze specifik běloruského protestu. Mluvit běloruský je už samo o sobě konkrétní praktikou resistenci, vyjádřením antirežimního postoje v očích většinové společnosti a statní dominanci. Otázkou však je nakolik to, že člověk mluví běloruský je vnímáno jako projev resistencí ze strany těch, kdo to praktikuje a nakolik je to spíše určitá stigmatizace ze strany většinové společnosti a politického režimu?

Na svých cestách do Běloruska jsem se často setkával s aktivisty, které používali běloruštinu ve svém každodenním životě, ale přitom to nereflektovali jako projev resistenci, spíše jejich argumentem bylo to, že prostě máme právo mluvit běloruský v tyto zemi a byli bychom rádi, kdyby takových lidí bylo víc, protože evidentně běloruština je diskriminovaná, nehledě na to, že má status státního jazyka. Často říkali o tom, že to je uvědomělá volba. To, že to byla volba, naznačuje, že v životech těchto lidí byl určitý okamžik, ve kterém bylo uděláno rozhodnutí, že od teď budu mluvit běloruský. To, že člověk mluví běloruský, protože tak se mluvilo od dětství v rodině, je spíše ojedinělou výjimkou, než pravidlem. Ve většině případů se jedná o to, že lidi se nějak dostávají k běloruštině, což je reflektováno vy výpovědích typu, že k „běloruskosti“⁸ jsem přišel v určitém období, a moje rozhodnutí mluvit běloruský bylo ovlivněno určitými událostmi, které mohou mít kořeny v soukromém životě, nebo jsou napojené na ty kulturní, společenské a politické procesy, které se odehrávaly v zemi během posledních víc jak dvaceti let.

Já sám mám několika letou zkušenost používání běloruštiny v každodenní komunikaci. Na podzim roku 2002 jsem nastoupil do prvého filosofické fakulty Evropské humanitní univerzity v Minsku. V ty době jsem byl rusky mluvící, ale přitom jsem uměl poměrně dobře

---

⁸ Komplexní pojem, který zahrnuje setkání s jinou běloruskou kulturou, než tou, kterou prožívá jedinec v Bělorusku na úrovni každodennosti. Alternativní historie, liberálně demokratický diskurz a běloruština jako jazyk každodennosti v určitých kolách běloruské společnosti.

běloruský. Tam jsem poprvé potkal lidi, které používali běloruštinu všude. Byla to velice nestandardní zkušenost, pro studenta, pocházejícího z malého, na běloruské poměry, města. S těmito lidmi jsem se začal bavit běloruský, číst současnou běloruskou literaturu a noviny, zajímat se o překlady západních filosofů do běloruštiny na stránkách časopisů „Arche“ a „Fragmenty“. Jednou jeden z kolegů se mi zeptal, proč vlastně nechci mluvit běloruský pořad, když ho evidentně umím? Nevěděl jsem, co mám mu na to odpovědět. Na jednu stranu mluvit běloruský se mi zdálo být super, na druhou stranu se mi moc nechtělo být bílou vránu a občas poslouchat vtípy od rusky mluvících kamarádů, když já udělám třeba nějakou chybu v tom, jak mluvím, potkávat údivný lidi, který mě znali jako rusky mluvícího. Dalším problémem bylo to, že bych musel psát veškeré písemné práci v běloruštině, což by mohl být problém s ohledem na to, že autentická tradice filosofování v běloruštině neexistovala a teprve vznikala na mých očích na stránkách odborných časopisů a v debatách běloruský mluvících filosofů. Tenkrát jsem si rozhodl to zkusit. Toto rozhodnutí však nebylo motivováno něčím, co by se dalo interpretovat jako odpor nebo resistenci, byla to spíše zvědavost a touha po unikátnosti, kterou v určitém smyslu běloruštinina poskytovala, a pocit toho, že patříš k něčemu, co nejde shrnout v pojmu opozice, nebo protest, spíše k tomu že jaksí podílíš na tvorbě nového světa, jiného, opravdového Běloruska, obzvláště když se vezme v potaz totální prosáklost společnosti ruskými kulturními vzory a jazykem. Politický podtext a motivy vlastní činnosti přišli o něco později. Formativní zkušenosti v tomto procesu bylo uzavření Evropské humanitní univerzity z politických důvodů a podílení se na protestních akcích, které probíhaly v této souvislosti v letě roku 2004.

Podobně jako v mém případě, pro mnohé aktivisté běloruštinina je volbou, kterou člověk dělá v určitý okamžik svého života. Často ruský mluvící lidi v Bělorusku tvrdí, že mluvit ruský je také jejich volbou a, že nikdo nedonucoval jích mluvit ruský a že to vědomé rozhodnutí. Ve skutečnosti však je tam „donucování“. Toto donucování však je zahaleno do institucionální podoby organizaci každodennosti, která de facto skoro neponechává žádné jiné možnosti. Důležitou rolí hraje i to, že ruština a běloruštinina jsou příbuzné jazyky. Největší význam však má, že ruština umožňuje o mnoho lepší sociální mobilitu, tedy lepší příležitosti pro zaměstnání a rozšiřování sociálních možnosti na rozdíl od běloruštiny, která je spojována s určitým politickým postojem, a jen málokdy umožňuje budování kariery v rámci současného politického systému. Výjimečným příkladem může být bývalý ministr kultury a současný běloruský velvyslanec ve Francii, Pavel Ladutko, o kterém se říká, že používá běloruštinu v každodenních komunikacích.

Když jsem sbíral materiály pro napsání tyto diplomové práci, tak jsem narážel, čím dal tím víc, na to, že běloruština není znakem resistance ve vnímání aktivistů, nýbrž je takovou ve vnímání většinové společnosti v podání samých aktivistů a proto je praktikou resistenci i v očích antropologa. Uvádím zde několik vypovědí aktivistů ohledně otázky po běloruštině jako znaku aktivismu a protestu v Bělorusku:

Tereza (rozhovor probíhal v běloruštině): *„Já sebe považuji za bilingvistku. To znamená, že ve svém životě používám dva jazyky – ruštinu a běloruštinu. To, že mluvím běloruský, nevnímám jako aktivismus. To začalo velice plynulé, dokonce si ani nepamatuji, kdy se to stalo. Tedy to, že jsem začala více a více používat běloruštinu, nepovažují to však za aktivismus...Ruštinu používám také. Mně se zdá, že i přesto, že dělám nějaké chyby v běloruštině, když třeba něco vyprávím, nevnímám to jako katastrofu.“*

Velice často mi říkají, že jsem BNFOvka, tedy, že jsem z BNF, to spojeno především s tím, že mluvím běloruský. Naši lidi často spojují běloruštinu s tím, že jsi opozičník. Dříve jsem se snažila vysvětlovat lidem, že tomu tak není. Teď to prostě ignorují.

Jana (rozhovor probíhal v ruštině) : *„Často ani není potřeba udělat něco zvláštního. Stačí, když budeš mluvit běloruský, navštěvovat nějaké akce, objevit se na nějakých fotkách, videu, třeba svých ale i těch videa záznamech, které si pořizují „organy“, hned na tebe navěšují nálepku, bez toho aby se někdo pokoušel se vyznat kdo seš a jaké máš názory. Stává se to v naší zemi.“*

Dalibor (rozhovor probíhal v ruštině): *Lidi říkají, že jsi aktivista. Pro mě však platí otázka, jak mohu sám sebe řídit k aktivistům? Jsou na to nějaké kritéria? V čem si liším od ostatních lidí. Liším se v tom, že mě zajímají určité témata, o které oni se také zajímají, ale nic nechtějí podnikat v tomto směru. Právě proto? Nebo nějak vypadám? Nebo u nás říkají: jsi aktivista, protože mluvíš běloruský. Hned aktivista. Dáš tam ještě vlajku bílo-červeno-bílou do auta – jsi aktivista.*

Nevím nakolik je to super být aktivistou. Zdaleka ne všichni si to myslí. Je super být ve svém okolí (opoziční „tusovke“⁹) být borcem. Avšak žiješ v širším prostoru. Můžeš třeba někam cestovat autobusem a lidi na tebe budou kose se dívat, když jich požádáš o označení jízdenky v běloruštině.

---

⁹ Parta, sešlost.

Kirył: Dobře, když se ještě zeptám, co se začalo měnit v tvój každodenní rutině, když jsi začal zabývat občanským aktivismem, opoziční činností?

Dalibor: Musel jsem si pořádně naučit běloruský. Byl jsem nadšený mít možnost si to naučit, dejme tomu. Nemohu říct, že jsem běloruský neuměl, ale v obyčejném životě používáš ji máš, a tedy vznikla konkrétní potřeba. Nejdůležitější však je, že se skýtá příležitost, tehdy jsi vděčný tyto možnosti, že ji máš.

Dagmar (rozhovor probíhal v běloruštině): Potřebovala jsem nějaký cíl života a vrátila jsem se akorát v roce 2006. Na začátku roku, kdy všechno bylo takové šedivé a nahánělo depresi, ale probíhaly volby, i, podobně jak i mnoho u koho, kdo tenkrát šel na Náměstí 2006, ve mnoho ohledech se změnilo vnímání okolního světa. Jsi uviděl hodně ideových lidí tam. Jsem tam šla a nikoho jsem neznala z toho prostředí, šla prostě se svými kamarády...tehdy jsem ještě nemluvila běloruský, po Náměstí jsem začala mluvit běloruský.

Lidi říkají, že když jsem začala mluvit běloruský, tak jsem stala, možná, víc dobrosrdečný, protože před tím, jsem byla vždy, řekneme, brutální, nebo surová. A běloruština...navíc když mluvíš běloruský, tak výrazně na sebe upozorňuješ, chceš toho, nebo nechceš. Zároveň skrz sebe formuješ určitý postoj u lidí do jazyka, cítíš, že máš nějakou odpovědnost a proto snažíš se, aby lidi tebe měli rádi. Právě proto lidi, kteří mluví běloruský jsou často velice zdvořilé, sám jazyk to jaksi předurčuje, navíc usiluješ o to aby jsi uchvátil lidi, se kterými mluvíš.

Dnešní stav běloruštiny je důsledkem selhání obrozeneckého projektu a určité politiky. Běloruština jako symbol nejenom svobody ale i alternativní vize vývoje v Bělorusku plátí i do dneska, avšak tato představa již není jednoznačně přijímána v aktivistickém prostředí. Bělorusko může být jiným, bez ohledu na to, jakým jazykem se tam mluví. Otázka po tom, jestli transice a spojená s ni modernizace se mohli vyvíjet jiným směrem a běloruština by stala základním jazykem běloruské společnosti nikdy nebude zodpovězena.

4.2. Habitus běloruských aktivistů

4.2.1. Na cestě k aktivismu aneb jak vzniká aktivistický habitus v Bělorusku

Aktivismus v Bělorusku je určitou sociální praxí. Otázkou však je, co k němu lidi vede? V této kapitole rozebírám, jak se lidé v Bělorusku k aktivismu dostávají. Zaměřím se tedy na ty události v životě zkoumaných aktivistů, které hrály klíčovou roli pro vytváření opozičního habitus. Předmětem rozboru zde budou biografické příběhy zkoumaných aktivistů, které jsem dokumentoval během provedení formálních rozhovorů a poznámky, které jsem dělal na cestách do Běloruska. Vycházím z toho, že opoziční (aktivistický, nebo protestní) habitus je úzce spjat jednak s individuální životní trajektorií jedince (vzdělání, rodina, známosti, významní jiní apod.) a zadruhé souvisí s širšími historickými událostmi a kontextem (Crossley, 2003: 51). Budu tedy sledovat nejenom aktivistické činy jako takové ale pokusím se, podobně jak navrhuje Bob Kuřík, dívat se na širší kulturní a společenský kontext, tedy na to, jak aktivisté komunikují se svými kolegy, které knihy čtou, hudba, kterou poslouchají, noviny které sledují, jak a kam cestují, osoby významné v kontextu přechodu k aktivismu a mnohé další významně podněty pro aktivismus (Kuřík, výzkumný projekt).

Občanský protest vznikal v Bělorusku v určitých vlnách, což vždycky bylo spojené s významnými historickými událostmi, které výrazným způsobem přispívaly ke změnám v názorech na běloruskou identitu a politický systém.

Lze vymezit tři hlavní vlny běloruského protestu. První vlna je spojena s politikou „perestrojki“ v Sovětském svazu a takzvaným druhým obrozením v Bělorusku, kde hlavním cílem bylo obnovení nezávislosti, rozvoj kultury a běloruštiny jako státního jazyka (tyto procesy jsem na obecné rovině rozebral v předchozích kapitolách). Zde bych ještě rád zmínil, že pro tuto generaci běloruských aktivistů, události, které doprovázely druhé běloruské obrození, byly formativní zkušenosti pro vytváření trvalé predispozice být zapojeni do protestu i v budoucnu. Tenkrát to byl protest ze začátku proti komunismu a jeho kulturnímu a sociálnímu dědictví na území Běloruska. Nástup autoritářského režimu ve druhé polovině devadesátých let minulého století s jeho orientací na integraci s Ruskem a zachování kulturního dědictví sovětského období neponechal těmto lidem jinou volbu, než postavit se proti režimu, ze začátku v otevřené konfrontaci (uliční protesty v Minsku v roce 1996) a po neúspěchu těchto akcí skrze zapojení do různých organizací občanské společnosti, nezávislých médií atd. Někteří z těchto aktivistů odcestovali do zahraničí (včetně České

republiky), kde zakládali nevládní organizace a nadace, povolané¹⁰ být angažované v řešení „běloruské otázky“, jiní zůstali doma a pokračovali v politickém odporu s oporou v podobě nově vzniklých politických stran. Tato generace byla „nabitá energií“ rychlých a často nepředvídatelných společenských změn, které se odehrávaly v zemi a doprovázely období perestrojky a následný kolaps Sovětského svazu. Mentálně tito lidé zůstávají v období, kdy všechno bylo možné a změny přicházely rychle a nečekaně.

Ve svém výzkumu jsem nesledoval tuto generaci aktivistů, ale uvádím zde několik relevantních citátů z knihy rozhovorů s aktivisty druhého obrození „Matyvacyja Supracivu“ (Дынько і Булгакаў, 2011):

„Když jsem skončil střední školu, skončil i Sovětský svaz svojí existenci. Rok 1991, studium v Minsku, samostatnost, bouřlivý politický život v novém nezávislém státu – všechno to významně ovlivnilo.“

„Jednou v létě 1990 jsem cestoval do Minsku na oslavu, kterou pořádala BNF v parku Kupaly. Pak jsem jel do Karelič s hromadou novin, časopisů, knih, s bílo-červeno-bílou vlajkou a erbem „Pahonja“.

„Začátek mého aktivismu byl na konci osmdesátých let. Tenkrát bylo ovlivňovat procesy, jež bouřlivě probíhaly ve společnosti, velice jednoduché.“

Druhá vlna – to jest generace tak zvané „mládeže“ (v běloruštině “маладзевыя актывісты”, nebo „неаб'якавыя маладзены”). V současnosti lze tyto aktivisty již těžko označit za mládež. Jsou to lidé, kteří se dostávali k aktivismu od druhé půlky devadesátých let. Jejich zapojení do protestního hnutí probíhalo na pozadí utužování autoritářského režimu a formativní zkušeností pro aktivisty této generaci byly dvě referenda a pouliční protesty, které následovaly. První z roku 1995, díky kterému ruština získala status státního jazyka a běloruská historická státní symbolika byla zaměněná za lehce pozměněnou (přeci to již byla Běloruská republika) sovětskou. Druhé referendum proběhlo v roce 1996 a týkalo se pravomoci presidenta. V důsledku národního plebiscitu v Bělorusku de facto přestal platit princip rozdělení moci: veškerá moc byla soustředěna v rukách presidenta. Po tomto

---

¹⁰ V České republice takovou organizaci, která vznikla na konci devadesátých let, bylo Běloruské centrum Člověka v tísni.

referendu následovalo Minské jaro 1996, vlna velkých pouličních demonstrací, zaměřených proti autoritářským a restauračním postupům presidenta Lukašenka. Všechny tyto pouliční akce byly násilné a byly brutálně potlačeny policií. Pro mnohé aktivisty tyto události byly významnou zkušeností, která vytvořila predispozice pro udržování pole běloruského protestu na poměrně dlouhou dobu.

„V roce 1996 se objevila možnost toho, že Bělorusko by mohlo přijít o nezávislost v důsledku integračních procesů s Ruskem. Přišel jsem na demonstraci, která byla organizovaná před běloruským velvyslanectvím v Moskvě sdružením pro běloruskou kulturu Františka Skaryny. Tím to všechno pro mě začalo.“

„Po referendu v roce 1995 jsem byl velice „uražený“ jeho výsledky a rozhodl jsem se, že se po ukončení univerzity v roce 1996 stanu členem BNF.“

„Na můj osobní rozvoj velice výrazně ovlivnilo Minské jaro 1996; tehdy to vypadalo, že náš nacionální revanš je nevyhnutelný. Na akce ze školy, která byla na „Paudnevym Zachadě,“¹¹ jsem v klidu mohl přivést 10-15 stejně smýšlejících lidí. V tom okamžiku, aspoň v hlavním městě, to byl opravdový vzestup. Na protestních akcích v roce 96 jsem získával víru, cítil solidaritu a opravdovou národní jednotu.“

Tenkrát běloruský protest utrpěl velkou porážku, ale i poté mnozí aktivisté zůstávali přesvědčení, že se režim neudrží dlouho, což předurčilo jejich poměrně dlouhé setrvání v poli běloruského protestu. Již tehdy se zdálo být jasné, že boj s režimem nemůže probíhat ve formě standartních uličních protestů a že je potřeba budovat silnou občanskou společnost, která by byla přijata a podporována většinou společnosti a pěstovat pocit solidarity mezi lidmi.

Třetí vlna – generace třech poměrně velkých protestních akcí, které se odehrály v roce 2001, 2006 a 2010 a byly spojené s presidentskými volbami v Bělorusku. Aktivisté, kteří se zapojili do protestního pole během předchozí dekády zůstávali v protestním hnutí nejméně 10-15 dnů strávených ve vězení za účast na nesankcionované protestní akci jenom potvrdili to, že změny se nedají čekat v nějaké dohledné době. Po všech těchto protestních akcích velice rychle přicházely pocity rozčarování a zoufalství a v poli protestů zůstávali ti, kdo již

---

¹¹ Jedná z minských čtvrtí.

byli zapojeni dříve a například lidé, kteří se neúčastnili protestních akcí po presidentských volbách, tedy ti, kdo se odmítají identifikovat s politickou stránkou protestu a kladou důraz na to, čemu říkají občanský aktivismus, jak jsem to rozebíral v jedné z předchozích kapitol.

Ve svém výzkumu se zaměřuji na zástupce dvou posledních vln běloruského protestu. Při výzkumu jsem si pokládal nejen otázky spojené s tím, kdy jedinec přišel k aktivismu ale hlavně jakým způsobem. Lidé se dostávají k aktivismu v Bělorusku různými cestami. Lze vymezit několik obecných momentů, jak k tomu dochází: třeba díky kamarádům a známým, rodině a příbuzným, na základě výsledků vlastního hledání, zapojení do volnočasových aktivit, které pak mohou vést k tomu, že člověk začíná být aktivní (různé vlastivědné a historické kroužky, instituce neformálního vzdělávání), studium na vysoké, nebo střední škole, kde ještě působí profesori, kteří jsou schopni probudit zájem o Bělorusko, které nemá nic společného s ideologickým obrazem, prezentovaným v projektu ideologie běloruského státu, osobní setkání s nespravedlností vůči dotyčnému člověku nebo jeho blízkým lidem, lokální konflikt veřejnosti a režimu, který vede ke vzniku grassroot skupin, ale v neposlední řadě i účast na pouličních protestních akcích a očitě svědectví represí vůči protestujícím. Určitou predispozici k aktivismu bezpochyby vytváří zájem o historii (nebo o humanitní a sociální vědy obecně) a běloruštinu, která jak jsem již poznamenal v jedné z předchozích kapitol, zůstává určitým symbolem demokracie, odporu a národních hodnot, které jsou v rozporu s běloruskou každodenností a státní ideologií. Běloruština je zároveň předmětem péče a odpovědnosti za zachování jazyka za podmínek hromadného používání ruštiny jako jazyka každodennosti současného Běloruska.

Na příkladech aktivistů, které jsem zahrnul do svého výzkumu, se pokusím podrobněji popsat mechanismy zapojování. Je nutné však poznamenat, že se nikdy nejedná jenom o jeden faktor, nýbrž o celý komplex těchto faktorů, která tvarují opoziční habitus v Bělorusku. Výše vyjmenované faktory a předpoklady jsou určitou generalizací a zdaleka ne vždy lze jednoznačně určit, co bylo klíčovým spouštěcím faktorem, nýbrž vždycky se jedná o souhrn různých faktorů a podnětů, které pak vytváří predispozice se angažovat v protestu.

V případě, že se k aktivismu jedinec dostává díky známým a kamarádům, se pole protestu rozšiřuje pomocí efektu sněhové koule. Lidé, kteří již patří k aktivistickému prostředí, mohou pozvat neangažovaného kamaráda na nějaké setkání, oslavu, akci, nebo prostě jen tak „ven“; ať už jde o jakoukoli z těchto příležitostí, vždy jde o setkávání se se zkušeností, která je odlišná od každodenního života. Olivie to popisuje takto:

„Do ekologického prostředí jsem se dostala čirou náhodou. S lidmi, kteří pracovali v ekologii mně v zásadě seznámil kamarád. Potřebovali člověka, který by jim pomáhal, jen tak, na takovou každodenní práci. Tak že tak. Pracovala jsem jako administrátorka v různých projektech. Pak jsem si pro sebe vybrala téma vysoušení bažin a pak už to jelo...“

Dalším významným zdrojem podnětů pro zapojení může být rodina a příbuzní. Jedinec de facto od svého narození má predispozice se zapojit do protestu, protože se narodil v rodině aktivistů nebo protestně naladěných lidí. Tak vznikají celé dynastie aktivistů, nebo jak jim často říkají v Bělorusku „Змагароў“. Typickým příkladem může být Franak Vjačorka, aktivista dobře známý v běloruském opozičním prostředí, lídr mládežnického křídla Běloruské národní fronty, který v současné době pracuje v Rádiu Svobodná Evropa v Praze. Jeho táta, Vincuk Vjačorka, byl jedním z lídrů obrozeneckého hnutí, tedy první vlny aktivistů, později byl lídrem Běloruské národní fronty. Jeden z aktivistů, Jaromír, se kterým jsem dělal rozhovor, také vypráví o rodině jako o zdroji podnětů pro aktivní zapojení do protestního hnutí a propojuje to ještě se zkušeností Minského jara 1996:

Kiryl: *„Děkuji. Mohl bys ještě popsat proč a jak jsi se vlastně začal angažovat v protestu?“*

Jaromír: *„Otcova výchova. Otec mně tak vychoval. Táta je také velmi aktivní člověk. Mama. Nu, celková podpora rodiny, tedy bylo z její strany takové pochopení toho, co dělám, jako něčeho důležitého. Ještě k tomu: už když jsem by ještě školákem, tak jsem se zapojoval do různých občansko-politických iniciativ a od té doby jsem nikdy toto kolo neopustil.“*

Kiryl: *„A mohl bych se zeptat do kterých iniciativ?“*

Jaromír: *„První organizace, kam mně převedl a zapsal můj táta, byla Mladá Fronta, což možná bylo již v roce 1997.“*

Kiryl: *„Táta Tě tam sám přivedl a zapsal?“*

Jaromír: *„Nu tak, přišli jsme na demonstraci, vzal mě za ruku a řekl: „pojd' se mnou, teď Tě zapíšu.“ Von sám byl členem Fronty, a proto v tom viděl pro mě určitou kariéru, nebo něco takového. Nu, teďko tomu aspoň říkají kariéra. On sám není kariérista a nikdy nic pro*

to nedělal. Ale chtěl, aby jeho syn byl v tomto poli lidí, seznamoval mně s těmito lidmi, vždy s velkým potěšením. Citil jsem, že táta to schvaluje a za druhé von je velice upřímný člověk. On je aktivista. Možná není lídr, ale rozhodně, co se týká toho, co mně ovlivnilo a nasměřovalo, tak to bez pochyby byli rodiče. Navíc to byl takový věk a ještě samotná doba tomu prospívala – to co se dělo tehdy v politice, si už ani nepamatuju přesně, rok 1996-97. Pamatuju si, že v roce 1996 jsem se poprvé dostal na protestní akci. Tak že kontext tomu přál, symbolika, docela dost takových symbolických věci se událo. Myslím, že se tenkrát mnoho lidí z mojí generace přidalo k odporu, k aktivismu. Nebylo to jen tak, z ničeho nic.“

Další cestou k aktivismu je vlastní hledání prostoru pro realizaci sebe, která vedla mnohé lidi v Bělorusku k občanskému aktivismu. Jsou to lidé, kteří si přejí prožívat život těch druhých a vystoupit z „farsu“ běloruské ideologizované každodennosti, chtějí žít v jiném Bělorusku a hledají pro sebe nové zdroje pro vlastní identifikaci a možnosti osobního rozvoje, které jim neposkytuje současný společenský systém. Většinou se jedná o náhodu, že se člověk přes nějaké volnočasové aktivity (veřejné přednášky, semináře, festivaly, kulturní akce), anebo při výběru vysoké školy (studium na Evropské humanitní univerzitě, která svého času spolu s Lyceem Jakuba Kolasa byla v mnohá ohledech takovým ohniskem „aktivistických kádru“; obě instituce byly nakonec zavřené právě z tohoto důvodu) začíná zajímat a pak třeba i aktivně angažovat. Jakub o tom vypráví takto:

Jakub: *„V podstatě to byla náhoda, nebyl to nějaký můj zvláštní výběr, kdysi jsem se do toho zapojil a tenkrát nechápal, do čeho jsem se vlastně zapojil.“*

Kirył: *„A kam ses dostal?“*

Jakub: *„Dostal jsem se na letní tábory, které pořádalo UNESCO, zaměřené na zdravý život a různé takové věci...“*

Kirył: *„A co bylo pak?“*

Jakub: *„Po UNESCO jsem přišel do projektu debatních soutěží. Nebyl to aktivismus, ale byl tam „fun“, nechápal jsem cíl toho všeho. Dneska to už chápu, že to byl business, ve kterém jsem byl zbožím. Ale debaty byly „fun“ a tenkrát jsem si vytvořil kontakty, které mám do dnes. Po debatách jsem šel na vysokou školu.“*

K: „Bylo to EHU, že?“

Jakub: „Bylo to EHU, teologie. Hledal jsem smysl života. Přemýšlel jsem, jestli filosofie, nebo teologie. Kde ještě hledat smysl. Rozhod jsem si pro teologii. To je taky aktivismus, jestli chceš, ale ne občanský. A v EHU už to jelo. Tam bylo hodně různého aktivismu – dobrého a špatného. Zkoušel jsem se zapojit do různých skupin po celou dobu... Nebo ještě víš co, v té době byla u mě manželka, která byla aktivistkou po celý život. Významně přispěla k mému aktivismu, vždy mně podněcovala být aktivní a viděla o něco více než já, měla širší horizont (byla o patnáct let starší, než já) a směřovala mně. Byl jsem pořád dobrovolníkem, dělal jsem tehdy všechno, co jenom bylo možné.“

Jedna z aktivistek, se kterou jsem dělal rozhovor, vyprávěla o poněkud nestandardní zkušenosti o zapojení do aktivistického hnutí. Byla to zrovna ta, která trvala na apolitičnosti vlastních aktivit. Její příběh je příkladem, kdy souběh historických okolností, zkušenost s jiným aktivismem, nespojeným s běloruskou otázkou (napojení na anarchistické hnutí), a lokální konflikt spojený s pocitem nespokojenosti a vlastní bezmoci před odehrávající se nespravedlností formují aktivistický habitus velice pevnou predispozicí setrvávat v aktivistickém poli:

Jana: „... sem přišla k aktivismu, nebo pochopení toho, co dělám z punkového a anarchistického prostředí. Už tam jsme nesouhlasili s tím, jak nás chce vidět společnost. Již tam jsme byli proti systému a aktivisté z našeho prostředí nejenom vyjadřovali nesouhlas, ale i se snažili něco dělat pomocí nějakých akcí nebo vydávali „ziny“. Tak se u nás říkalo samizdatu. V zásadě můj aktivismus má kořeny ještě tam, kolem roku 2000, i když aktivistkou jsem začala být o mnoho později. Velice dobře si pamatuji jak probíhala rekonstrukce města Grodno v roce 2005-2006... Již tehdy jsem si uvědomila, že se děje něco špatného. Tehdy jsem ještě neznala spoustu lidí, se kterými se teď setkávám skoro každý den... U mě tehdy byla ta anarchistická parta a i u nás tam byly nějaký vlastní problémy... a tady vznikl nový problém, který, jak se mi zdálo, byl špatně zpropagován a nevěnovala se mu náležitá pozornost – bouraly se historické budovy, kácely se stromy, likvidovaly se parky a aleje. Byla jsem velice rozhořčená, proč s tím nikdo nic nedělá, nechápala jsem, proč lidi proti tomu neprotestují? Zároveň lidi, se kterými jsem byla v kontaktu v té době, se o to taký vůbec nezajímali, možná proto, že měli kosmopolitní pohledy, anarchističtí se toho drží. Nemohla jsem pochopit, proč se

o to nezajímají. I tehdy už s jinými lidma jsme začali vymýšlet nějaké konkrétní akce, jestli se to tak dá pojmenovat. V týhle době nám samozřejmě to, co jsme dělali, připadalo jako velké akce, které spočívaly ve vyvěšování plakátů, teď si ani nevzpomenu... něco jako „Neničte Grodno!“ . Pořádali jsme i flashmoby – někdo se převlíkne za strom a stoupne si doprostřed náměstí, kde probíhá rekonstrukce, s tabulí, na které je napsáno – „Nekácejte mně!“

Pouliční protestní akce a očitě svědectví represí vůči protestujícím a osobní setkání s nespravedlností, která se činí jménem státu jsou stále významným faktorem pro zapojení. Hraje tu roli určitá mentální kontroverze, kterou lze vyjádřit jako: „vždyť jsme jeden národ, nejsme žádní výtržníci, jenom chceme, aby naše práva byla dodržována náležitým způsobem – jak mohou proti nám zasahovat, mlátit nás a dávat nás do vězení?“ Jedná se zde o konflikt s každodenností, která se zdá být „normální“, lidé se nesetkávají s represemi a nespravedlností ze strany režimu každý den, ale během protestních akcí je režimu jaksi stržena jeho maska, což je pak navíc doprovázeno lživým programem v televizi, který hlásá, že to jenom pár stovek alkoholiků a mladých radikálů dělalo na ulicích nepořádek, a proto naše „humánní“ milice zasáhly právě v okamžiku, kdy začalo hrozit nebezpečí pro „normální“ občany.

Významnou formativní zkušenosti byly události v roce 2006, kdy po ohlášení výsledků presidentských voleb na hlavní náměstí v Minsku přišly desítky tisíc lidí, aby vyjádřili svůj nesouhlas nejenom s výsledky voleb ale i s etablovaným řádem každodennosti; lidé se dožadovali důstojnosti a hodného zacházení. Na náměstí vzniklo stanové městečko jako symbol protestu. Existovalo jeden týden. Po brutálním zásahu milice se stovky lidí ocitly ve vězení. To však mnozí lidé nevnímali jako jakousi porážku, nýbrž jako nový počátek občanské uvědomělosti. Mnozí lidé, kteří se tehdy tohoto protestu na náměstí účastnili, se pak zapojili do protestního hnutí. Dagmar vzpomíná:

„Vzpomínám si, když budeme mluvit o nějakém politickém aktivismu, jak jsem se potkala s takovými aktivními lidmi, když jsme byly na začátku studií. Moje pozice tehdy byla, že to je činnost, která nemá žádný smysl. To, co musím sledovat já, je získání kvalitního vzdělání, abych pak mohla pomáhat svojí zemi...Potřebovala jsem nějaký smysl života a vrátila jsem se ze zahraničí v roce 2006 a šla jsem na „náměstí“. To „náměstí“ pro mnohé změnilo to, jak vnímali okolní svět...Začali jsme se zamýšlet nad nějakými problémy a chtěli mluvit běloruský. Byla to tedy taková shoda různorodých faktorů, které to ovlivnily... Navíc ještě mojí spolužačku vyhodili z univerzity z politických důvodů přesto, že byla jednou z nejlepších studentek a ještě ji hodili do vězení po „náměstí“. Chodila jsem za ní na soud,

ale to byla spíš taková kamarádská podpora, než aktivismus, ale díky tomu jsem se seznámila s okruhem jejích přátel. “

Neposlední roli pro mobilizaci a přilákání nových lidí do pole protestu hrají různé „rekrutující“ projekty, který mají přímý cíl – rozšiřování aktivistické základny. Příkladem může být třeba škola ekologického aktivismu, na kterou se rekrutují lidi, kteří ještě nejsou angažovaní, ale mohou se tak dozvědět něco zajímavého o ekologii. Dále se v této škole rozebírají otázky jako například, s jakými ekologickými problémy se potýkáme v současném Bělorusku (třeba plány postavit atomovou elektrárnu, vysoušení bažin a podobně). Já sám jsem mě za úkol dohlížet na tento projekt a zároveň vyhledávat „nové“ aktivisty a de facto jim pomáhat definovat, co je aktivismus, co to obnáší, a jak se má pracovat a k čemu by měl směřovat. Na to jsem měl zdroje a určité nástroje: přednášky, profilové semináře, cesty do zahraničí pro seznámení se zkušenostmi s rozvojem občanské společnosti a „best practices“, ad hoc expertní podpora (právnícká, otázky spojené s propagací vlastní činnosti pomocí nových médií, různí konzultanti na organizační rozvoj a podobně) a také nástroj podobě mini-grantů pro projekty grassroot skupin, které byly vyhodnocené jako nadějně. Měl jsem být tím „významným jiným“, který by mohl člověka nasměřovat do pole běloruského protestu.

Nehledě na to, že v Bělorusku je stále řada příležitostí, jak se zapojit, protestní hnutí se netěší moc velké podpoře u většinové společnosti a není vidět nějaké výrazné rozšiřování aktivistické základny. Může za to režim a další porážka protestního hnutí po prezidentských volbách v roce 2010. Komunikace mnohých aktivistů s tou částí společnosti, která žije podle zákona a praktik současného režimu, je často nedostačující. Jednou z překážek je z mého pohledu korporativní povaha aktivistického prostředí. Aktivisté v Bělorusku jsou si dobře vědomi vlastní odlišnosti od mainstreamu a často propadají přílišné absolutizaci a kultivaci této odlišnosti. To pak vede k nastolení otázky po různorodosti aktivit, protestního hnutí a jeho schopnosti generovat projekty a praktiky, které by tuto odlišnost mohly překonat, což je aktuálním úkolem pro protestní hnutí v Bělorusku.

4.2.2. Aktivismus jako životní styl

V předchozí kapitole jsem se zabýval tím, jak aktivisté se dostávají do aktivistického prostředí v Bělorusku. Teď bych se rad věnoval některým aspektům každodenního života aktivistů a tematizoval běloruský aktivismus jako určitý životní styl. Během provedení rozhovorů a pozorování v terénu, jsem dokumentoval různé každodenní postupy běloruských aktivistů. Neaspiruji zde na vyčerpávající výklad každodenního života aktivistů, a myslím si, že podobný projekt ani není možný. Pokusím se zde však vystihnout několik významných znaků životního stylu aktivistů a proměny, který prožíval během posledních dvaceti let.

Období druhého běloruského obrození vycházelo z ideologie založené na liberálně-demokratických hodnotách (svobodný trh, demokratický politický proces, nezávislá na státu občanská společnost), a mělo za cíl obrození Běloruska jako národního státu na základě jednoty národního jazyku. Vycházelo však z poněkud mechanistické představy, že když bude existovat nezávislý stát, pak stačí, aby lidi začaly být „uvědoměle“ a pak by se ztotožnili z hodnotami a myšlenkami obrození a usilovali o naplňování těchto hodnot ve společenském a soukromém životě. Odhalení „pravdy“ o zločinech komunismu a běloruské historie a prezentace tyto pravdy Bělorusům mělo být následováno praktickými kroky jež povedou ke změně společenského řádu směrem k demokracie a splynutí s evropským společenstvím.

Nástup Lukašenko byl znakem evidentního rozkolu mezi vedením a praxí. Ukázalo se, že nestáčí vědět a mít určitý plán jak přebudovat společnost a že je potřeba pracovat s lidmi a na vlastním příkladu ukazovat to, jakým může být jiný život. Souviselo to třeba s používáním běloruštiny v každodenním životě, podílením se na protestních akcích proti likvidaci národních symbolů a proti soustředění moci v rukách presidenta, dekonstrukci samotné myšlenky Běloruska jako kolonizátorského projektu Ruska (navrhovali se jiné názve místo Běloruska, například Litvania, Kryvija). To vedlo ke kultivování určitého životního stylu mezi aktivisté opozice, které se skládá z různých praktik, které měli za cíl ukázat vlastní odlišnost a možnost jiného Běloruska, která se zakládá na demokratických hodnotách a apelovala k „autentickým“ národním kulturním tradicím. Mezi tyto praktiky bez pochyby (aspoň v devadesátých letech minulého století) patřilo používání běloruštiny v každodenních komunikacích, účast na uličních demonstracích, spojených s oslavou založení Běloruské Národní Republiky¹², podílení se na každoročních demonstracích na památku tragédie v

---

¹² Ta sice existovala v roce 1918 jenom několik měsíců, ale je považována v opozičních kruzích za první moderní běloruský stát, na rozdíl od státní ideologie, která spojuje zrod běloruské státnosti se založením v tom

Černobyľu (těmto demonstracím se říká “Чарнобыльскі шлях”, „Černobyľská cesta“). Neposlední role hrály i jiné performativní prvky, které měly vyjadřovat to, že člověk patří k opozici: nošení na oblečení různých odznaků, které měli bílo-červeně-bílé barvy, což jsou barvy státní běloruské vlajky, která měla status oficiálního běloruského symbolu do roku 1995. Později byla zakázaná a je používána jako symbol běloruského protestu. Dneska, za to, že člověk projde třeba po hlavní ulici Minská s bílo-červeně-bílou vlajkou by mu mohlo hrozit být zadržen milicí a může být odsouzen za administrativní zločin. V diskurzu oficiální ideologie bílo-červeně-bílá vlajka je symbolem kolaborace s nacisty během druhé světové války a v současnosti je symbolem zrady opozice běloruskému státu, která v podání běloruských ideologů žije za zahraniční granty a má jediný cíl destabilizace společnosti a uchopit se moci, aby pak „západ“ mohl bez problémů kolonizovat Bělorusko.

Dalibor: *„Já si pamatuju jak, když jsem byl v osmé třídě, u mě ředitel školy viděl bílo-červeně-bílý odznak na oblečení a zeptal se mně, jestli vůbec vím, že pod touhle vlajkou kolaboranti vypalovali běloruské vesnice. Na to jsem mu odpověděl, že Francie a Rusko neodmítly svoje vlajky jenom proto, že nějaký darebáci pod těmito vlajkami válčili na straně Němců.“*

Významnou role hrála i kulturní produkce, běloruská roková hudba. Příznakem patřičnosti k opozici byl i způsob oblečení, který se charakterizoval jako „chudý inteligent“, poslouchání určité hudby, převážně rokových kapel, zpívající v běloruštině (NRM, Krama, Ulis a mnohé jiné).

Životní styl aktivistů se však měnil s tím, jak samo pole protestu se transformovalo a získávalo jednu porážku za druhou. V současné době aktivista nemusí mít na sobě bílo-červeně-bíle vlajky, mluvit běloruský a účastnit se uličních protestů (což neznamená, že tyto znaky aktivistického stylu úplně odumřely, pořád jsou a jsou pořád vnímané většinou společnosti jako symboly opozice) aby byl považován za aktivistu. Nový životní styl běloruských aktivistů je těžko uchopitelný díky procesu rozrůžňování běloruského pole protestu a formování různých směrů, organizací, hnutí, které tvoří současné opoziční ghetto. Souběžně v běloruském pole protestu dochází k rozštěpení vize alternativního Běloruska,

---

samým roce Běloruské Sovětské Socialistické Republiky, jejíž dědicem a pokračovatelem, v představách ideologů, je suverénní Běloruská republika, která vznikla po pádu Sovětského svazu v roce 1991.

kteře nejsou nutně spojené s nacionalismem, což bylo příznačné pro období druhého obrození.

Samotný aktivismus začal být alternativou dominantnímu diskurzu a životu depolitizované a paternalistické společnosti. Životní styl tedy v obecně rovině je možností žít nemanstrimové. Je to tedy způsob konfrontaci a resistenci vůči etablovanému řádu, prožívání jiného Běloruska, jakýsi návod na cestu k životu v jiné svobodné, evropské společnosti, kterou lidí snaží se praktikovat tady a teď. Jedná z dotazovaných aktivistek tyto proměny v životním stylu běloruských aktivistů popisovala takto:

Dagmar : *„Když si připomeneš jak dřív vypadali „uvědomělí Bělorusové“... byli to takový dost podivný lidi v takových šedých svetrech s bílo-červeno-bílou páskou ve špinavých vlasech, měli na sobě špinavý boty, opravdu byli takový... jako bezdomovci. Svoje děti oblékali taky tak, že vypadaly jako bezdomovci... a v žádným případě tyhle lidi nemohli být atraktivní pro ostatní lidi, protože opravdu vypadali divně. Avšak v určitém okamžiku začali být běloruský mladý „bojovníci“ (змагары) asi nejmódnější částí běloruské společnosti, protože se rozběhly výjezdy do zahraničí, se vším, co z toho vyplývá. Nečekaně „odpadky společnosti“ se začali líp oblíkat, protože víš, jak byla možnost vycestovat, tak si mohli nakoupit věci ve výprodejích, které dneska již mají všichni, ale, nevím, mně se zdá, že první běloruský „hipsteři“ se objevili v prostředí protestu. Nečekaně tedy tato část společnosti začala být velice módní, současnou. Jsou to lidi, kteří ovládají několik cizích jazyků, mají dobré vzdělání a žijí takovým životním stylem freelancerů, cestují regulérně do zahraničí a tak dále. Pro někoho tedy aktivismus je módou, pro mě to však nebyl klíčový faktor, protože co se týká mého materiálního blahobytu, byl to pro mě velký krok zpět. Avšak pro lidi se vzděláním v humanitních oborech, například s pedagogickým vzděláním, že? S největší pravděpodobností by skončili na školách a pracovali by tam za drobné. Není to ale tak, že aktivismus přináší nějaký velký peníze, ale proměňuje životný styl velice razantně. Je takový víc evropský, když se podíváš, tak zůstáváme mladými delší dobu v tom smyslu, že si nepořizujeme rodinu, domácnost, jsme mobilnější, jinak se oblíkáme, to je taky důležitý. Je tam tedy asi víc unisexu, v našem prostředí se netoleruje nošení bot na podpatcích, minisukně, ale samozřejmě i v tom jsou výjimky. Dokonce sama pamatuju, když jsem byla v prváku na ekonomické univerzitě, tak jsem byla takovou „bílou vranou“ v aktivistickém prostředí, protože do školy jsme chodily tak všechny oblečené „jak se patří hezké mladé ženské“, ale když jsem chodila na všechny ty opoziční setkání, nebo třeba, jak jsem přišla na*

koncert NRM a stála tam taková oblečená trochu do růžova, tak jsem moc neladila s lidma kolem.“

Současný protest v Bělorusku není se tolik spojován se špatnými ekonomickými podmínky života běloruské společnosti, nýbrž s neúnosností existenci v situaci, kdy se stydíš žít dál v absurditě a za podmínek permanentního ponižování morální a občanské důstojnosti. Vzniká nepřekonatelný pocit nutnosti změn, přičemž lidé zapojené do protestu, mohou často velice abstraktně určovat směr žádoucích změn: demokracie, svoboda osoby a slova, evropské hodnoty. Právě proto běloruské protestní hnutí se dá ve mnohých ohledech tematizovat jako etické hnutí v tom smyslu že aktivisté usilují o naplnění určitých morálních hodnot, pomocí třeba „zeleného“ životního stylu, a často zdůrazňují, že nejzásadnější je život v pravdě a odpovědnost vůči jiným, umění zaujmout kritický a reflexivní postoj vůči všelijakým omezením a hranicím, umění přijmout jinakost „jiného“ a hledání způsobů a strategie soužití, uvědomění si různorodosti možných projektů budoucnosti a kompromisu.

Nechci, aby tato úvaha vyzněla tak, že se snažím romantizovat běloruské aktivisté. Je přece na povrchu to, že mnohé aktivisté sledují v zapojení do protestu velice individualistický a občas i materiální cíle (třeba více méně zámožný život za zahraniční granty). Pro mnohé aktivisty, se kterými jsem se setkával v Bělorusku, obzvlášť se to týká těch, co sebe identifikují s politickým protestem a politickou opozice a často jsou angažované ve vyložené politických hnutích, nebo i politických stranách, aktivismus je pouze specifickým modelem čekání na sociální a politický změny v běloruské společnosti, který jím umožní se dostat do vrcholných pozic pote, co se změní režim. Někteří vnímají politiku jako cíl sám o sobě, ale spojují ji s demokratickou soutěží o moc, která není možná v Bělorusku za současných okolností, přitom však reflektují svojí současnou aktivistickou činnost spíše jako okrajovou záležitost, jako to, co jsou nuceně dělat, protože není prostor se uplatnit v jiné sféře. Režim je pak reflektován jako překážka na cestě k politické kariéře.

Marek: „Asi zůstávám tak, či jinak aktivistou, ale je to spojené s tím, že jsem ještě nepřišel na jiný standard politické činnosti. Vždycky mně bavila a lákala politika, ale za současných okolností to není možné...“

Je však nutně poznamenat, že režim poskytuje také určité možnosti politické kariery, což však vyžaduje od člověka aspoň navenek projevovat loajlnost a přijímat ideologie. Pro aktivisté, se kterými jsem mluvil to není možné, aspoň pro ty, co jsou již delší dobu zapojené

do protestu a mají určité renomé v opozičních kruzích, protože to by bylo proti jejich hodnotám, bylo by v rozporu s aktivistickým habitem na jednu stranu, na druhou stranu pro politickou kariéru za současného režimu je potřeba mít „čistý rejstřík“. Je tedy velice mála pravděpodobnost, že člověk, který byl nějak výrazně zapojen do opozice, by mohl se dostat na veřejný úřad. Habitus běloruského kariéristy v rámci současného režimu je jiný, než u mnou zkoumaných aktivistů a mohl by být předmětem samostatného výzkumného záměru.

Zatímco politické změny nejsou možné, a proto se věnují občanskému aktivismu, nebo dobrovolnictví je jednou z možností jak získávat inspirace pro další odpor, protože jsou ještě pořád sféry, ve kterých je možné získat nějaké hmatatelné výsledky. Tak třeba jedna z aktivistek, která vidí sebe v budoucnu v politice, zabývá se organizací psi útulků v Minsku pro potulné zvířata. Jejich argumentace pro tento druh aktivit spočívá v tom, že zatím je čas sbírat vědy, získávat kvalitní vzdělání a dělat něco konkrétního, z čeho máš hmatatelné výsledky, je to mnohém důležitější, než pokoušet se o nějakou otevřenou konfrontaci s režimem.

Dagmar: „...ted'ko přecházím na jinou úroveň, kdy se už nechci zabývat věcmi, ve kterých nevidím žádné výsledky. Nechci dělat něco jenom pro proces, což se de facto děje v běloruské politické sféře. Pro mě je důležité se zabývat ještě nějakými dobrovolnickými projekty, které nejsou svázané s politickou sférou, protože v tom aspoň vidíš výsledek, i když problémy jsou všude stejné.“

Zapojení do protestního hnutí má řadu „benefitů“, které aktivisté získávají, ale nemluví o tom jako o hodnotě, nýbrž jako o součásti životního stylu: kontakty na zahraniční politiky, donorské struktury, časté cestování za účelem jednání, účasti na konferencích, sbírání zkušenosti a přijímání finančních prostředků jak za účelem institucionální podpory, tak i na ad hoc projekty. V Bělorusku jsem se potkával s aktivisty, kteří měli „iphone“ a Mac počítače, domlouvali schůzky v nejdražších minských kavárnách a na jednání dojížděli drahými auty. To samozřejmě neplatí pro všichni. Nicméně ukazuje, že představa běloruského aktivisty jako chudáka, který „bojuje s krvavým režimem“ neodpovídá skutečnosti.

Zároveň však součástí aktivistického životního stylu jsou i negativní „benefity“ takzvané „sutky“, které znamenají dny strávené ve vedení za různého druhů „přestupky“ (mávaní bilo-červenou-bílou vlajkou, účast na nesankcionované veřejné akce, flashmobu a podobně). Aktivisté v Bělorusku se často dostávají na několik dnů do vedení preventivně.

Probíhá to nejčastěji před velkými veřejnými akce jako třeba každoroční průvod na památku Běloruské Národní Republiky 25. Března, kterému se říká „den svobody“. Nejrozšířenějším obviněním pro preventivní uvěznění je „sprostě nadával ve veřejném prostoru“.

Když jsem přijel do Minsku 18. prosince 2010 (těsně před velkou demonstrací proti výsledkům voleb, která probíhala večer 19. prosince) jsem se ubytoval u svého kamaráda. Ráno 19. prosince kamarád byl zadržen lidmi v civilu přímo před svým bydlištěm. Ve čtyři ráno dalšího dne, když mně volal, aby mohl vysvětlit, co se stalo, řekl, že strávil celý den a noc ve společnosti třech plukovníků finanční policie, kteří ho „obvinili“ z toho, že někdy před několika lety údajně směnil v bance podělanou padesátí eurovou bankovku. Poté co veškeré dění na Náměstí 2010 bylo ukončeno, pustili ho bez jakýchkoliv problémů. Podobných příkladů je obrovské množství a proto to považují také za nechtěnou ale přece součást aktivistického životního stylu.

Výběr aktivistického životního stylu je občas vnímán jako určité sebeobětování a spojován se ztracenými možnostmi pohodlného života a obrazem aktivista jako „hlupáka“, který místo „opravdu důležitých“ věci jako je založení rodiny, vydělávání peněz, se věnuje „hloupostem“.

Dalibor: „Nejdůležitější věc, kterou mně poskytuje aktivismus je morální uspokojení, protože vím, že dělám to, co musím. Protože, jak jsem už řekl, ničím jiným se vlastně ani nemůžu zabývat...Nechci tím říct, že si nedám polívku, protože v Bělorusku jsou politický vězňi. Mohu jíst polívku v klidu, ale dobře vím, že jím tu polévku, abych se mohl věnovat něčemu jinému...Materiální výhoda pro mě není na prvním místě a hodně lidí mi říká, že jsem aktivista a myslí tím blbec...Dobře rozumím, že si aktivismem nevydělám miliony a že, jak lidi říkají, kdybych s tím přestal, měl bych klid, nemusel bych se bát, že mě zavřou, nebyl bych na odposlechu a nemusel bych procházet přísnou kontrolou pokaždé, když překročím běloruské hranice. Když se nebudu věnovat aktivismu, tak by se určitě našla příležitost podnikat a vydělávat, abych mohl žít svojí rodinu.“

Aktivismus v Bělorusku je práce. Jedinec může být aktivistou na úvazek. Každodenní rutina mnohých běloruských aktivistů se skládá s plánování, psaní projektu, různých zpráv, spravování grantového účetnictví a komunikaci s kolegy, donory, vládními orgány, pořádání plánovacích setkání a podobně. Ve mnohá ohledech je to „standartní“ manažerská práce, spojená s budováním kapacity vlastních struktur, fundraisováním, PR.

Jana: „Pro mě aktivismus již není součástí mého života, je to můj život. Aktivismus zabírá můj veškerý čas, když jsem vzhůru. Když ráno vstávám, tak hned začínám přemýšlet, co je potřeba dneska udělat. Tak se prostě celý ten občanský sektor stal mojí prací. Není to edy nějaký koníček, je to způsob, jak si vydělávat na život, respektive začalo to tak být v určitý okamžik. Právě proto když vstávám ráno, tak hned přemýšlím, jak proběhne dnešní den, co je potřeba udělat. Večer, když jdu spát, také přemýšlím, co jak budu dělat zítra. Napadá mě ještě například, že začalo být dost těžké se bavit s kamarády a známými, protože mohu mluvit jenom o tom, čím se zabývám. Je to také součástí aktivismu, protože aktivismus do mě už natolik proniknul, že nemůžu lidem nevyprávět o tom, co děláme, o nějakých našich úspěších, o tom jaký je to příjemný pocit, když vidíš nějaký problém a jsi schopný tento problém vyřešit. Když se budeme bavit o každodennosti, tak ta spočívá v plánování, vyhodnocení výsledků. Je to tedy více strukturovaný život. Vyhodnocení toho, co bylo uděláno za týden, za měsíc, za rok. Pokaždé je to hledání nových cest, nových příležitosti, nových kontaktů. Pokaždé je to hledání nových lidí, tedy nových aktivistů, nebo dobrovolníků, kteří se chtějí do něčeho zapojit, hledání nějakých možností, jak najít nové kontakty třeba i na státních úřadech.“

Tento přístup k aktivistické činnosti není běloruském fenoménem a je spojen s profesionalizace aktivismu a nevládních organizací po celém světě. Neposlední role v tomto procesu hrají zahraniční organizace angažované v „běloruské otázce“, jež „tlačí“ aktivisty k větší profesionalizaci, zvýšení efektivity a orientace na konkrétní výsledky, přičemž v Bělorusku často bez ohledu na to, co vlastně aktivisté by chtěli dělat sami o sobě.

Za posledních dvacet let tisíce běloruských aktivistů prošli školeními, věnovanými budování kapacity, projektovému managementu, fundraisingu, ale jen leda se dá mluvit o nějakých výrazných výsledcích práci. Na svých cestách do Běloruska jsem měl také za cíl „vzdělávat“ aktivisté, aby se naučili psát projekty, oslovovat cílové skupiny a angažovat veřejnost pro řešení lokálních problémů. Zajímavý na tom je, že nikdo z aktivistů, se kterými jsem se potkával, nikdy nezpochybňoval moji autoritu, tedy člověka, který nežije v zemi již osm let a nikdy nebyl angažován v aktivistických strukturách přímo v Bělorusku, ale zároveň jim vyprávěl, jak by se mělo postupovat.

Součástí životního stylu aktivistů tak je permanentně zvyšování vlastní kvalifikace v otázce jak dělat efektivnější odpor systému. Otázkou zvyšování kvalifikace aktivistů primárně se zabývají zahraniční organizace, které mají sídla v Kyjevě, Vilnius, Varšavě, Praze a Stockholmu, kam aktivisté velice často cestují na různá školení a semináře. Tyto organizace však také závislé na dění v Bělorusku a „poptávce“ ze strany běloruských

aktivistů po jejich službách. Projekty často vznikají jenom pro projekty, bez nějakého konkrétního cílů, který by se dal naplnit přímo v Bělorusku. Aktivisté pak jsou určitý druh „zboží“ pro tyto zahraniční organizace, se kterým se dá „obchodovat“ a získávat výnosu v rámci grantu. Bohužel pro mnohé běloruské aktivisté tato situace je zcela vyhovující.

To vede k rozvoji „kongresového turismu“ v aktivistickém prostředí, když často lidi nedělají nic jiného, než cestují na různá školení, protože umějí „správně“ (to, co by chtěla slyšet pořádající zahraniční organizace, která sleduje vlastní cíle v implementovaném projektu) vyplnit přihlášku a napsat motivační dopis. Mobilita a cestování je jedním z významných atributu běloruského aktivistického životního stylu.

Jaromír: *„Jsou prostě lidi, kteří profesionálně cestují v rámci různých programů. Dneska jsi v České republice, zítra v Polsku, pozítří ve Švédsku. Během roku může být docela hodně různých cest. Znáám lidi, kteří takhle cestovali pořád, svého času i pro mě toto cestování bylo velice atraktivní, abych mohl nasbírat nové zkušenosti a nápady. Je to super, cestovat. Na druhou stranu jsem si uvědomil, že cestování nic nového již nepřenáší, a obsazovat místo člověka, kterému by to mohlo prospět, už nechci. Snažím se teď cestovat, jenom když dostanu osobní pozvání“.*

Ještě jedním rysem životního stylu běloruských aktivistů, o kterém bych chtěl zmínit je dodržování určitých bezpečnostních pravidel při komunikaci mezi sebou a styky s různými bezpečnostními orgány. Činnost aktivistů je kontrolována milice, KGB a jinými orgány odpovídajícími za veřejnou bezpečnost v Bělorusku. Je zcela běžně, že aktivisté nemluví o určitých věcích přes telefon (týká se to třeba finančních záležitosti, nebo domlouvání schůzek), používají různé šifrovací počítačové programy pro komunikaci, jako třeba „True Crypt“, „PGP“, „GPG“ a mnohé jiné počítačové nástroje na zajištění bezpečí komunikace a harddrivu. Když jedinec teprve začíná být aktivistou, tak často má pocit nebezpečí, sledování a podobně. S během času styky s příslušníky milice a KGB začínají být vnímané jako nevyhnutelné zlo, se kterým aktivista se musí smířit a usilovat o přijímání určitých bezpečnostních opatření, aby minimalizoval riziko jak pro sebe, tak i pro jiné lidi, se kterými spolupracuje na tom, čím oněm projektu.

Jana: *„...Teď, když už v tom dělám nějakou dobu, tak už jsem si asi zvykla, ale když jsem začínala, tak jsem měla pořád pocit nebezpečí. Když začínáš komunikovat s lidma a vyjadřuješ nějaký svoje požadavky a návrhy, tak máš pořád nějaký obavy, bojíš se toho, že za*

tebou přijdou, že ti budou volat a někam tě tahat. Teď už je to v tomhle pro mě jednodušší, ale ze začátku... Ale i teď vždycky filtruješ telefonní hovory, to je už tradice. Vždycky filtruješ s kým a o čem se dá mluvit. To je běžnej život aktivisty. S tím nic nenaděláš. Přesto že neděláme nic trestnýho, nikdy nevíš, jak si to kdo vyloží. Je to, jak říkáme, běloruský specifikum“.

5. Závěr

Cílem této práce bylo podat etnografický obraz současného běloruského protestního hnutí, do kterého jsem byl zapojen v pozici koordinátora projektů během posledních skoro pěti let, a pokusit se ukotvit koncepci habitu a teorii protestních hnutí do vlastního etnografického výzkumu.

S ohledem na komplexnost a náročnost tohoto počínání, jsem se snažil zachytit v práci různé aspekty života běloruských demokratických aktivistů a zasadit jejich individuální reflexe aktivistické činnosti do širšího společenského a historického kontextu. Pokoušel jsem se tedy o kontextualizaci běloruského protestního hnutí a zachycení určité temporality tohoto společenského jevu, jak na obecné rovině, tak i na základě individuálních zkušeností aktivistů, se kterými jsem trávil čas v Bělorusku.

V práci jsem se snažil vystihnout povahu panství a zachytit určité rysy současného běloruského politického systému, který depolitizuje společnost a vytlačuje opozici na okraj společenského a politického života. V práci jsem sledoval ne tolik protest jako takový, nýbrž aktivismus a jeho specifika v běloruském kontextu. Pokoušel jsem se pomocí výzkumů běloruských aktivistů, zapojených do různých institucionalizovaných struktur i neformálních uskupení, tematizovat otázku po tom, co je aktivismus v podmínkách autoritářského režimu, jak se jedinec k němu dostává, jaké praktiky uplatňuje, snažil jsem se též zachytit některé rysy aktivistického životního stylu v Bělorusku. V práci jsem usiloval o to, abych nenahlížel na aktivisty, jako na demonstranty během veřejných akcí, nebo pouze jako na účastníky protestního hnutí, abych nevynechal určité okolnosti života zkoumaných lidí, které mohou být významné pro pochopení jejich motivace a chování při samotných aktivistických činech. Snažil jsem se dokumentovat biografické příběhy zkoumaných aktivistů, protože jsem vycházel z toho, že opoziční (aktivistický, nebo protestní) habitus je úzce spjat jednak s individuální životní trajektorií jedince (vzdělání, rodina, známosti, významné další osoby apod.) a druhá souvisí s širšími historickými událostmi a kontextem. Jsem si vědom toho, že tato práce není vyčerpávajícím výkladem kultury současného běloruského protestu, nýbrž poskytuje pouze vhled do této problematiky a může posloužit pouze jako výchozí bod pro budoucí antropologický výzkum běloruského protestu.

Během působení v terénu a psaní této práce jsem dospěl k některým závěrům, které se týkají běloruského protestního hnutí a které mají povahu hodnocení současného stavu běloruské opozice a možných důsledků pro její budoucí vývoj.

Klíčovým problémem pro současnou běloruskou opozici a občanskou společnost je to, že pořad není schopná oslovit širokou běloruskou veřejnost. V této práci analyzovaná neschopnost opozice překonat bludný kruh, kdy se politická opozice nebo organizace občanské společnosti snaží angažovat v řešení veřejných problémů však bez hmatatelných výsledků, protože lidé nepodporují opozici, a lidé nepodporují opozici, protože nemůže ničeho dosáhnout, může v budoucnu vést k ještě většímu uzavírání protestního hnutí do „demokratického ghetta“. Projekty nabízené opozici nevyvolávají v dnešním Bělorusku očekávaný ohlas či podporu. Opozice sice generuje poměrně pozoruhodné ideje, ovšem selhává při přiblížení se k „produktu“, ke konečnému „spotřebiteli“, jimž je běloruská společnost. Problémem je to, že nabízené projekty jsou často určené spíše pro zahraniční donorské struktury a implementující organizace, které jsou však jen v malé míře schopné oslovit lidi v Bělorusku. To pak přispívá k budování obrazu opozičních struktur jako těch, co neusilují o podporu ze strany veřejnosti, a jenom konkurují mezi sebou v soutěži o zahraniční podporu.

Pokračování v prohlubování korporativních tendencí uvnitř opozice povede i nadále ke zhoršování problému legitimacy „lídrů“ opozice a jejich projektů. Jak jsem poznamenal výše, v současné době běloruská opozice nemá žádného lídra, který by byl uznáván jako takový uvnitř „demokratického ghetta“, nemluvě o uznání a podpoře ze strany běloruské společnosti. Interpretace nespokojenosti na straně opozice („Bělorusku chybí demokracie a svoboda“) a běloruské veřejnosti („zajímají mě konkrétní lokální problémy tady a teď“), která by potenciálně mohla vést k nárůstu protestního hnutí a rozšíření jeho základny, se liší.

Z mého hlediska klíčovým problémem současného běloruského protestního hnutí vcelku zůstává přílišná vágnost při určování budoucích změn pro běloruskou společnost a nabízených projektů kolektivní identity. Pojmy typu belorusizace, evropské hodnoty, demokracie, liberalismus nenachází odezvu v široké běloruské společnosti. Běloruské opozici chybí jednotná a jasná vize budoucího vývoje země a analýza toho, jakým způsobem toto směřování ovlivní život prostých Bělorusů.

Alternativní protestní praktiky, které nejsou svázané s institucionalizovanými strukturami protestu, nebo ad hoc grassroot hnutí a akcí, mají v běloruském kontextu pořád mnohem větší potenciál oslovit veřejnost a přenést aspoň dílčí výsledky i přes veškeré úsilí režimu tomu překážet. Díky několikaletému působení v terénu jsem dospěl k závěru, že politický čin se naplňuje pro člověka opravdovým smyslem pouze v kontextu reálných malých činů a pouze v případech, kdy jsou vidět aspoň nějaké výsledky. Fakt, že v Bělorusku podobná činnost nemá systematickou povahu, je vlastně pozitivem, protože jakoukoliv systematickou resistenci

v zásadě není problém potlačit, obzvlášť pro dost silný běloruský represivní aparát. Nicméně díky grassroot činnosti na lokální úrovni se člověk může zbavit pasti předpolitického stavu a pasivity veřejnosti, která jenom žasne nad politickými inscenacemi vlády. Právě tam, na lokální úrovni, vzniká fenomén mikropolitky, který se pro běloruské protestní hnutí jeví jako perspektivní. Domnívám si, že pro běloruský protest toto je jediná cesta ze slepé ulice „politiky bez politiky“.

Překonání „politiky bez politiky“ je možné a i ve sféře kulturních reprezentací. Jak jsem poznamenal výše, ti, kdo platí za známé a uznávané autority, mají možnost dále vtiskávat lidem vlastní vizi či vidění světa, udávat struktury vnímání a hodnocení sociální skutečnosti. Aby se tento svět mohl změnit, je nutné transformovat způsoby vnímání, zbourat zdánlivě neprotiřečící si, koherentní ideologickou matici, pomocí které se konstruuje, legitimizuje a reprodukuje status quo – řád věcí, ta sociální struktura a ten systém, jež je výhodný pro ty, co mají moc. Hlavním úkolem pro všechny ty, kdo usilují o změnu status quo, je stát více viditelně ve veřejném prostoru a systematicky sbírat a upevňovat symbolický kapitál, aby mocenským diskurzem vnučené kognitivní a hodnotící kategorie a klasifikace přestaly být vnímané většinou jako jediné pravdivé a alternativní vize světa začala být přístupná a pochopitelná pro mnohé.

Úplně na závěr bych rád ještě poznamenal, že běloruský protest není statický, pořád se vyvíjí a modifikuje, hledá nové formy. Předkládaná práce je pouhým pokusem o zachycení a částečné přiblížení tohoto neustále se vyvíjecího jevu. Za dva roky nás čekají další prezidentské volby a pravděpodobně i další „plošča“. Jak to dopadne tentokrát však je velice nesnadné předpovídat.

6. Použitá literatura

- Graeber, David (2009): *Direct Action. An Ethnography*. Oakland: AK Press.
- Juris, Jeffrey (2005): Violence Performed and Imagined: Militant Action, the Black Bloc and the Mass Media in Genoa. *Critique of Anthropology*, Vol. 25(4): 413-432.
- Williams, Gwyn (2008): *Struggles for an Alternative Globalization: An Ethnography of Counterpower in Southern France*. Aldershot, Hampshire: Ashgate.
- Бабкоў Ігар (2000): Сэнс і нонсэнс супраціву. Дыскусія. Фрагмэнты, №1-2. Je k dispozici online < <http://knihi.com/storage/frahmenty/3discus.htm>>.
- Jocelyn A. Hollander; Rachel L. Einwohner (2004): Conceptualizing Resistance. *Sociological Forum*, Vol. 19, No. 4., pp. 533-554.
- Фуко Мишель (2002): *Интеллектуалы и власть: Избранные политические статьи, выступления и интервью*. Москва: Праксис.
- Foucault Michel (2000): *Dohlížet a Trestat*. Praha: Dauphin.
- Scott, James C. (1990): *Domination and the arts of resistance: hidden transcripts*. New Haven; London: Yale University Press.
- Brown Michael F. (1996): On Resisting Resistance. *American Anthropologist*, Vol. 98 (4): 729-735.
- Ortner, Sherry B. (1995): Resistance and Problem of Ethnographical Refusal. *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 37(1): 173-193.
- Belarus: A Denationalized Nation by David R. Marples. Review by: Alexander Danilovich (2002): *Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique*, Vol. 35 (1), pp. 206-208.
- Contemporary Belarus: Between Democracy and Dictatorship Elena A. Korosteleva; Colin W. Lawson; Rosalind Marsh; The EU and Belarus: Between Moscow and Brussels by Ann Lewis. Review by: Grigory Ioffe (2004): *Europe-Asia Studies*, Vol. 56 (2), pp. 323-326.
- Marples David R. (2005): Europe's Last Dictatorship: The Roots and Perspectives of Authoritarianism in 'White Russia'. *Europe-Asia Studies*, Vol. 57 (6), pp. 895-908.
- Ioffe Grigory (2003): Understanding Belarus: Belarusian Identity. *Europe-Asia Studies*, Vol. 55 (8), pp. 1241-1272.

Ioffe Grigory (2004): Understanding Belarus: Economy and Political Landscape. *Europe-Asia Studies*, Vol. 56 (1), pp. 85-118.

Eke Steven M. and Kuzio Taras (2000): Sultanism in Eastern Europe: The Socio-Political Roots of Authoritarian Populism in Belarus. *Europe-Asia Studies*, Vol. 52.(3), pp. 523-547.

Булгакаў В. (ed) (2006): Палітычная Гісторыя Незалежнай Беларусі. Вільня, Інстытут беларусістыкі.

Ровдо В. (2009): Сравнительная политология: учеб. пособие. В 3 ч. Ч. 3: Политическая система Республики Беларусь. Вильнюс : ЕГУ.

Ortner, S.B. (2004): Teorie v antropologii od šedesátých let. *Biograf* (34): 109 odst. Dostupné na adrese <http://www.biograf.org/clanky/clanek.php?clanek=3409> .

Madden Razmod (2010): Being ethnographic. London, SAGE.

Gadamer, Hans-Georg (1994): Problém dějinného vědomí. Praha: Filosofia.

Leix Alicija (2003): K problematice transkriptu ve společenských vědách. *Biograf* (31), str. 69-84.

Hammersley, Martyn; Atkinson, Paul (2007). *Ethnography: Principles In Practice*. Routledge.

Wacquant, Loïc (2004a): Habitus as Topic and Tool: Reflections on Becoming a Fighter in William Shaffir, Antony Puddephatt and Steven Kleinknecht (eds.), *Ethnographies Revisited*, New York, Routledge, 2009.

Wacquant, Loïc (2004b): Habitus. Pp. 315-319 in Zafirofski (ed.) *International Encyclopedia of Economic Sociology*.

Wacquant, Loïc. (2002): Pierre Bourdieu. *Biograf* 27, 46 odst. Dostupné na adrese <<http://www.biograf.org/clanky/clanek.php?clanek=v2707>> .

Clifford, James, Marcus, Geore E. (eds.) (1986): *Writing Culture - The Poetics and Politics of Ethnography*. University of California Press.

Crossley, Nick (2002): *Making Sense of Social Movements*. Buckingham and Philadelphia: Open University Press.

Нёвё, Э. (2010): Сацыялогія сацыяльных рухаў. Мінск.

Znebejánek, František (1997): *Sociální hnutí*. Praha: Slon.

- Kuřík, Bohuslav (výzkumný projekt): "fuck middle class... burning and looting tonight!": Everyday Cultivation of the Political Outrage in Neoliberalizing Europe.
- Eder, Klaus (1985): The New Social Movements: Moral Crusades, Political Pressure Groups or Social Movements. *Social Research*, Vol. 52(4): 869-890.
- Ibrahim, Yousaf (2011): Political Distinction in the British Anti-Capitalist Movement. *Sociology*, Vol. 45(2): 318-334.
- Crossley, Nick (2003): From Reproduction to Transformation: Social Movement Fields and Radical Habitus. *Theory, Culture & Society*, Vol. 20(6): 43-68.
- Layton, R. (1997): An introduction to theory in anthropology. Cambridge University Press.
- Bourdieu, Pierre (1998): Teorie jednání. Praha: Karolinum.
- Милинкевич: Для победы над Лукашенко нужна демократическая вертикаль. [Накануне, от 03.10.2005.](http://www.nakanune.ru/service/print.php?news=41857) Je k dispozíci online <<http://www.nakanune.ru/service/print.php?news=41857>> .(Накануне, 2005).
- На базе штаба движения "За свободу" создается центр по проведению политических флэш-мобов. [Информационный портал TUT.BY, от 09.05.2006.](http://news.tut.by/politics/67943.html) Je k dispozíci online <<http://news.tut.by/politics/67943.html>> (TUT.BY, 2006).
- Мельник, В. (2004): Государственная идеология Республики Беларусь: Концептуальные основы. Минск: ТЕСЕЎ.
- Яскевич, Я. (2003): Основы идеологии белорусского государства: Мировоззренческие ценности и стратегические приоритеты. Минск: РИВШ БГУ.
- Канашевич, Н.М. (2003): Политика. Идеология. Менталитет : Курс лекций. Могилев: МГУ им. А.А. Кулешова.
- Борушко А.П. (2004): О национальной идее : Очерк. Минск: Технопринт.
- Рудкоўскі, П. (2007): Паўстаньне Беларусі. Вільня: Інстытут беларусістыкі.
- Пикулик, В. (2012): Матрица, патернализм и семья-страна: Антропология белорусской идеологии. Інстытут беларускай гісторыі і культуры. Je k dispozíci online <<http://inbelhist.org/?p=2523>> .
- Юрчак А. (2007): Поздний социализм и последнее советское поколение. Сокращенную версию главы 1 из книги: Yurchak A. Everything Was Forever, Until It Was No More: The

Last Soviet Generation. Princeton University Press, 2006. *Неприкосновенный запас*, №2(52) Je k dispozici online < http://magazines.russ.ru/nz/2007/2/ur7.html#_ftn1> .

Фурс, В. (2006): «Власть народа»: современные представления о демократии и белорусская модель «народовластия». *ТОПОС* № 2 (13).

Водолажская Т. (2010): К постановке проблемы белорусской идентичности. *Методология.by*. Je k dispozici online < <http://methodology.by/?p=693>> .

Bourdieu, P. (1995): Sociální prostor a symbolická moc. Pp. 211-234 in *Cahiers du CEFRES*. Prague: CEFRES.

Yurchak A. (2008): Necro-Utopia The Politics of Indistinction and the Aesthetics of the Non-Soviet. *Current Anthropology*, Volume 49 (2).

Гапова Е. (2005): О политической экономии «национального языка» в Беларуси. *Ab Imperio*, № 3. Je k dispozici online < <http://belintellectuals.eu/publications/137/>> .

Пазыняк З. (2004): Мова – Гісторыя – Дзяржава. Je k dispozici online < <http://www.bielarus.net/archives/2004/03/21/55/>> .

Дынько А. і Булгакаў В. (2011): Матывацыі супраціву. Вільня: Інстытут беларусістыкі.